

T.C.
ADNAN MENDERES ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SOSYAL BİLGİLER EĞİTİMİ ANABİLİM DALI
2017-YL-108

EDİB AHMET B. MAHMUD YÜKNEKİ'NİN ATABETÜ'L
HAKAYIK ADLI ESERİNİN SOSYAL BİLGİLER ÖĞRETİM
PROGRAMINDA YER ALAN DEĞERLER AÇISINDAN
İNCELENMESİ

HAZIRLAYAN
Abdurrahman ERTÜRK

TEZ DANIŞMANI
Yrd. Doç. Dr. Mustafa AKKAYA

AYDIN- 2017

T.C.
ADNAN MENDERES ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE
AYDIN

Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Bölümü, Sosyal Bilgiler Eğitimi Anabilim Dalı Sosyal Bilgiler Eğitimi Yüksek Lisans Programı öğrencisi Abdurrahman ERTÜRK tarafından hazırlanan “Edib Ahmet b. Mahmud Yükneki’nin Atabetü’l Hakayık Adlı Eserinin Sosyal Bilgiler Öğretim Programında Yer Alan Değerler Açısından İncelenmesi” başlıklı tez, 18.12.2017 tarihinde yapılan savunma sonucunda aşağıda isimleri bulunan jüri üyelerince kabul edilmiştir.

	Ünvanı, Adı Soyadı	Kurumu	İmzası
Başkan	Prof. Dr. Kerim GÜNDOĞDU	Adnan Menderes Üniversitesi	
Üye	Doç. Dr. Zafer TANGÜLÜ	Sıtkı Koçman Üniversitesi	
Danışman	Yrd. Doç. Dr. Mustafa AKKAYA	Adnan Menderes Üniversitesi	

Jüri üyeleri tarafından kabul edilen bu Yüksek Lisans tezi, Enstitü Yönetim Kurulunun tarih sayılı kararı ile onaylanmıştır.

Doç. Dr. A. Can BAKKALCI

Enstitü Müdürü

T.C.
ADNAN MENDERES ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE
AYDIN

Bu tezde sunulan tüm bilgi ve sonuçların, bilimsel yöntemlerle yürütülen gerçek deney ve gözlemler çerçevesinde tarafımdan elde edildiğini, çalışmada bana ait olmayan tüm veri, düşünce, sonuç ve bilgilere bilimsel etik kuralların gereği olarak eksiksiz şekilde uygun atıf yaptığımı ve kaynak göstererek belirttiğimi beyan ederim.

... / ... / 2017

Abdurrahman ERTÜRK

ÖZET

EDİB AHMET B. MAHMUD YÜKNEKİ'NİN ATABETÜ'L HAKAYIK ADLI ESERİNİN SOSYAL BİLGİLER ÖĞRETİM PROGRAMINDA YER ALAN DEĞERLER AÇISINDAN İNCELENMESİ

Abdurrahman ERTÜRK

Yüksek Lisans Tezi, Sosyal Bilgiler Eğitimi Anabilim Dalı

Tez Danışmanı Yrd. Doç. Dr. Mustafa AKKAYA

2017, XVIII+139 sayfa

Toplumun bir parçası olan bireyler, ilk olarak ailelerinde ve yakın çevresinde daha sonra ise eğitim kurumlarında sosyal yaşamın gerektirdiği bilgi, beceri, değer, tutum ve davranış özelliklerini kazanmaktadır. Bu doğrultuda eğitimin bir parçası olan değerler eğitimi ilkokulun ilk yıllarında ve daha sonra da Sosyal Bilgiler dersinde önemli bir yere sahiptir. 2005 yılında hazırlanan ve uygulanmaya başlanan Sosyal Bilgiler öğretim programında değerler eğitimi üzerine ayrıca durulmuştur. Söz konusu programda ilköğretim 4. 5. 6. ve 7. sınıf düzeylerinde öğrencilere kazandırılması hedeflenen değerler belirlenmiştir. Değerlerin öğrencilere kazandırılması sürecinde birçok yöntemle birlikte edebi eserlerden de faydalanılabileceği belirtilmiştir. Bu çalışma on ikinci asırda Edib Ahmed B. Mahmud Yükneci'nin bir ahlak kitabı olarak kaleme almış olduğu Atabetü'l Hakayık'ta bulunan değerler ele alınacaktır. Çalışma nitel araştırma yaklaşımında olup, veri toplamak amacıyla doküman incelemesi tekniği kullanılmıştır. Araştırma sonucunda elde edilen verilerin analizinde betimsel analiz yöntemi kullanılmıştır. Eserde İlköğretim Sosyal Bilgiler dersinde kazanması amaçlanan bilimsellik, dürüstlük, yardımseverlik ve duyarlılık vb. değerlerin yanında sözün değeri, alçakgönüllülük, cömertlik ve kanaatkârlık gibi toplumsal ve dini diğerler de tespit edilerek değerlendirilmiştir. Çalışma sonucunda tespit edilen değerler Sosyal Bilgiler programı değerleri ışığı altında yorumlanmıştır ve çeşitli önerilerde bulunulmuştur.

ANAHTAR KELİMELEER: Sosyal Bilgiler, Değerler Eğitimi, Atabetü'l Hakayık.

ABSTRACT

INVESTIGATION OF ATABETÜ'L HAKAYIK BY EDİB AHMET B. MAHMUD YÜKNEKİ IN TERMS OF THE VALUES STATED IN SOCIAL STUDIES CURRICULUM

Abdurrahman ERTÜRK

Master Thesis, Department of Social Studies Education

Supervisor: Yrd. Doç. Dr. Mustafa AKKAYA

2017, XVIII+139 pages

Individuals who are the part of society acquire information, skills, values, attitudes and crucial behaviors that may be used in the future firstly in their families and in their close environment, then in schools. Accordingly, values education which has an important place in education is given in the first years of primary schools and then in Social Studies as well. In 2005, Social Studies curriculum which more emphasized on values education was developed and practiced in schools. In this curriculum some crucial values for the grades between 4-7 were determined. In the process of teaching values to the students, it is stated that literary works can be used with many methods. This study will deal with the values found in Atabetü'l Hakayık, written by Edib Ahmed B. Mahmud Yükneki had been kept as a morality book in the twelfth century. This study also employed qualitative research approach and document review technique was used to collect data. Descriptive analysis method was used in the analysis of the data obtained as a result of the research. At the end of the analyses, the findings showed that scientificness, honesty, benevolence and sensitivity, besides the social and religious values such as modesty, generosity and conviction have been identified. The values determined as parallel to the Social Studies curriculum were evaluated and some suggestions were made related to the findings.

KEYWORDS: Social Studies, Values Education, Atabetü'l Hakayık.

ÖNSÖZ

Bireylerin toplumdaki hedeflerini ihtiyaçları, üstlendiği rolleri ve toplumsal değerleri belirlemektedir. Söz konusu değerlerinde ve gereksinimlerinde meydana gelen bir değişiklik, bireylerin rollerini ve hedeflerini de etkilemektedir. Bireyin yaşadığı toplumun kabul ettiği değerleri kazanma süreci ailede başlayarak, çevre ve okulda devam eder. Okullarda bir yandan bilgi ve beceriler verilirken diğer yandan toplum tarafından kabul gören değerler öğrenciye aktarılır. Bu doğrultuda okullarda değerlerin yeni nesillere aktarılması sürecinde birçok yöntemden faydalanılmaktadır. Bu yöntemlerden bir tanesi de bir toplumun kültürünü, gelenek ve göreneklerini yansıtan eserlerin değer eğitimi sürecinde kullanılmasıdır.

Bu çalışmanın temeli değer eğitiminin bir eser üzerinde incelenmesine dayanmaktadır. Araştırma, “edipler edibi, fazıllar başı” olarak nitelendirilen Edib Ahmed Yükneki’nin uzun bir eğitimin getirdiği birikim sonucunda kaleme aldığı ve bir ahlak kitabı özelliği taşıyan “Atabetü'l Hakayık” adlı eser, değerler bağlamında ele alınmıştır. Eserde, 2005 yılında hazırlanan Sosyal bilgiler öğretim programında yer alan değerlerin bulunduğu dörtlükler ve beyitler tespit edilmiştir. Bunun yanında eser bir ahlak kitabı olma özelliği taşıması nedeniyle dini ve toplumsal değerler bakımından da zengin bir içeriğe sahip olduğu görülmüştür. Bu nedenle eserde yer alan dini toplumsal değerler de tespit edilerek yorumlanmıştır. Atabetü'l Hakayık adlı eserde bulunan değerlerin, değerler eğitimi sürecinde kullanılabilecek dörtlüklerin ve beyitlerin tespit edilmesi, okullarda değerler öğretimi sürecinde bulguların kullanılması ve son olarak da söz konusu bu bulgulardan yeni nesillerin faydalanmasının sağlanması açısından önem arz etmektedir.

Çalışma süresince hem kişiliği hem de bilgisi ve öğretileriyle desteğini hiç esirgemeyen ve cesaret veren değerli danışmanım Yrd. Doç. Dr. Mustafa AKKAYA hocama; katkılardan dolayı Prof. Dr. Kerim GÜNDOĞDU ve Doç. Dr. Zafer TANGÜLÜ hocalarıma; ne olursa olsun hep yanımda olan, başta anne ve babam olmak üzere aileme teşekkürü bir borç bilirim.

Abdurrahman ERTÜRK

İÇİNDEKİLER

KABUL VE ONAY SAYFASI.....	iii
BİLİMSEL ETİK BİLDİRİM SAYFASI.....	v
ÖZET	vii
ABSTRACT	ix
ÖNSÖZ.....	xi
TABLolar DİZİNİ.....	xv
EKLER DİZİNİ.....	xvii
GİRİŞ.....	1
1. BÖLÜM.....	12
1. KURAMSAL ÇERÇEVE	12
1.1. Sosyal Bilgilerin Tanımı ve Kapsamı.....	12
1.1.1. Sosyal Bilgiler Programı	13
1.1.2. Sosyal Bilgiler Programının Amaçları	16
1.2. Değer Kavramı.....	17
1.2.1. Değerlerin Sınıflandırılması.....	18
1.3. Değerler Eğitimi	21
1.3.1. Değer Eğitimi Yaklaşımları	25
1.3.1.1. Telkin Etme Yaklaşımı (Değerlerin Doğrudan Öğretilmesi).....	26
1.3.1.2. Ahlaki Gelişim Yaklaşımı (Ahlaki İkilem)	28
1.3.1.3. Değer Analizi	29
1.3.1.4. Değerleri Belirginleştirme (Değer Açıklaması)	30
1.3.1.5. Davranış Öğrenme Yaklaşımı	32
1.4. Sosyal Bilgiler Dersi ve Değer Eğitimi	33
1.5. Edib Ahmed b. Mahmut Yükneki ve Atabetü'l Hakayık	39
2. BÖLÜM.....	46
2. ARAŞTIRMA YÖNTEMİ	46
2.1. Çalışmanın Kapsamı	47
2.2. Veri Toplama Araçları	47
2.3. Verilerin Analizi	49
2.4. Güvenirlik ve Geçerlik.....	50
3. BÖLÜM.....	51
3. BULGULAR VE YORUMLAR	51

3.1. Atabetü'l Hakayık 'ta Sosyal Bilgiler Öğretim Programında Yer Alan Değerler...	52
3.1.1. Bilimsellik.....	52
3.1.2. Dürüstlük	62
3.1.3. Yardımseverlik.....	65
3.1.4. Hoşgörü.....	70
3.1.5. Barış	72
3.1.6. Duyarlılık	75
3.1.7. Sorumluluk.....	81
3.1.8. Saygı	84
3.1.9. Özgürlük	86
3.1.10. Çalışkanlık	87
3.1.11. Adil Olma	88
3.1.12. Dayanışma	91
3.1.13. Sevgi	92
3.2. Atabetü'l Hakayık'ta Yer Alan Diğer Değerler	94
3.2.1. Sözün Değeri.....	94
3.2.2. Tevazu.....	96
3.2.3. Affetmek	99
3.2.4. Kanaatkârlık.....	100
3.2.5. Cömertlik	103
3.2.6. Sabır	105
3.2.7. Dostluk.....	106
4. SONUÇ VE TARTIŞMA.....	108
5. KAYNAKLAR.....	125
6. EKLER	135
ÖZGEÇMİŞ	139

TABLÖLAR DİZİNİ

Tablo 1.1. 4. Sınıf Sosyal Bilgiler Programında Yer alan Değerler.....	36
Tablo 1.2. 5. Sınıf Sosyal Bilgiler Programında Yer alan Değerler.....	37
Tablo 1.3. 6. Sınıf Sosyal Bilgiler Programında Yer alan Değerler.....	38
Tablo 1.4. 7. Sınıf Sosyal Bilgiler Programında Yer alan Değerler.....	38
Tablo 3.1. Atabetü'l Hakayık'ta Tespit Edilen Değerler.....	52

EKLER DİZİNİ

EK 1.....	135
-----------	-----

GİRİŞ

İnsanlar çoğu zaman gündelik yaşam içerisinde ortaya çıkan bir olay veya olgu hakkında bilinçli ya da bilinçsiz bir şekilde değerlendirme yapma eğilimindedirler. Söz konusu değerlendirmeler toplum tarafından belirlenen belli başlı ölçütlere göre oluşmaktadır. Hayatın genel akışı içerisinde meydana gelen olay ve olgular hakkındaki insanların genel yargısını sağlayan değerler, felsefi kavramların içerisinde yer almıştır. Değer kavramı üzerinde tartışmalar yapılarak, yaşamla, ahlaki ilkelerle ve inançlarla ilişkilendirilmeye çalışılmıştır. Bunun yanında toplumsal değerler, eğitim felsefelerinin içerisinde de yer alarak her felsefi alan çerçevesinde değerlerin nasıl olacağını açıklanmaya çalışılmıştır (Akbaba- Altun, 2003: 9). Değer kavramı olarak anlamını, felsefeye borçlu olduğu bilinen bir gerçektir. Bu açıdan Alman metafizikçi W. Windelband, felsefeyi genel olarak bir “değer felsefesi” olarak kabul etmektedir. O tarihsel olay ve olguların yasalaştırılamayacağını fakat değerlendirilebileceği düşüncesindedir. Söz konusu değerlendirme de ancak insana göre yapılabilmektedir. Öyle ki her çağ, bir önceki çağın değerlerinden sıyrılmak için yapılan bir mücadeleden ibarettir. Bu açıdan insan hayatı, bitmek bilmeyen bir değerler mücadelesidir. Yaşadığımız dönemdeki var olan değerlerle ilgili tartışmaların temeli on dokuzuncu yüzyılın sonuna dayanmaktadır. Bu süreçte Nietzsche, Scheler, Dupreel, Le Senne ve Polin gibi düşünürlerce de değer konusu önemli kabul edilmiş ve felsefelerinin önemli bir bölümünü değerler oluşturmuştur. Örneğin Nietzsche, değerleri ortaya çıkaranların ve koruyanların insan olduğu düşüncesindedir. Kant’a göre de değer, öznenin doğasının nesnelere zoraki kabul ettirdiği bir zorunluluktan doğmuştur. N. Hartmann ise değerlerin, kendiliğinden var olduğunu ve var olan değerlerin insanlar tarafından keşfedildiğini iddia etmiştir (Özensel, 2003: 218).

Sosyal bir varlık olan insanların hayatına yön veren, onun hayatını ve ilkelerini belirleyen en temel unsur insanlığın değerlerini oluşturmaktadır. Bireylerin hayatında bu derece önemli bir yere sahip olan değerler, eğitim-öğretim sürecinin de en önemli parçalarından bir tanesini teşkil ettiği söylenebilir. Günümüzde birçok ülke ve ülkeleri bir araya getiren birliklerin eğitim sistemlerinin yine öncelikli hedefleri arasında toplumları tarafından kabul görmüş olan değerlerini genç kuşaklara aktarmak olduğu görülmektedir. Türk Milli Eğitim sisteminin de en önemli ve öncelikli hedefleri arasında, eğitimin genel hedefleri arasında da görüleceği üzere milli, ahlaki, manevi, insani ve kültürel değerlerin kazandırılması yer almaktadır (Acun vd., 2013: 204). Bu açıdan günümüzde değerlerin,

Yeni yetişen nesillere aktarılmasına verilen öneme gün geçtikçe artmaktadır. Demokratik bir toplumun varlığını sürdürebilmesi için değerler eğitimi oldukça önemlidir. Değerlerin aileler dışında programlı bir şekilde eğitim kurumlarında öğretilmesi sağlıklı ve bilinçli bir toplum açısından gerekmektedir. Okullarda bireylerin sadece akademik başarılarını artırmaya yönelik çalışmalar, insanlığın ve toplumun devamı açısından oldukça tehlikeli bir duruma gelmiştir. Bu açıdan eğitim kurumları olan okullarda çocuklara temel bilgi ve beceri kazandırmak ne kadar gerekli ise, özellikle değerlerin yozlaşmasının arttığı günümüzde bireylerin değer kazanımını sağlamaya çalışmak da o derece önemli görülmektedir (Kurtdeğir Fidan, 2013: 362).

Toplumsal yapıyı oluşturan hemen hemen bütün kurumların kendilerine ait değerleri içerisinde barındırdığı bilinmektedir. Örneğin, toplumların en temel kurumu olarak kabul gören aile, eğitim ve din gibi toplumsal kurumların ve bu kurumlara ait olan değerlerin bireyler tarafından benimsenmesinde, yaygınlaştırılmasında ve gelecek kuşaklara aktarılmasında önemli rol üstlenmektedir. Yine toplum tarafından kabul gören iyi ya da kötü yargısının belirlenmesi, ideal düşünme ve düşündüğüyle doğru orantılı davranış sergileme yollarının tamamı toplumsal değerler tarafından meydana getirilmektedir. Bu şekilde sosyal kontrol mekanizmalarının ve ödüllendirme araçlarının değerlerden kaynaklandığı da görülmektedir (Özense, 2003: 219).

Sağlıklı ve düzenli bir toplumsal yapının oluşturulması ve sürdürülmesinde değerlerin önemli bir yeri vardır. Toplumdaki düzenin devamı ancak o toplumda yaşayan bireylerin ortak kabul ettiği değerlere sahip olmasına bağlıdır. Kendileri için ideal olan değerleri benimsemiş olan toplumlar, tarihi süreçte daha kalıcı yer edinmişlerdir. Bu açıdan eğitim sistemi içerisinde değerler eğitiminin önemli bir yerinin olduğu kabul edilmektedir. Eğitim kurumlarının temel amaçlarından biri de, topluma sorumluluklarını üstlenebilen ve belli değerleri benimsemiş bireyler yetiştirmektir. Günümüzde genel olarak toplumsal değerlerde kabul edilemez derecede bir yozlaşmanın olduğu görülmektedir. Toplumda meydana gelen söz konusu yozlaşma süreci, şiddet gibi sosyal yaşamı rahatsız eden konularda eğitim kurumlarını da rahatsız etmektedir. Eğitimde ilköğretim dönemi, bireylerin eğitimi açısından önemli bir evredir. Toplumsal değerlerin bireylere kazandırılması sürecinde okulların olduğu kadar, aile, arkadaş ortamı, çevre ve medyanın da etkisi bulunmaktadır. Değerler eğitimi sürecinde okul, bireylere belirlenen program

dâhilinde belli bir eğitimi almasına olanak sağlaması bakımından diğerlerinden ayrı öneme sahiptir (Kan, 2010: 138–139).

Eğitim kurumları yeni nesillerin değerlerini, alışkanlıklarını ve toplumsal davranışlarını etkisi altına alabilmektedir. Çağın getirdiği olumsuz şartlar karşısında, eğitim kurumları yeni nesillere iyi tercih yapabilmeleri için seçenekler gösterebilmeli ve aynı zamanda bu seçenekler arasından tercih edebilme stratejilerini ve amaçlarını sunabilmelidir. Bir toplumun yarınının karakter sahibi ve iyi yetişmiş insanlara bağlı olduğu bir gerçektir ve bireyler iyi bir ahlaka kendiliğinden sahip olamayabilirler. Bu nedenle öğrenim yaşına ulaşmış her bireyin toplumla uyumlu ahlaki kararlar alması ve bu doğrultuda davranışlar ortaya koymasına yardımcı olacak değerler ve becerilerle donatılması kaçınılmaz bir biçimde okulların temel hedefleri arasında yer almaktadır (Ekşi, 2003: 81). Bu amaçla Milli Eğitim bakanlığı 2005 yılında hazırladığı ve uygulamaya başladığı programda, bazı derslerin içeriğine öğrenciye kazandırılması amacıyla değerleri koymuştur. Değerlerin konulduğu derslerden bir tanesi de içeriği nedeniyle değer eğitiminde önemli bir yere sahip olan Sosyal bilgiler dersidir. Söz konusu programda Sosyal bilgiler dersi öğretim programına öğrencilere kazandırılması amacıyla yirmi bir tane toplumsal değer konulduğu görülmektedir. Bu dersin içeriğinde insan etkinlikleri, tarihi figürlerin hayatları, tarihte yaşanmış olaylar ve yazılmış eserlerin yer alması nedeniyle değerler eğitimi uygun bir ders olduğu düşünülmektedir. Dolayısıyla dersin değer eğitimi sürecinde tarihte yazılmış siyasetnameler, seyahatnameler, kronikler ve ahlak kitapları kullanılabileceği ifade edilmiştir. Bu nedenle çalışmanın temelini oluşturan eser Edip Ahmet Yükeki tarafından 12. yüzyılda bir ahlak kitabı olarak kaleme alınan “Atabetü’l-Hakâyık” tır.

Araştırmanın Konusu: Türk düşünce sisteminin oluşumunda ve ilerlemesinde, milli ve manevi değerlerin bir yapı haline gelmesinde Türk düşünürler ve onların yazdıkları eserler büyük önem taşımaktadır. Türk bilginleri tarafından yazılan eserlerde Türk düşüncesinin ve maneviyatının zenginliği görülebilmektedir. Söz konusu bu yapıtlar sadece Türk düşünce şekline değil aynı zamanda hem doğu hem de batı toplumlarının edebi sanatlarına ve fikir dünyalarına da etkisi olmuştur. Bu eserler, milli ve dünyevi değerlerin sentezi açısından kültürel geleneklerin, manevi ve ahlaki ilkelerin, gelecek kuşaklara taşınmasında da önemli bir yere sahiptir (Vagıfkızı, 2014: 1). Söz konusu eserlerden bir tanesi de 12. yüzyılda Edip Ahmet Yükeki tarafından bir ahlak kitabı olarak

kaleme alınan “Atabetü’l-Hakâyık” adlı eserdir. Ahlak kitaplarının toplumlar için önemine inanılarak incelenen bu eserin, tarihteki değerler birikimini yaşadığımız çağa aktarmaya yardımcı olan içeriğe sahip olduğu kabul edilmektedir.

Bu doğrultuda araştırmanın konusunu Türk edebiyatının ve fikir dünyasının oluşmasında ve gelişmesinde önemli bir yere sahip olan ve Edip Ahmet Yükneki tarafından kaleme alınan “Atabetü’l-Hakâyık” adlı eser, değerler açısından oldukça zengin yapıt olduğu tespit edilmiştir. Bu nedenle Sosyal bilgiler öğretim programında kazandırılması amaçlanan değerleri tespit etmek araştırmanın konusunu oluşturmaktadır. Ayrıca araştırmanın temelini oluşturan eser, dini ve toplumsal değerler bakımından da incelenmiştir.

Problem Durumu: Küreselleşmeyle birlikte dünyada hızlı bir dönüşüm yaşanmaktadır. Özellikle geride bıraktığımız 20. yüzyılın sonlarından günümüze kadar dünya, çok hızlı bir değişime şahit olmuştur. Bu doğrultuda paylaşım ortamları hızlı bir şekilde basılı kâğıt materyallerden sanal ortamlara doğru kaymıştır. Sanal ortamdaki materyallerde bulunan bilgilere ulaşım, bilgisayar ve internete bağlı ağlar sayesinde daha kolay hale gelmiştir. Söz konusu küreselleşme olgusundan toplumun bütün sistemleri etkilenmektedir. Dolayısıyla toplumu oluşturan bireylerin ve kurumların bu değişimden etkilenmesi kaçınılmaz bir hale gelmiştir (Erdem, 2003: 59). Küreselleşmenin son dönemde hiçbir dönemde olmadığı kadar hızlanması sonucunda, her toplumun kendi değerlerini koruyabilmesi, sosyal ve kültürel gelişimlerini sürdürebilmesi zorlaşmıştır. Küreselleşmenin etkisinin devamı durumunda, toplumların sahip oldukları kültürlerin yok olup gideceği iddia edilmektedir. Bireylerin üyesi oldukları ve içinde yaşadıkları topluma etkin bir şekilde katılım sağlamaları ve dengeli bir kişilik oluşturabilmelerinde değer öğretimi büyük önem taşımaktadır (Acun vd., 2013: 193).

Topluma temel insani değerlerle donanmış bireyler yetiştirmek, aile ve okulların başlıca görevleri arasındadır. Bu bağlamda okulların, akademik açıdan başarılı ve toplumsal değerleri kazanmış bireyler yetiştirmesi iki temel hedefini oluşturmaktadır (Ekşi, 2003: 79). Eğitimciler, değerler eğitimi programının uygulanmasında ve değerlerin aktarılmasında önemli rol oynamaktadırlar. Bu nedenle değerler sisteminin hangi değerleri öğrencilere ne şekilde aktarılacağı, eğitimcilerin değerleri kazandırma aşamasında nasıl davranacağı, belirli etik ilkelere bağlanmalı ve eğitimciler bunları içselleştirmelidir. Toplumsal değerlerden arındırılmış ve değerleri kapsamayan bir eğitim sistemi

düşünülemeyeceğinden; neyin doğru, neyin yanlış ve neyin öğrenmede öncelikli ve önemli olduğu konusunda eğitimcilere rehberlik edecek ilkelerin olması gerekmektedir (Akbaba-Altun, 2003: 10). Bu doğrultuda toplumsal değerlerin kazandırılmasında değer eğitimi önemli bir hale gelmiştir.

Değer eğitimi, ahlaki gelenek, iyi ve doğru olanın anlaşılması, varlıkların sevilmesi, yüksek seviyeli muhakeme, şefkat ve fedakârlık, diğerlerini düşünmek, özverili olmak, kendini kontrol edebilme, ahlaki alışkanlık kazanabilme ve adalet gibi değer ve uygulamalar, bu programın temeli olduğu kabul edilmektedir. Ahlak ve değerler eğitiminde öğrencilerin ahlaki muhakeme yapması veya kendi değerleri üzerine düşünmesiyle birlikte toplumsal hayatın devamı için gerekli olan saygı, sorumluluk, sevgi ve adil olma gibi toplumsal davranışların öğrenciye kazandırılması önemlidir. Değer öğretim yaklaşımlarından olan ahlaki muhakeme, değer açıklama ve değer analizi yaklaşımlarında; öğrencilerin değerler üzerinde düşünmeleri, değerlerin toplumsal yaşamdaki işlevlerini fark etmeleri ve bilişsel süreçlerini kullanmaları gerekmektedir. Değerlerin doğrudan ya da dolaylı olarak öğretilmesiyle beraber ahlaki karakter için gerekli bilişsel, duyuşsal ve eylem boyutunun dengeli bir şekilde gelişimi sağlanacaktır (Akbaş, 2008: 22–23). Bu amaçla son dönemlerde birçok ülkede değer eğitimi verilmeye başlanmıştır. Bu ülkelerde değer eğitimi bazılarında ayrı bir disiplin olarak verilirken bazılarında ise derslerin içeriğinde verilmektedir.

Ülkemizde değerler eğitimi çeşitli evrelerden geçmiştir. Eğitim sistemi içerisinde değerler eğitimi bazı dönemlerde ayrı bir ders olarak okutulmuş bazı dönemlerde ise derslerin içerisinde öğrencilere toplumsal değerler kazandırılmaya çalışılmıştır. Değerler eğitiminin ayrı bir ders olarak okutulduğu dönemde “musahibat-ı ahlâkîye” adıyla bir ders olarak verildiği görülmektedir. Değerler eğitimi günümüzde ise, çeşitli derslerin konuları içerisinde verilmeye başlanmıştır. Bu durum değerler eğitiminin etkili bir şekilde verilebilmesi için her şeyden önce tesadüfi olmayan, planlı bir eğitim anlayışına duyulan gereksinimi ortaya çıkarmaktadır (Yazıcı, 2006: 514). Bu amaçla yeni programda değerler eğitimi, 2005 yılından itibaren Türk Milli Eğitim programları içerisinde resmi olarak uygulanmaya başlanmıştır. Alanın yeni olması nedeniyle değer ve değerler eğitimiyle ilgili çalışmaların oldukça sınırlı olduğu görülmektedir (Türk, 2009: 35). Eğitim sistemi içerisinde değer eğitiminin verildiği derslerden bir tanesi de Sosyal bilgiler dersidir.

Sosyal bilgiler dersinin ana hedefi, etkili vatandaş yetiştirmektir. Bu amaç doğrultusunda değer eğitime önem verilmektedir. Etkili ve iyi vatandaşlar yetiştirmek amacıyla öncelikle milli ve manevi değerleri benimsemenin yanında bunları evrensel değerlerle destekleyen vatandaşların yetiştirilmesi gerekmektedir (Kan, 2010: 142). Yeni Sosyal Bilgiler öğretimi programı da toplumsal değerlerin öğrencilere daha düzenli ve sistemli bir şekilde kazandırılabilmesi için, programın önemli bir boyutu değerler eğitime ayrılmıştır. Bu nedenler sosyal bilgiler öğretim programına toplumsal değerlerden; “aile birliğine önem verme, adil olma, bağımsızlık, barış, özgürlük, bilimsellik, çalışkanlık, dayanışma, duyarlılık, dürüstlük, estetik, hoşgörü, misafirperverlik, sağlıklı olmaya önem verme, saygı, sevgi, sorumluluk, temizlik, vatanseverlik, yardımseverlik” gibi değerler yer almıştır. Program içeriğine neden bu değerlerin konulduğıyla ilgili ise herhangi bir açıklama yapılmamışsa da; Sosyal Bilgiler programında yer alan söz konusu değerlerin genel olarak, Avrupa Birliği’nin ve diğer ülkelerin eğitim programlarında yer alan, değerle ilgili incelemelerde genel kabul görmüş olan değer kategorilerinden ve Türk milli eğitiminin genel amaçlarında da belirtilmiş olan Türk toplumunun milli, ahlaki, insani, manevi, kültürel değer kategorilerinden etkilenilerek belirlendiğı ifade edilebilir (Acun vd., 2013: 204).

Eğitim sistemi içerisinde yer alan Sosyal Bilgiler dersi, hem içerik hem de vizyonuna bakıldığında aslında bir değerler eğitimi dersi olduğu ifade edilebilir. Bu dersin tarihsel bir içeriğe sahip olması, yaşam hikâyelerini ve farklı kültürleri anlatması yönüyle toplum tarafından kabul görmüş değerlerin verilmesi açısından önemli bir yeri vardır. Sosyal Bilgiler dersinin içerisinde birçok disiplini barındırıyor olması da, değer eğitimi bakımından ayrı bir zenginlik olduğu söylenebilir (Kan, 2010: 140). Bu doğrultuda çalışmanın Sosyal Bilgiler öğretiminde, değerler eğitimi alanına katkı sağlayacağı düşüncesiyle Edip Ahmet Yükneci’nin “Atabetü’l Hakayık” adlı eseri, Sosyal bilgiler programında yer alan değerler açısından ele alınarak incelenmiştir.

Çalışmaya başlamadan önce ilgili literatür taraması yapılmıştır. Yapılan literatür taraması sonucunda değerler ve değerler eğitimiyle ilgili yapılan çalışmalar bazıları şunlardır:

- Aladağ S. (2009). “İlköğretim Sosyal Bilgiler Öğretiminde Değer Eğitimi Yaklaşımlarının Öğrencilerin Sorumluluk Değerini Kazanma Düzeyine Etkisi” başlığıyla yapmış olduğu doktora tez çalışmasında, İlköğretim 5. Sınıf düzeyinde Sosyal Bilgiler

dersinde uygulanacak olan değer ğretim programının öğrencilerin “sorumluluk” değerini kazanma ve gösterme düzeyine etkilerini incelemiştir.

- Memiş, Y.S. (2013). “Âşık şeref Taşlıova’dan Derlenen Halk Hikâyelerinde Değerler Eğitimi” adlı çalışmalarında, çağımız halk şairleri arasında yer alan ve halk hikâyelerini en iyi anlatan biri olarak gösterilen Âşık şeref Taşlıova’nın hikâyeleri derlenmiş ve bu hikâyelerde yer alan değerler eğitimine ilişkin unsurlar tespit edilerek değerlendirilmiştir.

- Çırak, A. (2013). “Cengiz Aytmatov Romanlarının Değerler Eğitimine Katkısı” katkısı adlı çalışmalarıyla, Cengiz Aytmatov’un; Beyaz Gemi, Cemile, Dişi Kurdun rüyaları, Gün Olur Asra Bedel, Toprak Ana adlı beş romanlarının değerler eğitimine katkısı bağlamında incelenmiştir. Çalışmada eserler milli ve evrensel değerler açısından ele alınmış ve değerlendirilmiştir.

- Güler, M. İ. (2015). “Değerler Eğitimi Açısından Lutfiyye-İ Vehbî” başlıklı tez çalışmasında Lutfiyye-i Vehbi adlı eser, değerler bakımından incelenmiş ve değerlerin nasıl ve ne sıklıkta işlendiği belirlenmiştir. Çalışmanın sonucunda incelenen eserin, değerler eğitimine katkı sağlayacağını belirtmiştir.

- Akbalık, H. (2015). “Değerler Eğitimi Bağlamında Hacı Bektaş-I Veli’nin Eserlerinde Yer Alan Eğitsel Unsurlar” adlı çalışmalarında Bektaş-I Veli’nin Eseri, Sosyal Bilgiler, Türkçe ve Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi ğretim programlarında yer alan 20 değer tespit edilmiş ve bu değerler bağlamında incelenmiştir. Çalışmada ele alınan eserde geçen değerlerin hangi boyutta yer aldığı alıntılar yapılarak ifade edilmiş ve değerlendirilmiştir.

- Kaymak, L. (2012). “Değerler Eğitimi Bağlamında Sevinç okum’un Hikâyelerinin Analizi” adlı tez çalışmalarında Sevinç ÇOKUM’un incelenen hikâyelerinde yer alan değerler ahlak, toplum, din-tasavvuf ve eğitim-kültür başlıkları altında sınıflandırılarak incelenmiş ve yorumlanmıştır.

- Yağcı, A.B. (2015). “Değerler Eğitimi Bağlamında Yusuf İle Züleyha Kıssası” başlıklı çalışmalarında Yusuf suresinde yer alan kıssada yer alan değerler ile din eğitimi bağlamında ahlak kavramının, ahlak ile dinin, ahlak ile felsefenin ve ahlak ile din eğitiminin ilişkisi kurulmaya çalışılmıştır. Değerler eğitimi açısında kıssada yer alan değerler tespit edilerek değerlendirilmiştir.

• Demirtaş T. (2012). “Değerler Eğitiminde Edebi Ürünlerden Yararlanma: Nasreddin Hoca Fıkraları” adlı tez çalışmalarında, kültürümüzde önemli bir yeri olan Nasreddin Hoca fıkraları değerler eğitimi bağlamında incelenmiştir. Çalışma sonunda incelenen fıkralarda yer alan değer eğitiminde kullanılabilecek unsurlar tespit edilmiş, sınıflandırılarak değerler eğitimindeki önemi ortaya konmuştur.

• Okutan, S. (2015). “Kabusname’nin Değerler Eğitimi Açısından İncelenmesi” konulu tez çalışmalarında Kabusname’de yer alan değerler tespit edilmiş ve birey ve toplum bağlamında olumlu ve olumsuz yansıması üzerinde değerlendirme yapılmıştır.

• Çokmaklı, K. (2015). “Mevlana’nın Mesnevi Adlı Eserinde Yer Alan Hikâyelerin Sosyal Bilgiler Dersi Öğretim Programındaki Değerlerin Öğretiminde Kullanımının İncelenmesi” başlıklı tez çalışmalarında, Mevlana’nın Mesnevi adlı eserinde yer alan hikâyelerden 6. Ve 7. Sınıf Sosyal Bilgiler Öğretim Programında yer alan; Bilimsellik, Duyarlılık, Sorumluluk, Yardımseverlik, Hak ve Özgürlüklere Saygı, Çalışkanlık, Farklılıklara Saygı, Vatanseverlik, Estetik, Dürüstlük, Adil Olma, Barış değerleri bağlamında incelenmiş ve değerlendirilmiştir.

• Akkaya, S. (2013). “Mevlâna’nın Mensur Eserlerinde Değerler Eğitimi” adlı çalışmalarında ise, Hz. Mevlânâ’nın eserleri değerler eğitimi bağlamında ele alınmış ve bu eserde yer alan dini ve toplumsal değerler tespit edilerek değerlendirme yapılmıştır. Tespit edilen değerlerin öğretiminde kullanılan yöntemi belirlenmiş ve günümüz değerler eğitimi anlayışıyla karşılaştırma yapılmıştır.

• Kumbasar. E (2011). “Muzaffer İzgü’nün Romanlarının Değerler Eğitimi Açısından İncelenmesi” adlı çalışmasında, eserleri 13–18 yaş aralığı için uygun olduğu kabul edilen ve defalarca basılan Muzaffer İzgü’nün romanları değerler eğitimi açısından incelenmiş ve eserlerde geçen değerler tespit edilmiştir.

• Zengin, G. (2017). “Nizâmü’l-Mülk’ün Siyasetnâmesi’nde Değerler Eğitimi” adlı tez çalışmalarında, Nizâmü’l Mülk’e ait olan Siyasetnâme adlı eser toplumsal değerlerimiz bağlamında incelenmiş ve eserde yer alan değerler belirlenerek değerlendirilmiştir.

• Emer, A.M. (2014). “Safahat’ta Değerler Eğitimi Unsurları” adlı tez çalışmalarında, Safahat’taki değerler tespit edilerek, değerler eğitimi açısından söz konusu incelenen eserin önemi değerlendirilmiştir.

- Topçu F. (2016). “Saltuknâme’nin Değerler Eğitimi Açısından İncelenmesi” adlı çalışmada Saltuknâme’de yer alan değerler ahlaki, siyasi, sosyal, dini, estetik, ilmi ve iktisadi başlıkları altında incelenmiş ve değerlendirilmiştir.

- Özcan, E. (2017). “Türk Dünyası Masallarının Değerler Eğitiminde Kullanılabilirliği” başlıklı çalışmalarında Türk Dünyasına ait masallar, değerler eğitimi sürecinde kullanılabilirliği tespit edilmeye çalışılmıştır. Çalışmada on farklı ülkeden kırk masal alınarak belirlenen üç değer çerçevesinde incelenmiştir.

- Yılmaz E. (2012). “Ziya Gökalp’ın Şiirlerinin Değerler Eğitimi Açısından İncelenmesi” adlı tez çalışmalarında, Ziya Gökalp’ın şiirleri değerler bağlamında incelenmiş ve değerlendirilmiştir. Literatür tarandığında bunlar ve bunlar gibi değerler eğitimiyle ilgili birçok çalışmanın olduğu görülmektedir. Ancak alanın yeni olması nedeniyle konuyla ilgili yeterince çalışmanın olduğunu ifade etmek doğru bir yaklaşım olmayacaktır.

Bozkırlı K. Ç. (2015). “Kutadgu Bilig’deki Eğitsel Ögelerin Tespiti Ve Bu Ögelere Yönelik Türkçe Öğretmeni Adaylarının Görüşlerinin İncelenmesi” başlıklı doktora tezi çalışmasında Kutadgu Bilig adlı eseri eğitsel yönden incelemiştir. Ele alınan eserdeki beyitler eğitsel yönden değerlendirilmiş ve söz konusu beyitlerin günümüz eğitim anlayışındaki yeri tespit edilmiştir. Tespit edilen beyitler Türkçe öğretmen adaylarına sorularak sonuçlar ortaya çıkarılmıştır.

Araştırmanın Amacı: Eğitimin amacı, toplumların gelişim düzeylerine ve çağlara göre farklılık göstermiştir. Örneğin, Eski Yunan ve Roma medeniyetinde eğitimin genel amacı, yeni nesillere bedence sağlam, erdemli, ahlaklı, hitabet sanatına hâkim ve herhangi bir zanaat alanında usta olmuş kişiler yetiştirmektir. Ortaçağa gelindiğinde ise kilisenin etkisiyle eğitimin amacı, zihin yetileri gelişmiş, dindar, bilgili ve aynı zamanda hayata kendisini hazırlamış bireyler topluma kazandırmaktır. Yakınçağa gelindiğinde ise eğitimin amacının yaşadığı topluma uymaya hazır, bir takım teknik becerilerle donanmış duygu ve irade bakımından kendini geliştirmiş bireyler yetiştirmek olduğu görülebilmektedir. Günümüzde ise eğitimin amacı, toplumların ekonomik, siyasi ve kültürel durumlarına göre farklılık göstermekle beraber, bireyin kişisel yeteneklerini, sosyal hayatta insan ilişkilerine dair becerilerini, ekonomik yeterliliklerini geliştirmek, bir yurttaşın görev ve

sorumluluklarını yerine getirmelerini sağlamak olduğu söylenebilir (Ulusoy ve Dilmaç, 2016: 53).

Teknolojinin gelişmesine bağılı küreselleşme ile birlikte insanlığın değerlere duyduğu ihtiyacın gerekliliğıyle beraber, toplumların kendi değerleri üzerine düşünmesini, araştırmasını ve tartışmalar yapmasını meydana getirmiştir. Bilim adamları tarafından geçmişten günümüze kadar gelmiş olan değerlerin neler olduğı araştırıldıkça, toplumlar için her dönemde insanların bazı değerler hakkında ortak düşüncede olduğı ve aynı değerlere gereksinim duyduğu görülmektedir (Zengin, 2017: 2). Çağımızda hızı gittikçe artmış olan değişim ve dönüşüme uyum sağlayabilmek, bireylerin psiko-sosyal gelişimlerinin bir sonucudur. Bireyler farkında oldukları değişimlere kolay uyum sağlayabilirken, farkına varamadıkları toplumsal değişim ve dönüşümlere uyum sağlama konusunda problem yaşayabilmektedir. Söz konusu problemlerle başa çıkmanın en etkili yollarından bir tanesi de genç nesillere içinde yaşadıkları topluma uyumu kolaylaştıracak değerlerin kazandırılmasıdır. Genç nesillere değer eğitimiyle, hızla değişen dünyada bireylerin içinde yaşamını sürdürdükleri kültürel ve toplumsal yargılarıyla beraber evrensel değerleri de özümsemesini ve yaşanılacak sıkıntılara karşı hazırlıklı olmasını hedeflemektedir (Saygılı, 2015: 1). Ülkemizde okutulan Sosyal Bilgiler öğretim programında yer alan “aile birliğine önem verme, adil olma, bağımsızlık, barış, özgürlük, bilimsellik, çalışkanlık, dayanışma, duyarlılık, dürüstlük, estetik, hoşgörü, misafirperverlik, sağlıklı olmaya önem verme, saygı, sevgi, sorumluluk, temizlik, vatanseverlik, yardımseverlik” gibi değerler de insanlığın doğası gereğı bireylerin hayatında olmasını istediğı ahlaki ilkelerdir. Söz konusu programda yer alan değerlerin belirlenmesi ve yeni nesillere aktarılması, günümüzde yaşanan değer kaybının önlenmesi açısından önemlidir.

Bu doğrultuda araştırmanın amacı, Yükneki Edib Ahmed bin Mahmud’un eseri olan “Atabetü’l Hakayık” adlı eserde yer alan Sosyal Bilgiler öğretim programında bulunan değeri belirlemek, sınıflandırmak ve bunların Sosyal Bilgiler dersi değerler eğitimi sürecinde kullanımının önemini ortaya koymaktır.

Kapsamı ve Sınırlılıklar: Bu çalışmanın kapsamını Edib Ahmet b. Mahmud Yükneki’ye ait “Atabetü’l Hakayık” adlı eser ve bu eserde geçen Sosyal Bilgiler öğretim programındaki ve inceleme sonucunda eserde bulunan dini-toplumsal değerler oluşturmaktadır. Bu bağlamda yapılan çalışmada yazarının hayatı ve yaşamış olduğı dönemin toplumsal özellikleri de çalışmanın kapsamına alınmıştır.

Çalışmanın sınırlılıkları;

1. Değerler eğitimi konusuyla ilgili ulaşılabilen kaynaklar,
2. Sosyal Bilgiler dersi 4. 5. 6. ve 7. Sınıf düzeylerinde kazandırılması öngörülerek öğretim programı kapsamına alınan değerler,
3. Edib Ahmet b. Mahmud Yükneki'nin Atabetü'l Hakayık adlı eseri ve bu eserden değerleri yansıtan dörtlükler ve beyitler,
4. İncelenen eserde yer alan toplumsal ve dini değerleri yansıtan beyitler ve dörtlüklerdir.

1. BÖLÜM

1. KURAMSAL ÇERÇEVE

1.1. Sosyal Bilgilerin Tanımı ve Kapsamı

Milli Eğitim Bakanlığı Sosyal bilgileri: “Bireyin toplumsal varoluşunu gerçekleştirebilmesine yardımcı olması amacıyla; tarih, coğrafya, ekonomi, sosyoloji, antropoloji, psikoloji, felsefe, siyaset bilimi ve hukuk gibi sosyal bilimleri ve vatandaşlık bilgisi konularını yansıtan; öğrenme alanlarının bir ünite ya da tema altında birleştirilmesini içeren; insanın sosyal ve fizikî çevresiyle etkileşiminin geçmiş, bugün ve gelecek bağlamında incelendiği; toplu öğretim anlayışından hareketle oluşturulmuş bir ilköğretim dersidir” şeklinde tanımlamıştır (MEB, 2005: 51). Milli Eğitim Bakanlığı 2015 yılında hazırlamış olduğu Sosyal bilgiler taslak programında ise Sosyal bilgileri: “Etkin ve üretken bireyler yetiştirmek, öğrencilerin insani ilişkilerini ve vatandaşlık yeterliklerini geliştirmek amacıyla sosyal bilimleri kaynaştıran bir ilköğretim dersidir” biçiminde tanımlı yenilemiştir (MEB, 2015: 1).

Amerika Birleşik Devletleri Sosyal Bilgiler Ulusal Konseyi (NCSS)’nin tanımında Sosyal bilgiler, bireylere vatandaşlıkla ilgili yeterlilikleri kazandırmak amacıyla sosyal ve beşeri bilimlerin harmanlanmasından meydana gelen bir çalışma disiplini. Bu disiplinin temel hedefi, genç bireylerin özgür bir dünyada, demokrasinin hâkim olduğu bir toplumda, toplumlar arasındaki kültürel çeşitliliğin bilincinde, mantıklı kararlar alan, iyi bir yurttaş olmalarını sağlamaktır (Aladağ, 2009: 6–7).

Sosyal bilgiler, bireylere vatandaşlık bilinci aşlamak ve onların vatandaşlık bilincinin gerektirdiği şekilde davranış sergilemesini geliştirmek amacıyla beşeri bilimlerin bir araya getirilmesiyle oluşturulmuş sosyal bir bilim dalıdır. Sosyal Bilgiler; beşeri bilimlerden tarih, coğrafya, arkeoloji, felsefe, hukuk, sosyoloji, antropoloji, din, iktisat ve siyasal bilimlerin yanı sıra; sanat, edebiyat ve matematik gibi sosyal ve fen bilimlerinin birleştirilmesiyle meydana getirilmiştir (Karaca, 2017: 5).

Sosyal Bilgiler dersinin özünü oluşturan etkili yurttaş yetiştirme, devletlerin kendi varlıklarını devam ettirebilmek için gereksinim duyduğu temel politikalarıdır. Devletler, kendi milli anlayışlarını, kanun ve kurallarını, devletin devamını sağlayan birlik ve beraberlik bilincini bu ders aracılığıyla gelecek nesillere öğretmeyi hedeflemektedir. Bu

sebeple Sosyal Bilgiler dersinden etkili vatandaşlar yetiştirebilmek için, karşılaştığı bilgileri dogmatik bir şekilde kabullenmeyen, eleştirel düşünebilen, tüketim amaçlı değil üretim amaçlı yaşamı benimseyen ve sürdüren, sorular sorarak doğru kararlar alabilen ve doğru karara varmada bilimi kendisine rehber olarak gören, yaşamı boyunca karşılaşacağı tüm zorlukları ve problemleri çözme yeterliliği olan ve son olarak eldeki kaynakları verimli şekilde kullanabilen bireyler yetiştirmeyi amaçlamaktadır (Kaya, 2011: 32–33).

Yapılan tanımlamalara göre Sosyal bilgiler, genel olarak bireylerin çok yönlü gelişimini sağlayan ve birçok çalışma alanını bütünlleştirerek ele alan disiplindir. Bu disiplin; yaşadığı topluma ve dünya şartlarına uyum sağlayabilen, temel bilgi, beceri ve değerlerle donatılmış, doğru ve etkili kararlar almasını sağlayan bireyler yetiştirmek ve sorumluluğun bilincinde olan demokratik vatandaşlar kazandırmayı hedefleyen, içeriğini de toplumla ilgili her şeyin meydana getirdiği çalışma alanı olarak tanımlanabilir (Şahin, 2010: 15).

1.1.1. Sosyal Bilgiler Programı

Bilim ve teknolojinin hızla ilerlemesi bireylerin geçmiştekilerle kıyasla daha karmaşık ve fazla problemlerle karşı karşıya gelmelerine neden olmaktadır. Bireylerin karşılaşmış oldukları karmaşık problemleri anlaması ve üstesinden gelebilmesi için farklı çalışma alanlarının bulgularından yararlanması ve disiplinler arası anlayışı özümsemesi gerekmektedir. Bu bağlamda Sosyal bilgiler dersi, yeni nesillere yurttaşlık bilgisi ve insan ilişkileri yeterlilikleri kazandırmak için disiplinler arası yaklaşımdan yola çıkarak Tarih, coğrafya, antropoloji, arkeoloji, felsefe, siyaset bilimi ve ekonomi gibi sosyal bilimlerin kaynaştırılmasıyla oluşturulmuş bir çalışma alanı olarak belirlenmiştir. Sosyal bilgiler bireylerin, kişisel, ailevi, bölgesel, küresel ve ulusal konularla ilgili bilgi, beceri ve değer edinmeleriyle beraber günlük yaşantılarında doğru ve mantıklı kararlar almasına yardımcı olur (MEB, 2015: 1).

Sosyal bilgiler dersi etkin bir vatandaş yetiştirmek isteyen ülkelerin eğitim sisteminin olmazsa olmaz bir parçasıdır. Bu dersin hem içeriği ve hem de oluşturulma amacı, toplumlara milli bir devlet, milli bir düşünce, milli bir hayat anlayışı kazandırmada önemli bir yere sahiptir. Bireyleri bilimsel bilgilerle donatmanın yanı sıra, onları bireysel bir varlık olarak kabul ederek üyesi oldukları topluma ayak uydurmasını sağlayan bir derstir (Kaya, 2011: 33).

Sosyal bilgilerin içeriğini meydana getiren konuların, Antikçağlarda Roma ve Yunan gibi büyük batı medeniyetlerde ilkçağlardan itibaren okutulduğu görülmektedir. Heredotos, Thukydides, Aristo, Eflatun birer öğretmen olarak öğrencilerine kendi dönemlerinde ders vermişlerdir. Köklü bir medeniyete sahip olan Çin’de Sima Qian ve Du-Yu gibi düşünürler de tarih dersleri vermişlerdir. Türk ve İslam devletlerinde ise Selçuklu Nizamiye medreseleriyle başlayan gelenek daha sonra Osmanlı medreselerinde Sosyal bilgiler konularından özellikle Tarih ve Coğrafyaya yer verildiği görülmektedir. Batıda 13. yüzyıldan itibaren kurulmaya başlayan Paris, Bologna, Oxford gibi eğitim kurumlarında da söz konusu bu derslerin okutulduğu bilinmektedir (Bilgili, 2008: 19).

Eğitim kurumlarında bir konu ya da ders olarak Sosyal bilgiler, ABD’de 20. yüzyılın başında, toplumsal yaşamda meydana gelen değişimin ve çatışmaların artmasıyla okutulmaya başlanmıştır. Bir ders olarak Sosyal bilgilerin eğitim ve öğretim programlarına girmesi, eğitimde ilerlemecilik akımının “demokratik toplum için vatandaş yetiştirme” düşüncesinin etkili olmasıyla gerçekleşmiştir. 1930’lu ve 1940’lı yıllardan itibaren yeniden kurmacılık ve öğrenci merkezli yaklaşımı kabul eden eğitimciler de Sosyal bilgiler programının oluşması için çalışmışlardır. Bu çalışmalara rağmen Sosyal bilgiler programı 1940’lı ve 1950’li yıllarda yüksek oranda Tarih ve Coğrafya şeklinde uygulanmaya devam edilmiştir (Kılıçoğlu, 2012: 8).

Ülkemizde Sosyal bilgiler öğretimi ilk kez 1960’lı yıllarda başlamıştır. 1962’ye kadar okutulan tarih, coğrafya ve vatandaşlık dersleri “Toplum ve Ülke İncelemeleri” dersine dönüşmüş, 1968 yılına gelindiğinde ise günümüzdeki “Sosyal Bilgiler” adını almıştır. 1980 askeri müdahalesinden sonra tek disiplinli “Milli Tarih” ve “Milli Coğrafya” şeklinde okutulmaya başlamıştır. 1998’e gelindiğinde program, 4. ve 7. sınıfları kapsayan bir ders şekline gelmiştir. Ülkemizdeki geliştirilen ve hala geliştirilmeye devam eden Sosyal bilgiler öğretim programı dünyada var olan veya oluşumu süren eğitimle ilgili gelişmelere paralel olarak yapılandırılmaya çalışılmaktadır. Örneğin, ülkemizdeki geliştirilen 1968 öğretim programı, o yıllarda ABD’de ortaya çıkan yeni Sosyal bilgiler harekâtından etkilenecek değiştirilmiştir. Aynı şekilde 1998’de başlanan yoğun bir program geliştirme çalışmaları 2005’te sonuca ulaşmıştır. Söz konusu yoğun çalışmalar sonucunda geliştirilen program, 2005–2006 yılından itibaren tüm ülkede uygulanmaya başlanmıştır (Kaya, 2011: 36). Uygulamaya devam eden program dünyada ve ülkemizdeki ilerlemelere paralel olarak geliştirilmeye devam etmektedir.

Milli Eğitim şurası ve benzeri platformlarda sık sık, öğretim programlarının bireylerin bilgiye ulaşma yöntemlerini öğrenmelerine, karar verme ve karşılaştıkları problemleri çözme becerilerini geliştirmelerine imkân verecek şekilde yeniden yapılandırılması gerektiği üzerinde özellikle durulmaktadır. Çağın ve toplumun ihtiyaçları doğrultusunda, dünyadaki ilerlemelere ve değişimlere paralel bir şekilde, öğretim programlarında yeni düşünceler öne sürülmeye başlanmıştır. Bu nedenle yeniden geliştirilen öğretim programları davranışçı yaklaşımlardan öte, öğrencilerin mevcut deneyimlerini ve bilginin değerini göz önüne alarak, hayata etkin katılımını ve doğru şekilde karar vermesini, problem çözmeyi destekleyici ve geliştirici bir yaklaşımla yapılandırmayı önemseyen bir şekle gelmiş olduğu görülmektedir. Geliştirilen bu yaklaşım, öğrenciyi merkeze alan ve etkinlik merkezli, sosyal bilgiler bakımından bilgi ve beceriyi dengeleyen, öğrencilerin bireysel farklılıklarını ve yaşantılarını dikkate alarak çevresiyle etkileşim imkânı sağlayan yeni bir anlayış hayata geçirilmeye çalışılmaktadır (Kaya, 2011: 40). Sosyal Bilgiler Dersi Öğretim Programı'nın geliştirilmesi sürecinde şu üç temel kaynaktan yararlanılmıştır;

1. Toplumun ihtiyaçları
2. Öğrencilerin yaşantıları
3. Sosyal bilim disiplinlerindeki gelişmeler (MEB, 2015: 1).

Daha önceki dönemlerde davranışçı yaklaşım temelli bir program benimsenmişken, yenilenen öğretim programıyla birlikte yapılandırmacı yaklaşıma geçilmiştir. Hazırlanan programın içeriği, bireylerin kişilik eğitimlerine vurgu yapan ve gündelik yaşamlarıyla bağlantı kurulabilecek konular yer almıştır. Ek olarak yeni programın içerisinde yer alan etkinliklerde sınıf içi eğitimde yönetim çeşitliliğine gidilerek keşfedebilen, problem çözmeye, işbirliğine ve proje temelli öğrenmeye odaklı çoklu zekâ uygulamaları göz önünde bulundurularak, öğrenci merkezli bir anlayış içerisinde hazırlanmıştır. Yeni yaklaşımla öğrenciler duyduklarını, okuduklarını ve öğrendiklerini daha önceki öğrenmelere ve alışkanlıklara göre değerlendirerek, kendi bilgilerini oluşturabilmektedirler. Öğrenciler, bu değerlendirmeler sonucunda yaparak ve yaşayarak öğrenmektedirler (Yıldız, 2016: 10).

1.1.2. Sosyal Bilgiler Programının Amaçları

Sosyal Bilgiler dersinin okullarda okutulmasının amacı; devletin kendi ideolojisi benimsemiş, istediği insan tipinin ancak Sosyal bilgiler dersiyle yetiştirmesinin mümkün olmasından kaynaklanmaktadır. Sosyal Bilgiler dersiyle birey mensubu olduğu toplumun yönetim rejimine –sosyalist, totaliter ya da demokratik- bağlı olarak şekil alır ve bu rejimlerin özelliklerini taşır. Dolayısıyla bireylere kazandırılmak istenen yeterlilikler, içinde yaşanılan toplumun kural ve değerlerine göre şekil alır (Şahin, 2010: 16).

Sosyal bilgiler programının birçok amacı vardır ve bu amaçlara erişebilmek için farklı disiplinlerden faydalanılmaktadır. Bu nedenle Sosyal bilgiler öğretim süreci disiplinler arası yaklaşımı ve iş birliğini gerektirmektedir. İçeriği Sosyal bilimlerden oluşan Sosyal bilgiler, toplumsal olayları konu edinmektedir. Sosyal bilgilerin içeriği olan toplumsal olay ve olgular da birçok disiplini ilgilendirmektedir. Herhangi bir toplumsal olaya tarihçi kendi açısından, din bilimi kendi açısından, sosyoloji kendi açısından, psikoloji kendi açısından ve antropoloji kendi açısından bakarak incelerse daha doğru bir sonuca varılabileceği söylenebilir. Bu bağlamda daha birleştirici ve genelleşici bir yaklaşımla elde edilen verilerin tamamına bakılarak bir değerlendirilme yapılması yerinde olacaktır. Bu açıdan Sosyal Bilgileri meydana getiren sosyal bilimlerin iyi bilinmesi ve bu çalışma alanlarının sosyal bilgiler içindeki yerinin iyi tespit edilmesi gerekmektedir. Ülkemizde 2005 yılında uygulamaya konulan Sosyal Bilgiler öğretim programında söz konusu disiplinler arası yaklaşımın önemine vurgu yapıldığı görülmektedir. Sonuç olarak Sosyal Bilgiler kazanımlarının Sosyal bilimleri oluşturan alanların verilerine ve disiplinler arası yaklaşıma uygun olduğu kabul edilmiştir (Keçe ve Merey, 2011: 112).

Ülkemizde Sosyal bilgiler dersi ile temel olarak üretken ve etkin vatandaşlar yetiştirilmek amaçlanmaktadır. Bu ders ile öğrencilere bireysel ve toplumsal kimlik ve kişilik kazanarak, görev ve sorumluluklarını iyi bilen, etkin bir vatandaş olarak toplumsallaşması hedeflenmektedir. Toplumsallaşma denildiğinde toplumun her alanını içine alan ve yaşama düzen veren bütün etkinlikler kabul edilebilir. Bireylerin zorunlu olan ve yaşam boyu kullandığı, mutlu, rahat ve daha kolay yaşamını sürdürmesini, kendini gizilgüçlerini kullanarak gerçekleştirmesine yardımcı olan tüm toplumsal olgular ve ilişkiler Sosyal bilgiler kavramını kapsamaktadır (Erdoğan, 2009: 9).

1.2. Değer Kavramı

Bir kavram olarak değer, tarih, coğrafya, ekonomi ve felsefe gibi birçok disiplinin konusu olmuştur. Bu sebeple literatür incelendiğinde “değer” kavramıyla ilgili çeşitli tanımlamaların yapıldığı görülmektedir. Türk Dil Kurumu (2017) değer kavramını: “Bir şeyin önemini belirlemeye yarayan soyut ölçü, bir şeyin değdiği karşılık, kıymet; Bir şeyin para ile ölçülebilen karşılığı, bedel, kıymet, paha, valör; Bir ulusun sahip olduğu sosyal, kültürel, ekonomik ve bilimsel değerlerini kapsayan maddi ve manevi öğelerin bütünü” şeklinde tanımlamıştır. Başka bir tanım da ise değer; kişilerin herhangi bir birey, canlı, durum ya da olay vb. karşısında göstermiş olduğu tutumlardır (Yaman, 2016: 17). Dilmaç (2012) ise değeri; “herhangi bir şeyin arzu edilebilir veya edilemez olduğu hakkındaki inançtır” şeklinde tanımlamıştır. Yapılan tanımların sonucunda değerler, insanların hayatı boyunca tutum ve davranışlarının şekillenmesinde etkisi olan ve hayatına yön veren önemli öğelerdir denilebilir (Aladağ, 2009: 10).

Değer kavramının yukarıda yapılmış olan tanımlarına ek olarak farklı disiplinlerin bu kavram hakkındaki tanımlamalarına ve bakış açılarına da kısaca göz atmak faydalı olacaktır. İlk olarak Felsefe disiplini açısından değer kavramına bakıldığında, bu disiplin değeri; bireyin arzulayan bir organizma olarak nesne ile olan ilişkisini belirleyen şey olduğu ifade eder. Psikoloji bilimi ise değer kavramını daha farklı bir şekilde ele alır. Bu disiplin değer kavramını, nesnel bir esasa dayanıp dayanmadığını değil, insan davranışlarının yol göstericisi olarak oynamış olduğu etkiyi de tanımlar ve sadece inanç bakımından inceler. Bu açıdan psikoloji disiplinine göre değer, bir inanç olmak açısından dünyamızın belli bir bölümüyle ilgili idrak, duygu ve bilgilerimizin bir düzenlemesi olarak kabul edilmektedir (Ulusoy ve Dilmaç, 2016: 16–17). Sosyoloji disiplini bakış açısından ise değer; herhangi bir sosyal grubun ya da toplumun kendi varlığı, birliği, işleyişi ve devamını sağlamada bireylerinin çoğu tarafından doğru ve gerekli olduğu kabul edilmiş olan; toplumun ortak düşünce, duygu, menfaat ve hedeflerini içeren genelleştirilmiş temel ilke ve inançlar bütünüdür. Bireysel açıdan değer; bireylerin tutumuna, davranışına ve yaşamına etki eden, kural görevi üstlenen, kişilerin davranış kalıpları, araçları veya sonuçları arasında seçim yapmasını kolaylaştıran ve bireylere doğru bir şekilde düşünme, değerlendirme sonucunda doğru eylemi göstermesine rehberlik eden standartlar ve kurallardır. Toplumsal açıdan değer ise, herhangi bir toplumun yaşam amaçlarına, hedeflerine referans olan, toplumun çoğu tarafından onaylanmış ve yerleşmiş olan inanç,

ortak düşünce ve amaçlarıdır. Değer kavramı din ve ideoloji açısından ise; ilahi ya da beşeri kaynaklı veya ideolojileri referans alan her türlü duygu, düşünce, davranış ve kurallardır (Keskin, 2016: 21/49).

1.2.1. Değerlerin Sınıflandırılması

Değerlerle ilgili birçok sınıflandırma yapılmıştır. Bu sınıflandırmalardan en çok bilinenleri ve kabul görenleri Rokeach, Spranger ve Schwartz'ın değer sınıflandırmalarıdır (Aladağ, 2009: 12).

Rokeach değerleri, bireyin belirli bir davranış kalıbının ya da varoluş gayesinin toplumsal veya kişisel olarak karşıtlarına tercih edilmesiyle ilgili sürekli inançlar olarak görmüştür. O, özellikle değerlerin bilişsel, duyuşsal ve davranışsal yönlerine vurgu yapmıştır. Rokeach değerleri, amaç değerler ve araç değerler olarak iki ana başlık altında toplamış, her başlığın altına da başlıkla ilgili on sekiz değer eklemiştir. Rokeach bu sınıflandırmayı, değerler sistemi olarak tanımlamıştır (Keskin, 2016: 40).

Amaç değerler; kişisel ve sosyal değerler olmakla birlikte yaşamın temel amaçlarını içeren değerlerdir. Kişisel veya toplum merkezlidir ve bireyler tarafından tercih edilen hedeflerdir. Bu değerler; Barış, eşitlik, mutluluk, erdem, başarılı olma, kendine saygı, özgürlük, aile güvenliği, ulusal güvenlik vb. 'dir

Araç değerler; amaç değerlere ulaşabilmek için gösterilen davranış kalıplarını ifade eden değerlerdir. Ahlaki değerler ve yeterlilik değerleri olmanın yanı sıra, bireyler tarafından da tercih edilen davranış şekilleridir. Bu değerler ise; cesaretli, mantıklı, sorumluluk sahibi, kibar, dürüst, hırslı, yardımsever, neşeli, sevecen olmak vb. 'dir (Aladağ, 2009: 13).

Spranger değerleri, estetik, sosyal, politik, ekonomik, dini ve sosyal olmak üzere altı başlık altında değerlendirmiştir (Keskin, 2016: 37):

Estetik Değerler: Spranger'e göre bu değere sahip olan bireyler; simetri, uyum ve forma önem verirler. Onlar hayatı, meydana gelen olayların çeşitliliği olarak algırlar ve sanatı toplum için bir zorunluluk olarak kabul ederler. Estetik değerlere sahip olan bireylerin sanatsal yönlerinin daha ağır bastığı düşünülmektedir.

Sosyal değerler: sosyal değerlere sahip olan bireyler; başkalarını sevmek, yardım etmek ve bencil olmama eğilimindedirler. Onlara göre en yüksek değer insanlık sevgisidir. Bu değerlere sahip olan bireyler, nazik ve sempattirler. Onların amacı, diğer bireylerle sevgi ve saygıya dayalı ilişkiler kurmak ve gerçek dostluklar edinmektir.

Ekonomik değerler: Bu değerlere sahip olan bireyler, pratik ve yararlı olan değerlere önem verirler. Onların hayattaki amacı servet edinerek, bu alanda diğer bireylerin önüne geçmektir.

Politik değerler: Bu değere sahip olan bireyler için her şeyin üstünde kişisel güç, etki ve şöhret vardır. Onlara göre esas olan kuvvettir. Bu doğrultuda güç elde etmeye çalışırlar ve elde etmiş oldukları gücü diğer bireyleri etkilemek için kullanırlar.

Bilimsel değerler: Bilgiye, gerçeğe, eleştirel düşünceye ve muhakemeye önem veren bireylerdir. Bilimsel değerlere sahip olan bireyler, deneysel, eleştirici, akılcı, entelektüeldirler ve araştırmacı yönleri gelişmiştir.

Dini değerler: Dini değerlere sahip olan bireyler, evreni bir bütün olarak algılar ve kendisini bu bütünün bir parçası olarak kabul ederler. İnancı uğruna dünyevi hazlardan kolayca vazgeçebilirler (Aladağ, 2009: 14).

Schwartz değerleri yapı ve içeriklerine göre, bireylerde kalıtsal olarak mevcut olduğu kabul edilen temel ihtiyaçlar, sosyal ihtiyaçlar ve kurumsal ihtiyaçlar olmak üzere üç ana grupta ele almış ve bireylerin evrensel ihtiyaçlarını bilişsel temeller üzerinde incelemiştir. Ona göre belirlenmiş olan değerler, bireylerin gayelerine erişebilmesinde toplum tarafından kabul görmüş ihtiyaçların ifade edilme şeklidir (Keskin, 2016: 43). Onun kuramında belirlemiş olduğu değer tiplerinin, güdüsel amaçlar gereğince bir biriyle uyumlu ya da çatışma içerisinde olabilecek özellikte oldukları görülebilmektedir. Dahası Schwartz'ın kuramına göre, değerler bireysel ve kültürel olmak üzere iki düzeydedir. Ona göre kültürel düzeydeki değerler, toplumsal normlara dayanan soyut fikirlerdir. Bireysel düzeydeki değerleri ise, kişinin yaşamını yönlendirmedeki önemi açısından ele almıştır. Schwartz'ın sınıflandırmasında değerler on farklı değer türündedir. Bu değerlerin tanımları ve hangi değerleri içinde barındırdıkları aşağıdadır:

Evrenselcilik: Bütün insanların ve doğanın iyiliğini isteyerek, anlayışlı ve hoşgörü sahibi olmaktır. Bu değere sahip olan bireyler; açık fikirli, erdemli, toplumsal adalet,

eşitlik, dünyada barış, güzelliklerle dolu bir dünya, doğayla iç içe, çevreyi koruma güdüsü gibi davranışlara meyillidirler.

Güç: Bu değerlerde, toplumsal statü, bireyler ve kaynakların üzerinde denetim gücü önemlidir. Değerleri benimsemiş olan bireylerde sosyal güç sahibi olmak, otorite sahibi olmak, toplumdaki görüntüyü koruyabilmek isterler. Ayrıca insanlar tarafından benimsenme ve takdir edilme amacıyla davranış sergilerler.

Özyönelim: Bu değere sahip olan bireyler ise düşünce ve eylemlerinde bağımsız olma eğilimindedirler. Yaratıcı olmak, özgür olmak, kendi amaçlarını seçebilmek ve bağımsız olma niteliklerine sahiptirler.

Başarı: Sosyal standartları temele alarak, kişisel başarı yönelimi olan bireylerdir. Başarılı, yetkin, hırslı ve başkaları üzerinde etkili olmak, bu değere sahip olan bireylerin davranışlarıdır.

Hazcılık: Bu değere sahip olan bireyler zevke ve hazza yönelim gösterirler.

Uyarılım: Bu değere sahip bireyler; yenilik ve heyecan arayışı içindedirler, ayrıca; cesur, dinamik ve heyecanlı bir yaşam sürdürmek isterler.

İyilikseverlik: Bireylerin yakın olduğu kişilerin iyiliğini gözetme ve geliştirmedir. Yardımsever, dürüst, bağışlayıcı, sadık, sorumluluk sahibi olma, gerçek arkadaşlık, olgun sevgi, manevi boyutta anlamlı bir hayat ve alçak gönüllü olma bu değere sahip olan bireylerin davranış örüntüleridir.

Güvenlik: Toplumdaki var olan ilişkilerin ve bireyin huzurunun sürekliliğini amaç edinen değerlerdir. Ulusal güvenlik, toplumsal düzenin sürmesini istemek, temiz olmak, aile güvenliğine sahip olmak, iyiliğe karşılık vermek, bağlılık duygusu ve sağlıklı olmak bu değere sahip olan bireylerin davranış özellikleridir.

Geleneksellik: Toplumun dinsel, kültürel gelenek veya düşüncelerine saygı ve bağlılıktır. Geleneksellik değerine sahip olan bireyler; alçakgönüllü olmak, dindar olmak, hayatın kişiye verdiklerinin kabullenilmesi, geleneklere saygılı olmak, ılımlı olmak gibi davranış özellikleri gösterirler.

Uyma: Toplumsal beklentilerin karşısında olabilecek ve diğer bireylere zarar verebilecek dürtü ve eylemlerin sınırlandırılmasıdır. Nezaket, itaatkâr olmak, aile büyüklerine ve yaşlılara saygı duymak, kendini disiplin altına almak bu değerleri benimsemiş bireylerin davranış örüntüleridir (Aladağ, 2009: 14).

1.3. Değerler Eğitimi

Toplumlar eğitim yoluyla, bireylerin iyi bir donanıma sahip olarak yetişmesini amaçlar. Söz konusu hedeflenen donanım, sadece akademik ve bilimsel değil aynı zamanda ahlaki yetkinliği de içinde barındırır. Değerlerini bir sonraki nesle aktarabilen tek canlı insandır ve insanların bir sonraki nesle aktarmış olduğu mirasın tümü kültür olarak tanımlanmaktadır. Bu yolla insan bir canlı olarak, bilgilerini, düşüncelerini, deneyimlerini, inançlarını ve değerlerini sonraki nesillere aktarabilmektedir. Bu aktarma sürecinde en önemli rolü, eğitim kurumları üstlenmektedir. Toplumda ister kadın ister erkek olsun her ferdin, var olan potansiyeli ancak eğitimle geliştirilebilmektedir. Eğitim yoluyla toplumlar, örf ve adetlerini en iyi şekilde koruyabilir. Ayrıca bu yolla, toplumda her bireyin iyi yaşam sürmesi sağlanabilir ve yeni nesiller için zengin ve güçlü bir gelecek hazırlanabilir (Zengin, 2017: 38).

Bireylerin içinde yaşamını sürdürdüğü toplumun kültürel özelliklerini kazanması sürecine kültürlenme denilmektedir. Bireyin canlı olan çevresi, onu belli bir yönde değiştirebilir, diğer bir ifadeyle kültürleme işi bilinçli bir şekilde yapılabilir. Kültürlenmenin bu şekilde kasıtlı bir şekilde yapılanı eğitimidir. Buradan kasıtlı kültürlenme olarak anlayabileceğimiz eğitimin elbette planlı ve plansız şekilleri olagelmıştır. Plansız eğitimde amaç unsuru yanında gelişigüzellik unsuru da vardır. Fakat planlı eğitim faaliyetlerinde toplumun kültür unsurları, bütünün yansıtıcıdır. İnsan davranışlarının kültürlenme yoluyla kazanılmış olması ve kültürlenmenin de amaçlı faaliyetlerle öyle ya da böyle insan tarafından etkilenebilmesi, insana kendi kedinin bilinçli bir yaratıcısı olma imkânı tanımaktadır. Söz konusu imkânın iyi kullanılması hem daha sağlıklı bir toplum düzeninin hem de daha mutlu bireylerin oluşmasının hikmeti olarak görülebilir (Ertürk, 2013: 7–9).

İnsan, hem dışa dönük fiziki hem de içe dönük duygusal boyutu olan iki yönlü bir canlıdır. Fiziki yapısını; göz, kulak, zekâ, el ayak vb. organları oluştururken; öfkelenen, nefret eden, seven, acıyan vb. yönleri duygusal tarafını oluşturur. Bireylerde bu iki yönün

dengeli ve uyumlu olması, sağlıklı bir kişiliğin oluşmasına katkı sağlayacaktır. Bu nedenle insanın fiziki tarafının gelişmesine verilen önem kadar duygusal yönünün de eğitilmesi ve desteklenmesi gerekmektedir. Değer ya da diğer bir ifadeyle kültür aktarımı, toplumlar için en önemli etkinliklerden bir tanesidir. Bu etkinlik içerisinde bireyler, mensubu olduğu toplumun özelliklerini kazanırlar. Toplumun genelinde kabul görmüş olan aynı değerleri benimseyen bireyler, bu beraberliği sağlamak için, gelecek nesillere bu değerlerin aktarılmasını isterler. Toplumları ayakta tutan değerler, toplumun sosyal dokusunu koruyan ve sonraki nesillere aktarımını sağlayan araçlardır. Bu araçların bir sonraki nesillere aktarımı da eğitim yoluyla gerçekleşmektedir (Okutan, 2015: 20–21). Çağımızda her şey neredeyse bütün toplumları etkileyecek şekilde sürekli bir değişim içindedir. Bu değişimden bütün toplumlar gibi Türk toplumu da payını almakta ve hatta bu durumun ciddi boyutlara ulaştığı görülmektedir. Değişim özellikle yeni nesiller üzerinde etkili olmakta, bunun sonucunda da ebeveynlerin işi gün geçtikçe zorlaşmaktadır. Herhangi bir toplum kendi öz değerlerinden uzaklaşmışsa, yani değerleri ile olan bağını koparmışsa, o toplumun ayakta durması zorlaşacaktır. Çağımız toplumlarında; hırsızlık, saygısızlık, sorumsuzluk, bencillik, sigara ve uyuşturucu bağımlılığının küçük yaşlara kadar düşmesi; dolandırıcılık, kurallara uymama argo ve bencillik gibi olumsuz davranışların gittikçe artmasına engel olabilmek için; yeni nesillere sevgi, saygı, hoşgörü, doğruluk, dürüstlük, duyarlılık, sorumluluk ve çalışkanlık gibi değerlerin kazandırılması, öğretimde bir zorunluluk olarak kabul edilmeye başlanmıştır. Bu çerçeveden bakıldığında değerler eğitimi, gün geçtikçe daha fazla önem arz etmekte ve yeni nesillere verilmek istenen değerlerin doğru yöntem, teknik ve stratejiler kullanılarak kazandırılmasını hedeflemektedir (Yel ve Aladağ, 2012: 125). Yukarıda bahsi geçen olumsuzluklar nedeniyle son yıllarda dünya ülkelerinin birçoğunda toplumsal değerle ilgili yozlaşmaların yaşandığı görülmektedir ve bu olumsuz durum insanlığı tehdit eder boyuta geldiği söylenebilir. İnsanlık, her türden kendi öz değerlerinden soyutlaştıkça, insanlığını da kaybetme eğilimi göstermektedir. Yaşanan bu olumsuz durumu olumluya çevirmek amacıyla neredeyse bütün dünyadaki ülkeler bir arayış içerisine girdiği görülmektedir. Bunun sonucunda, ülkelerin eğitim kurumlarında her basamakta uygulanmak için değerler eğitimi olarak adlandırılan yeni bir eğitim modeli tasarlanmıştır (Yaman, 2016: 15).

Değer eğitimi, aile, çevre vb. diğer örgütlerde olduğu gibi, okullarda da önemli bir yere sahiptir. Çünkü okullar bir kamu hizmetidir ve burada eğitim, resmi anlamda kişilerin değer, yetenek ve bilgi açısından eğitildiği toplumsal kurumlardır. Her eğitim kurumu

hizmet verdiği alan ve hedeflerine göre çeşitlilik gösterebilmektedir. Okulların belli özellikleri vizyon, misyon, ilke ve değerleri ile içinde bulunduğu toplumun kendi kültürel özelliklerini üretirler (Akkaya, 2013: 55–57). Değerler eğitimi, çocukluktan itibaren aile ve sosyal çevrede başlayıp, örgün eğitimle devam eden bir süreç olduğu kabul edilir. Bu süreç içerindeki değer aktarımının, toplumların geleceği için bilinçli ve sistemli bir şekilde devam ettirilmesi gerekmektedir. Değer aktarımı sürecinde en önemli görev eğitmenlere düşmektedir (Okutan, 2015: 20).

Lickon etkili bir değer eğitimi sürecinde sınıf ortamında öğretmenlerin bireysel olarak yapması gerekenleri şöyle sıralamıştır (Tahiroğlu ve etin, 2015: 22–23):

- Öğrencilerin, hem kendilerini sınıfın bir yesi olarak hem de gruba karşı sorumluluk sahibi bir birey olarak hissetmelerine yardımcı ahlak erevesi oluşturmalıdır. Bu sayede onların birbirlerini tanımalarına, birbirlerine karşı saygılı ve ilgili davranmalarını sağlamalıdır.

- Sınıf içerisinde öğrencilere kazandırılan değerleri geliştirerek ve destekleyerek yönetimle işbirliği içerisinde olup, okulun tamamına yaymalı ve okulda olumlu bir ahlak kültürü ortamı meydana getirmeye çalışmalıdır.

- Kurallar koymayı, kurallara istekli itaat etmeyi ve grubun diğer üyelerine karşı saygıyı teşvik etmek için ahlak disiplinlerinin uygulamasını yapmalıdır.

- Okul ve sınıf ortamında öğrencilere saygılı davranarak, onların sosyal davranışlarını desteklemeli ve onlara iyi bir model oluşturmalıdır. İstenmeyen davranışları tüm sınıfla birlikte tartışarak düzeltmelidir.

- Sınıf içerisinde alınacak kararlara ve sınıf ğretimi için iyi bir ortam oluşturma sorumluluğuna öğrencileri de katarak demokratik bir sınıf ortamı meydana getirmelidir.

- Ailelere, çocuklarının ilk ve en önemli ahlak ğretmenlerinin kendilerinin olduklarını bildirmeli, çocukların okulda kazandıkları değerleri pekiştirmek için özel yöntemler vererek ve çevrenin yardımlarını isteyerek temel toplumsal değerleri desteklemeli ve bu şekilde onları değer eğitimi sürecine dâhil etmelidir.

- Değerleri öğretmede, tarih, felsefe ve fen etik konuları yönünden zengin içerikli akademik konuların yanında değerleri kazandırmada ve ahlak sorunlarında; günlük tutma ve yazma, tartışma ve müzakere gibi göze çarpan programları kullanmaya çalışmalıdır.

- Öğrencilerin karşılaştıkları herhangi bir problem durumunda, zora başvurmadan ve adil bir şekilde çözebilmeleri için onlara gerekli çözüm yöntemlerini öğretmelidir.

- Ahlak yaşantısını sınıfında tam olarak uygulamanın yanında bunu kapsamlı bir yaklaşımla bir bütün olarak okulun tamamında uygulanmasını talep etmelidir.

- Öğrencilere çalışkan olmayı, öğrenmenin takdirini, mükemmelliğe bağlı kalmayı ve başkalarının hayatlarına etki edecek çalışma hislerini tetikleyecek sanatsal duyguyu kazandırmalıdır.

- Öğrencilere ahlaki düşünceyi okuma, araştırma ve deneme yoluyla özendirmelidir.

- Öğrencilerin ortak amaçlar için beraber çalışma ve başkalarının düşüncelerine, fikirlerine saygı duyma becerilerini içselleştirmeleri için işbirlikçi öğretim yöntemlerini kullanmalıdır.

Etkili bir değerler eğitimi süreci sonunda bireyler, yaşadıkları hayata değer ve saygı katarlar. Bu eğitimin hedefi, çocuklarda doğuştan var olan özellikleri, insani mükemmelliğe ulaşmaları ve insanın var oluşsal anlamını tamamlama amacıyla ortaya çıkmıştır. Değerler eğitimi sonucunda bireylerin kazandığı beceriler ve kişisel gelişimine katkıları şu şekilde sıralanabilir (Dilmaç, 2012: 7);

- Olgular arasındaki benzerlik farklılıkları karşılaştırabilmek.
- Günlük yaşam içerisindeki karşılaştıkları basit uyuşmazlıkları ve meseleleri çözmek.

- Kazandıkları bilgileri analiz etmek, sınıflandırmak, karşılaştırmak ve ihtiyaç duymaları halinde depodan çıkarmak.

- Düşündüklerini doğru bir şekilde ifade edebilmek ve ikili ilişkilerde karşılıklı anlaşmalara varabilmek.

- Zihni dinlendirmeyi ve iyi bir şekilde nefes alıp vermeyi öğrenmek.
- İç huzura ilişkin kavram ve olguları öğrenmek.
- İkili ilişkilerde cesaret vermek ve yardımcı olmak, bunun sonucunda da karşısındakilerden aynı tutumu görmek.
- Kanaatkâr olmayı ve elindekiyle yetinmeyi öğrenmek.
- Yaşadıkları duyguları tanımak ve bunu ifade edebilmek.
- Hayali manzaralar ile basit görüntüleri zihninde canlandırabilme yeteneğini kazanmak.
- Toplumsal yaşam içerisinde yaşanan iletişimde bağışlayıcı olmayı öğrenmek.

Değerler eğitiminin tarihine bakıldığında yirminci yüzyılın başından itibaren, değer ve ahlak eğitiminin amaç ve yöntemleri üzerinde çalışmalar yapılmaya başlandığı görülebilmektedir. İkinci Dünya Savaşı'nın sonuna kadar, değer ve ahlak eğitimi geleneksel metotlarla sürdürülmüştür. Soğuk Savaş döneminden sonra ise toplumda bireyin rol ve değerleri sorgulanmaya başlanmıştır. Bu dönem içerisinde değer eğitimi ile ilgili ilerlemeler “insan gücü” sloganıyla ifade edilmiştir. Aynı dönem içerisinde öğretmen modeli ve değerler eğitimi yerine, bireylere kendi değerlerini açıklamaya çalıştırma, ahlaki muhakeme yapabilme ve değer analizi becerilerini geliştirilmeye çalışıldığı görülmektedir (Zengin, 2017: 40–41). Bu dönem sonrasında okulda değer eğitimi sürecinde bazı değer öğretim yaklaşımları geliştirilmiştir ve uygulanmaya başlanmıştır.

1.3.1. Değer Eğitimi Yaklaşımları

Değerler eğitimi, en basit ifadeyle toplumsal değerlerin bilinçli ve açık bir şekilde öğretilmesi sürecine denilmektedir. Bu eğitim sonucunda ahlaklı, karakterli, kişilik sahibi dürüst bireyler topluma kazandırmak hedeflenmektedir. Bu amaçla değerler eğitimi yaşanan her zaman diliminde ve hayatın her alanında gerçekleştirilebilmektedir. Fakat bireylerde kişilik gelişiminin ilk beş yaşına gelinceye kadar olduğu göz önünde bulundurulursa değerler eğitime bu yaşlardan itibaren başlanması uygun olacaktır. Söz konusu değerler eğitimi akıl yürütme ve mantıklı olmayı geliştirme, öz saygı, duygudaşlık kurma ve iş birliği geliştirme olmak üzere dört temel süreci içerdiği görülmektedir. Değer

öğretimiyle ilgili günümüzde birçok fikir öne sürülmüştür. Bu eğitimi gerçekleştirmek amacıyla pek çok yaklaşım, yöntem ve teknik uygulanmaya başlanmıştır. Uygulamaya konulan yaklaşımların bir kısmı, değerlerin doğrudan öğretilmesine bir kısmı akıl yürütmeye, sorgulamaya, bir kısmı da yansıtıcı düşünme süreçlerini temel kabul etmektedir (Keskin, 2016: 99–100). Değerlerin öğretilmesi aşamasında günümüze kadar yapılan gerek yurt içi gerekse yurt dışı çalışmalarda sosyal bilimlerde yaygın olarak kabul edilen ve uygulanan birçok strateji ve yöntemden bahsedildiği görülmektedir. Konuyla ilgili birçok fikir ileri sürülmüş ve toplumsal değerlerin öğrencilere uygun bir şekilde öğretilmesi için bu yaklaşımlar kullanılmıştır (Yel ve Aladağ, 2012: 129). Değer eğitimi sadece okul sınırları içerisinde düşünmek doğru bir yaklaşım değildir. Bunun yanında okullarda değer eğitimi sürecinde tek bir yöntemin kullanılması da yeterli olmayacaktır. Bu açıdan değer eğitimi ancak aile, okul ve öğrencinin yaşadığı çevrenin işbirliği ile gerçek anlamda olumlu sonuç verecek ve bireyler toplumsal değerleri kazanacaktır. Genel olarak Sosyal bilgiler dersinde değerler eğitimi sürecinde kullanılan yaklaşımlar şu şekilde sıralanmaktadır.

1.3.1.1. Telkin Etme Yaklaşımı (Değerlerin Doğrudan Öğretilmesi)

Telkin kelimesinin sözlük anlamından da anlaşılacağı üzere, bu yaklaşımın temel amacı öğrenciye kazandırılmak istenen değer, ona doğrudan verilmesidir. Değer eğitimi sürecinde uzmanlar, telkin yaklaşımının yetişkinler ve öğretmenler tarafından bireylere tekrar ettirme yöntemiyle neyi öğrenip neyi öğrenmemeleri gerektiğini açıklamaya çalışan değer öğretimi süreci olduğu konusunda fikir birliğindedirler. Bir öğretim yöntemi olarak da kullanılan bu yöntemde ana hedef, kazandırılmak istenen bilgileri bireye doğrudan aktarmaktır. Bu süreçte bireyler kaynaktan gelen bilgiyi alır ve doğruluğunu sorgulamadan kabul ederler. Telkin yaklaşımıyla öğrenciye kazandırılmak istenen toplumsal değerler, öğretmenler ve yetişkinler tarafından önceden belirlenerek onlara sistematik şekilde kazandırılmaya çalışılır. Yöntemde eğitim sürecinin kontrolü öğretmen ve yetişkinlerdedir. Yaklaşımda, bireylerin verilen değerleri olduğu gibi kabul etmesi beklenir. Dolayısıyla bireyler, bu yaklaşımda değerleri sorgulama fırsatı bulamazlar (Bulut, 2011: 34). Telkin etme yaklaşımı, Blanchette ve arkadaşları tarafından 1970’de geliştirilmiştir. Yaklaşımın hedefleri, bireylere önceden belirlenen değerleri aşmak ve değerlerin özümsemesini sağlamak veya öğrencilerin sahip oldukları kabul edilmeyen değerleri değiştirmektir. Bu sayede öğrenciler, önceden belirlenmiş ve toplumda kabul görmüş değerleri

benimseyecektir. Değer öğretiminde kullanılan telkin yaklaşımı sürecinde; model olma, olumlu ve olumsuz pekiştirme, küçümseme, azarlama, alternatifleri düzenleme, tamamlanmamış veya taraflı veriler sağlama, oyunlar ve benzetimler, rol oynama ve buluş yoluyla öğrenme kullanılmaktadır (İşcan, 2007: 34).

Tarih boyunca insan karakterinin şekillenmesinde ve davranışlarının istenen düzeyde olmasını sağlamak amacıyla bilinçli ya da bilinçsiz bir şekilde en çok kullanılan değer öğretimi yaklaşımı olmuştur. Telkin yaklaşımına göre öğrencilere sürekli tekrar ve tavsiyelerle bir şey yeteri kadar duyurulduğunda, öğrenci onu kabul ederek davranışa dönecektir (Yiğittir ve Kaymakçı, 2012: 50). Superka, telkin yaklaşımı için sistematik durumlarda kullanılabilen öğretim modeli geliştirmiştir. Onun geliştirdiği söz konusu modelin basamakları şu şekildedir (Ulusoy ve Dilmaç, 2016: 71):

1. Telkin yaklaşımı olabilecek değerleri belirleme.
2. Değer seviyelerini belirleme.
3. Davranışsal amaçları belirleme.
4. Uygun metotları seçme.
5. Metotları uygulama.
6. Sonuçları değerlendirme

Değerleri telkin etme yaklaşımında öğretmenin rolü büyük önem taşımaktadır. Öğretmen değer eğitimi sürecinde, hem kendi tutum ve davranışlarıyla öğrencilere model oluşturmali hem de öğrenme ortamına sunduğu model alınacak bireyleri seçerken özen göstermelidir (Demirtaş, 2012: 39).

Sonuç olarak, açıklamalardan anlaşılacağı üzere telkin yaklaşımı, değerlerin içselleştirilmesinden çok ezberletilmesine dayalı bir yaklaşım olduğu görülmektedir. Dolayısıyla kazandırılması hedeflenen önceden belirlenmiş değerlerin kalıcılığının sağlanması için sadece bu yaklaşıma bağlı kalınmamalı, öğrenciyi de süreç içerisinde aktif hale getirecek yaklaşımlarla desteklenmelidir.

1.3.1.2. Ahlaki Gelişim Yaklaşımı (Ahlaki İkilem)

Piaget ve Kohlberg'in geliştirmiş olduğu bilişsel düşünme, bilişsel muhakeme, değer ikilemleri ve karar verme süreçleri ile ilgili çalışmalarına dayanan bu yaklaşım, birçok araştırmacıyı etkilemiştir. Piaget ve Kohlberg araştırmalarını biraz daha genişleterek belli yaş aralığındaki erkek çocukları belirli ve eşit sürede mülakat yaparak birtakım ikilemlerle karşı karşıya bırakmıştır. Çalışma sonucunda çocuklarla yapılan mülakat sırasında vermiş oldukları tepkilerden yola çıkarak altı ahlaki gelişim safhası ortaya koymuşlardır (Bulut, 2011: 38).

Kohlberg tarafından geliştirilen ahlaki gelişim üç düzey ve altı evreden meydana gelmektedir (Yıldız, 2012: 217–218). Bu düzeyler ve aşamalar kısaca şu şekildedir:

1. Gelenek Öncesi Düzey: İtaat ve Ceza eğilimi ile Saf Çıkarıcı eğilim evrelerini içinde barındıran düzeydeki bireyler, ödül kazanmak ya da cezadan kaçınmak amacıyla kurallara uymaktadırlar. Bu düzeyde bireylerin davranışının, sonuçlarıyla kontrol edildiği düşünülmektedir.

2. Geleneksel Düzey: Birey bu düzeyde, içinde bulunduğu çevre ve toplum gibi sistemlerin gereksinimlerini, beklentilerini dikkate alarak davranış sergilemektedir. Düzeyde var olan kurallara bağlılık esastır ve geleneksel düzeyde değerler benimsenmiştir. Geleneksel düzey, İyi çocuk eğilimi ile Kanun ve Düzen eğilimi olmak üzere iki evreden meydana gelmektedir.

3. Gelenek Sonrası Düzey: Bu düzey ise, toplumsal normlara ve yasaya uygunluk eğilimi ile evrensel ahlak ilkeleri eğilimi şeklinde iki evreden oluşmaktadır. Gelenek sonrası düzeyde olan bireyler, insan haklarını gözeterek evrensel değerleri ön plana çıkarırlar. Uygulanabilirliği ve geçerliliği olan ahlaki değerler her hangi bir zorlama olmadan bu düzeyde olan bireyler tarafından özümsemiği görülmektedir.

Çocuklar 3–5 yaş aralığı dönemde diğerleriyle iletişim kurarken benmerkezci bir eğilimdedirler. Piaget'nin de ifade ettiği gibi, bu dönem içerisinde çocuklar benmerkezci bir eğilimle oynamaktadırlar. 7–8 yaşlarına geldiğinde çocukların, aynı oyunu birbirinden bağımsız şekilde oynadıkları görülmektedir. Bu yaşlardaki çocuklar, oynadıkları oyunu kurallara harfi harfine uyararak oynamaya çalışırlar ve diğerlerinden de buna uyulmasını beklerler. 11–12 yaşlara gelindiğinde ise, bu biraz daha gelişerek oyunu kurallara göre

oynamaya başlarlar. Ayrıca bu dönem içinde kuralların değişebileceğinin farkına varırlar. Çocukların birinci aşamadan diğer aşamaya geçmesi, sadece bilişsel bir süreç değildir. Onlar saygının ve kuralların tanımını basit olarak düşünmezler, sosyal ilişkilerin yeni biçimlerinde yer alırken yeni bir anlayış, yeni bir bilinç ortaya çıkarırlar. Arkadaş edinip çevreleri genişledikçe, davranışlarına yön veren ahlaki kavramları da aşamalı bir şekilde geliştirirler. Toplumsal yaşamda yürütülen kurallarda sosyal bağlantıları daha iyi anlarken, davranışları da kurallar tarafından daha mantıklı şekilde yönlendirilir (İşcan, 2007: 39). Değerler eğitimi sürecinde kullanılan ahlaki yaklaşımın temelinde de söz konusu bu gelişim aşamalarının etkisi olduğu görülmektedir.

Ahlaki yaklaşımda amaç, bireylerin karar vermelerine yön verecek ahlaki prensipler geliştirmelerine yardımcı olmaktır. Bireyler herhangi bir konuda hüküm verirken düşüncelerini bazı dayanaklara temellendirir. Söz konusu dayanaklar bireyin ahlaki gelişimi hakkında bilgi kaynağını oluşturur. Burada öğrencinin seçtiği karardan çok niçin bu sonuca varmış olduğu önemlidir. Kohlberg'in geliştirdiği bu yaklaşımda amaç, öğrencilere sunulan ve ahlaki ikilem içeren hikâyelerle onların ahlaki yargılarını ortaya çıkarmaktır. O yaptığı çalışmada aynı ikilemleri içeren hikâyeleri farklı yaş grubunda bulunan öğrencilerin çeşitli yargılarda bulundukları sonucuna ulaşmıştır (Bulut, 2011: 39).

1.3.1.3. Değer Analizi

Yaklaşımdaki temel amaç, bireylere telkinde bulunmaktan çok bireylerin ilgili oldukları alanda ele aldıkları kanıtları değerlendirerek bireysel davranışlarına kendilerinin karar vermelerini sağlamaktır. Bu açıdan bilişsel süreçler ortaya konduğu ve mantıksal dayanaklar araştırıldığı için kullanılmaya elverişli bir yaklaşım olduğu düşünülmektedir. Yaklaşımda öğrenciye neyin yapılmasını telkinde bulunmaktansa, öğrencilerin sonuçlardan yola çıkarak ve duygudaşlık kurmaları sağlanarak kendi kararlarını kendilerinin vermesi esasına dayanan düşüncedir. Değer analizi yaklaşımı, değer eğitimi sürecinde düşünceyi, ayırt etmeyi ve dikkati gerektiren bir yöntemdir. Bu yaklaşım, bireylerin karşılaştıkları değer problemleri üzerine duygularından sıyrılarak; akılcıca, mantıklıca ve sistemli bir biçimde değer sorularını test eder. Dolayısıyla değer yaklaşımı gerçek ya da kurgulmuş bir olay ile karşılaşıldığı zaman uygulamaya konulan bir yaklaşımdır (Bulut, 2011: 37). Yaklaşımın, Oliver ve Newmann, Shaver ve Larkins ile Metcalf tarafından geliştirildiği kabul edilmektedir. Söz konusu yaklaşımda, öğrencilerin değerlerle ilgili sorunlara ve konulara karar verebilmek için mantıksal düşünmelerine ve bilimsel inceleme yapmalarına,

kendi değerlerini kavramsallaştırmalarına, değerleri arasında bağlantı kurmalarında mantıksal ve analitik süreç izlemelerine yardım etmek amaçlanmaktadır (İşcan, 2007: 46). Welton and Mallan’a göre değer analizi yaklaşımında temel görevler şu şekildedir:

1. Konun veya çıkmazın belirlenmesi: Bu ilk aşamada, konunun ana hatlarını oluşturacak bilgilerle ilgili açıklama yapılır. Eğer mümkünse analiz edilecek konun meydana geldiği ortama gidilir.

2. Seçeneklerin açıklanması.

3. Ele alınan her alternatiflerle ilgili kanıtlar toplayarak sonucun tahmin edilmesi.

4. Ulaşılan kanıtların değerlendirilmesi ve uzun vadeli sonuçların tahmin edilmesi.

5. Olayla ilgili potansiyel durumun tanımlanması ve açıklanması.

6. Her durum için olası sonucun değerlendirilmesi ve açıklanması.

7. Alternatifler arasından seçme ve uygun hareket için karar alma (Bulut, 2011: 37–38) şeklindeki yöntemdeki görevler sırasıyla yerine getirilerek uygulanır.

1.3.1.4. Değerleri Belirginleştirme (Değer Açıklaması)

Bu yaklaşıma göre, bireyler birden çok seçeneği bulunan alternatifler arasından kendi değerlerini bağımsız bir biçimde seçerler. Bu seçim öğrencilerin her seçeneği ve bu seçeneklerin sonuçlarını değerlendirmeleri sağlandıktan sonra kabul edilir. Öğrencilere seçtiği değerlerin uygun olan davranışlardan hangilerinin ödüllendirilmesi gerektiği ve yapmış oldukları seçimin doğruluğunu görmeleri için onlara imkân tanınır. Öğrencinin seçtiği değer, yöntemin uygulanması sonucunda davranış olarak kalıcı hale gelmesi sağlanır. Bu işlemler sırasında değer öğretimi çalışması yapılmamaktadır. Bu yaklaşım, bireylerin sözleri ile davranışları arasındaki boşluğu doldurmak için onların düşünmelerini sağlayacak önemli görülen değer konularına odaklanmaktadır (Yığittir ve Kaymakçı, 2012: 51). Değer açıklama yaklaşımıyla bireylerin kendi değerlerini ortaya çıkarması hedeflenir. Bu yaklaşımda öncelikli amaç öğrencinin kendi değerler sisteminin ne olduğunun farkına varmasını sağlamaktır. Değerlerin belirginleştirilmesi yaklaşımında, bireyin kendi değerlerinin sınırlarının belirlenmesi söz konusudur ve bunun haricinde öğrencinin değer seçimine bir müdahale, yönlendirme ve telkinde bulunma olmamalıdır. Değer eğitimi

sürecinde bu yaklaşımın kullanılmasındaki amaç, ortaya konulan herhangi bir konuyla ilgili olarak herkesin kendi fikrini ortaya koyması beklenir. Bu doğrultuda bireylerin fikirlerine göre değerler sistemi belirlenmiş olur. Bu açıdan yaklaşımda nihai amaç bireyin kendi değerlerini belirginleştirmesini sağlamaktır (Bulut, 2011: 35).

Değer açıklama yaklaşımında, öğrencilere bireysel davranış örüntülerini araştırma ve kendi değerlerini ortaya çıkarmak için hem mantıklı düşünme hem de duygusal farkındalığı kullanması için yardımcı olunur. Onlar, kendi değerleri ve toplumsal değerler arasındaki bağlantının farkına varıp betimleme, bireysel değer çatışmalara anlayıp çözüm üretme, toplumda diğer bireylerle değerlerini paylaşma ve kazandığı değerlere uygun şekilde davranma konusunda cesaretlendirilir. Bu yaklaşımı benimseyenlere göre, “değerleri geliştirme veya gerçekleştirme süreci” ise, bireyin kendini gerçekleştirme süreci olarak kabul edilmiştir. Söz konusu kendini gerçekleştirme süreci; alternatifler arasından özgürce tercih yapma, tercihlerinin sonuçları arasında dikkatli şekilde düşünme, değer verme, bildirme ve tercih ettiği değere uygun davranış sergileme şeklindedir (İşcan, 2007: 47). Değer açıklama yaklaşımında bireylere kazandırılacak değerlerin dayatılmadan ve zorlanmadan; seçme, ödüllendirme ve hareket gibi üç aşamada yapılması gerektiğini ifade etmiştir. Bu aşamalar şu şekilde sıralanmaktadır:

Seçme: Bu ilk aşamada öğrencilere kendi değerlerini seçmeleri için imkân sağlanır. Mevcut fırsatlardan öğrencilere seçenek sunulur ve her bir seçeneğin olası sonuçları hakkında öngöründe bulunularak değerlendirme yapılır ve değer belirlenir.

Ödüllendirme: Öğrencinin bu aşamada, seçtiği değeri isteyerek seçmesi, değerden tatmin olması ve çevresine iletebilmesi gerekir.

Hareket: Bu son aşamada öğrencinin seçtiği ve kazandığı değere uygun davranış göstermesi beklenir. Öğrenci bu eylemi hayatı boyunca tutarlı bir şekilde sürdürebilmelidir (Demirtaş, 2012: 40).

Sonuç olarak değer açıklama yaklaşımı tam bir özgür düşünme, düşündüğünü ifade etme ve karara varma etkinliğidir. Ancak tarafsız bir şekilde geçmesi gereken değer açıklama etkinliklerinin yapılması için hem çalışmaların yapıldığı mekân hem de çalışmaları yöneten öğretmen ya da yetişkinlerin oldukça tarafsız ve bu konuda yetkin olmaları beklenmektedir (Bulut, 2011: 36).

1.3.1.5. Davranış Öğrenme Yaklaşımı

Davranış öğrenme yaklaşımı, Jones ve Newmann tarafından geliştirilmiştir. Yaklaşımın temel amacı, öğrencilere kendi değerlerine dayalı kişisel ve sosyal davranışları için fırsat sağlamak, onlara kendi kendilerini kişisel ve sosyal bir canlı olarak karşılıklı etkileşim içinde olduklarını göstermektir. Burada anlatılmak istenen öğrencinin tamamen bağımsız olması değil, onun bir topluluğun, grubun ya da sosyal sistemin bir parçası olduğunu kabul etmesini sağlamaktır (İşcan, 2007: 46). Yaklaşımın amacı bireylerin insanların eylemlerine bakarak değerleri kendisine model almasıdır. Bu açıdan davranışla öğrenme yaklaşımına göre, bireylerin düşünce ve davranışlarının temelindeki etken önemlidir. Bu nedenledir ki davranış yaklaşımına göre bireylerin toplum tarafından kabul görmüş olan ortak değerleri davranışa dönüştürmesini hedeflemektedir. Bu doğrultuda bir değer, bireylerin davranışında gözlemleniyorsa, söz konusu değer bir önemi olduğuna inanılmaktadır. Davranışla öğrenme yaklaşımı için 1992’de değerler açıklamasına benzer bir işlem basamakları oluşturulmuştur. Söz konusu işlem basamaklarından olan giriş aşamasında öğrencilerin yaşadıkları çevredeki sorunları ve olası çözümlerini belirlemeleri sağlanır. İkinci aşama olan işlem döneminde ise probleme karşı çözüm yolları geliştirilerek, çözüm için en uygun olanı seçilir. Sonuç aşamasında kabul edilen çözüm yolu için gerekli planlama yapılarak, uygulamaya konulur ve kontrol döneminde de uygulama yapılan çözüm yolu için değerlendirme yapılır (Yiğittir ve Kaymakçı, 2012: 52).

Eylem öğrenme yaklaşımında öğretmenler aynı zamanda öğrencilere problem çözme, yaratıcılık, etkili öğrenme ve çalışma stratejileri becerilerini geliştirmesinde onlara model olabilirler. Öğretmenlerin kendileri bu becerileri sergileyerek öğrencilerinin gözlemlemesini sağlamalı ve dolaylı yoldan öğrenmelerine imkân tanınmalıdır. Bunların yanında öğretmenler performans standartlarını geliştirmede, ahlaki değerlerini meydana getirmede, öğrencilerin kendilerini değerlendirmelerinde ve kendi davranışlarını kontrol etmede, kendilerini pekiştirmede, cezalandırmada örnek olarak öğrencilerin bu davranışlarını gözlemlmeleri için fırsat yaratılmalıdır. Öğrencilerin arkadaşları ve gruplarının liderleri de onların model olarak gördükleri bireylerdir. Bu açıdan öğretmenler model olarak görülen öğrencinin ve grup liderinin davranışlarını etkileyerek diğer öğrencilerin de arzu edilen davranış sergilemesini sağlayabilirler (Can, 2008: 37).

1.4. Sosyal Bilgiler Dersi ve Değer Eğitimi

Sosyal bilgiler dersi, içerik ve amaçları bakımından İlköğretim kademesinde önemli bir yeri vardır. Sosyal bilgiler dersi konu olarak insan ve insana ait her şeyi araştırır. Sosyal bilgiler, bireylerin başta kendisi olmak üzere, toplumu, yakın çevresini, başkalarını ve dünyayı daha iyi tanımasına ve anlamasına yardımcı olan bir derstir. Bu bağlamda eğitim sistemleri içerisinde önemli bir vizyonu ve misyonu olan derslerden bir tanesi olarak kabul görmektedir (Aladağ, 2015: 217).

Eğitim programlarında yer alan toplumsal değerlerin çoğu Sosyal bilgiler dersinin genel amaçlarıyla bağlantılıdır. Bu doğrultuda Sosyal bilgiler öğretim programının amacı; öğrencilerin sosyal problemler karşısında duyarlılık sahibi, siyasi haklarının ve sorumluluklarının farkında, düşünce üretebilen, eleştiride bulunan ve bu sayede toplumsal yaşamda aktif olan bireyler yetiştirmeyi hedeflemektedir. Sosyal bilgiler derslerinin değerlerle amaçsal ve kavramsal açısından olan bağına Amerikan Sosyal Bilgiler Derneği tarafından şöyle açıklanmıştır: “Sosyal Bilgiler derslerinde öğrenciler, sosyal etkileşimde bulunurlar. Bu etkileşim esnasında sınıftaki diğer arkadaşlarının haklarına ve onurlarına saygılı olmayı öğrenirler. Ders ortamında kendi fikirlerini beyan ederken temel demokratik ilke ve kavramları öne çıkarmayı öğrenirler. Aynı zamanda öğrenciler bu derslerde tartışma, araştırma, eleştirel düşünme veya diğer yollarla sosyal sorunları dile getirirken değer yüklü akıl yürütmeye başvurmayı öğrenirler” (Aslan, 2009: 17–18).

Ülkemizde ise Sosyal bilgiler öğretim programının değerlerle bağlantısını Sosyal bilgiler dersi programının (MEB, 2006) vizyonunda: “21. yüzyılın çağdaş, Atatürk ilkeleri ve inkılâplarını benimsemiş, Türk tarihini ve kültürünü kavramış, temel demokratik değerlerle donanmış ve insan haklarına saygılı, yaşadığı çevreye duyarlı, bilgiyi deneyimlerine göre yorumlayıp sosyal ve kültürel bağlam içinde oluşturan, kullanan ve düzenleyen (eleştirel düşünen, yaratıcı, doğru karar veren), sosyal katılım becerileri gelişmiş, sosyal bilimcilerin bilimsel bilgiyi üretirken kullandıkları yöntemleri kazanmış, sosyal yaşamda etkin, üretken, haklarını ve sorumluluklarını bilen, Türkiye Cumhuriyeti vatandaşlarını yetiştirmektir” şeklinde ifade edilmiştir. Ayrıca Türk Milli Eğitiminin hem genel amaçlarında hem de özel amaçlarında üzerinde önemle durulan, toplumun milli, ahlaki, manevi ve kültürel değerlerini kazanmış olan ve bu değerleri koruyan; demokratik bilince sahip, hak ve özgürlüklerinin farkında ve bunları toplumsal yaşamda kullanmasını bilen vatandaşların yetiştirilmesinde kuşkusuz bu dersin önemli bir yeri vardır. Sosyal

bilgiler dersini amacı, bireyi yaşadığı topluma uyumlu vatandaş olmasını sağlamak ve toplumsal bir kimlik kazandırmaktır. Bu da ancak ideal bir vatandaş olmaktan geçmektedir. Buradaki ideal vatandaştan kasıt ise; bireyin toplumsal yaşamda görev ve sorumluluklarını bilmesi, demokrasi anlayışına ve tutumuna sahip olması, toplumun sosyal ve kültürel değerlerini anlayabilmesi, çevresine ve çevresinde meydana gelen olaylara karşı bilinçli olmasıdır. Sosyal bilgiler dersiyle bireylere demokratik tutum ve davranışa sahip, ideal vatandaşlık bilincinde olan değerleri doğru bir şekilde kazandırılacak olursak, hem kendi ve hem de toplumuna, milletine ve vatanına faydalı birer vatandaş olarak yetişmiş olacaktır. Bunlara ek olarak bireylerin ideal bir vatandaş olarak yetişmesi, toplumun çağın gereklerine ayak uydurarak sağlıklı bir şekilde ilerlemesinin önünü açacaktır (Aladağ, 2015: 237).

Aladağ (2015)' göre ise, Sosyal bilgiler dersinin genel amaçları, vizyonu ve misyonuna bakıldığında, vatanını ve milletini seven, temel değerleri özümsemiş, içinde yaşadığı topluma uyum sağlayabilen, haklarını bilen ve kullanabilen, üzerine düşen sorumluluklarını yerine getirebilen, demokratik tutum ve değerleri benimsemiş ve yaşamını da buna göre düzenleyen, bireyleri toplumda etkili birer vatandaş olarak yetiştirmeyi amaçladığı bir ders olduğu ifade edilebilir. Toplum içinde bireylerin demokratik değer, tutum ve inançlar geliştirmesi, topluma etkili bireyler yetiştirmek amacıyla bireylere gerekli bilgi, beceri ve de değerleri kazandırma açısından bu ders önemli bir yere sahiptir. Milli Eğitim Temel Kanunu ilkelerinde önemli bir yeri olan demokrasi eğitimi; bireylerin iyi birer vatandaş olarak yetişmesini, demokrasi bilincini edinerek toplumsal yaşama daha iyi hazırlanmasını sağlayacağından ve bu dersin içeriğini bu amaçlara uygun olmasından dolayı ders kitaplarında bireylere demokratik tutum ve toplumsal değerleri kazandıracak demokrasi eğitimine yer verilir.

Sosyal bilgiler programının temel amacı, bugünün dünyasında çağdaş uygarlıklar seviyesine ulaşmak amacıyla bireylerin karşılaştıkları sorunlarla başa çıkabilmesi ve içinde yaşadığı kültürde çok yönlü eğitim ile ideal vatandan seviyesine ulaşmasını sağlamaktır. Bu bağlamda Sosyal Bilgiler programının temel çıktısı ahlaki, etik ve değer sistemine dayalı olan ve bu yönde karar alabilen, toplumsal adalete saygı duyabilen, güzeli takdir eden ve düşünen bireyler yetiştirebilmektir (Çomaklı, 2015: 23).

Milli Eğitim Bakanlığınca hazırlatılan Sosyal bilgiler dersi öğretim programında değerler eğitimi üzerinde önemle durulmuş olduğu görülmektedir. Bireylerin kendi

değerlerini oluşturmaları ve bunlarla ilgili becerileri kazanmaları bu programla amaçlanmaktadır. Elbette bireylerin bunları başarmaları öncelikle kendilerini tanımalarına bağlı bir durumdur. Bireyin kendini tanınması, insan haklarına saygılı, demokratik ve toplum içerisinde etkin bir vatandaş olabilmesi ise Sosyal bilgiler dersinde değer eğitiminin öğrencilerin içselleştirebileceği düzeyde uygulanmasıyla bağlantılıdır. Sosyal bilgiler dersi öğretim programı kapsamında öğrencilere kazandırılması planlanan değerlere bakıldığında; söz konusu değerlerin demokratik tutum ve etkili vatandaş yetiştirme açısından önemli değerlerin olduğu görülebilmektedir. Örneğin, 5. Sınıf Sosyal bilgiler programı, “Birey ve Toplum” öğrenme alanı, “haklarımı öğreniyorum” ünitesinde doğrudan verilecek olan değer “sorumluluk” olarak belirlenmiştir. Aynı şekilde 4. Sınıf “Kültür ve Miras” öğrenme alanında; “Türk büyüklerine saygı, Aile birliğine önem verme ve Vatanseverlik” değerleri bireylerin kendi kültürünü öğrenmesi ve sahip çıkması açısından önemlidir. Sonuç olarak Sosyal bilgiler programında yer alan değere bakıldığında, bireylerin toplum içerisinde etkin olmasını sağlayıcı değerler olduğu görülmektedir (Aladağ, 2015: 241–242).

Yeni Sosyal bilgiler programında toplumsal değerlere ve değer eğitimi üzerinde durulmuştur. Bu bağlamda Sosyal bilgiler 4.- 5. Sınıflar öğretim programında; adil olmak, aile birliğine önem vermek, bağımsızlık, barış, bilimsellik, çalışkanlık, dayanışma, duyarlılık, dürüstlük, estetik, hoşgörü, misafirperverlik, özgürlük, sağlıklı olmaya önem verme, saygı, sevgi, sorumluluk, temizlik, vatanseverlik, yardımseverlik doğrudan verilecek değerler belirlenmiştir. Aynı dersin 6. -7. Sınıflar düzeyindeki öğretim programında ise; bilimsellik, doğal çevreye duyarlılık, sorumluluk, yardımseverlik, kültürel mirasa duyarlılık, hak ve özgürlüklere saygı, çalışkanlık, farklılıklara saygı, vatanseverlik, estetik, dürüstlük, bilimsellik, dayanışma, adil olma ve barış gibi değerler doğrudan verilecek değerler arasında kabul edilmiştir. Her programlarda da verilmek istenen değerler ünitelerle ilişkilendirilmiş ve değerlerin öğretiminde kullanılabilecek örneklerle yer verilmiştir (Çomaklı, 2015: 25–26). Milli Eğitim Bakanlığı tarafından 2005 yılında hazırlanan Sosyal Bilgiler Öğretim Programında yer alan değerler ve bu değerler öğrenme alanlarına göre dağılımı aşağıdaki tablolardaki gibidir (MEB, 2005).

Aşağıdaki tablo 1.1. incelendiğinde 4. Sınıf düzeyinde Öğrenme alanı ve Öğrenme alanı içerisindeki ünitelerde öğrencilere kazandırılması öngörülen değerlerin uyumlu olduğu görülmektedir. Örneğin, bu sınıf düzeyindeki ilk alan; “Birey ve Toplum” öğrenme

alanında “kendimi tanıyorum” ünitesinde öğrenciye kazandırılması öngörülen değer “duygu ve düşüncelere saygı ve hoşgörü” olduğu görülmektedir. Bu sınıf düzeyinde kazandırılması öngörülen değerlerin öğrencinin seviyesine uygun olarak önce kendisinin daha sonra ise toplumdaki bireylerin duygu ve düşüncelerine saygı duyarak, hoşgörü değerinin kazandırılması amaçlandığı görülmektedir. Aynı şekilde “Güç, Yönetim ve Toplum” öğrenme alanındaki “İnsanlar ve Yönetim” ünitesinde kazandırılması hedeflenen değer “bağımsızlık”tır. Ünitenin içeriğine bakıldığında kazandırılması hedeflenen değer bu ünite de içerikle uygun olduğu görülebilmektedir.

Tablo 1.1. 4. Sınıf Sosyal Bilgiler Programında Yer alan Değerler

	Öğrenme Alanı	Ünite Adı	Doğrudan Verilecek Değer
1	BİREY VE TOPLUM	Kendimi Tanıyorum	Duygu ve Düşüncelere Saygı, Hoşgörü
2	KÜLTÜR VE MİRAS	Geçmişimi Öğreniyorum	Türk Büyüklerine Saygı, Aile Birliğine Önem Verme, Vatanseverlik
3	İNSANLAR, YERLER VE ÇEVRELER	Yaşadığımız Yer	Doğa Sevgisi
4	ÜRETİM, DAĞITIM VE TÜKETİM	Üretimden Tüketime	Temizlik ve Sağlıklı Olmaya Önem Verme
5	BİLİM, TEKNOLOJİ VE TOPLUM	İyi ki Var	Bilimsellik
6	GRUPLAR, KURUMLAR VE SOSYAL ÖRGÜTLER	Hep Birlikte	Yardıms severlik
7	GÜÇ, YÖNETİM VE TOPLUM	İnsanlar ve Yönetim	Bağımsızlık
8	KÜRESEL BAĞLANTILAR	Uzaktaki Arkadaşım	Misafirperverlik

Aşağıdaki tablo 1.2. incelendiğinde ise 5. Sınıf düzeyinde öğrenme alanları, öğrenme alanlarına ait üniteler ve kazanımların olduğu tablo görülmektedir. Sarmal program özelliğine bağlı olarak bir alt düzeydeki öğrenme alanlarına ait üniteler ve bu ünitelerde kazandırılması hedeflenen değerlerin öğrencinin gelişimi doğrultusunda üst seviyeye çıktığı görülmektedir. Örneğin, 4. Sınıf düzeyindeki “İnsanlar, Yerler ve Çevreler” öğrenme alanındaki “yaşadığımız yer” ünitesinde öğrenciye yaşadığı bölgenin özelliklerini tanınması istenirken, bu üniteye doğrudan kazandırılması öngörülen değer “sevgi” değerinin alt boyutu olan “doğa sevgisi” olduğu görülmektedir. Doğa sevgisiyle öğrenciye yaşadığı coğrafyayı tanıyarak doğa sevgisi aşılacak istendiği ifade edilebilir.

Aynı öğrenme alanının 5. Sınıf düzeyine gelindiğinde ise biraz daha geliştirilerek “bölgemizi tanıyalım” ünitesiyle, öğrenciye yaşadığı bölgeyi tanıtmak istemiş olduğu söylenebilir. bu üniteye kazandırılması öngörülen değere ise “duyarlılık” değerinin alt boyutunu oluşturan “doğal çevreye duyarlılık” olduğu görülmektedir. Bu sayede alt sınıf düzeyinde yaşadığı yeri tanıması ve sevmesi sağlanan öğrenciye, beşinci sınıf düzeyine geldiğinde bölgesi tanıtılarak doğaya karşı duyarlılık kazandırılması amaçlanmıştır yorumu yapılabilir.

Tablo 1.2. 5. Sınıf Sosyal Bilgiler Programında Yer alan Değerler

	Öğrenme Alanı	Ünite Adı	Doğrudan Verilecek Değer
1	BİREY VE TOPLUM	Haklarımı Öğreniyorum	Sorumluluk
2	KÜLTÜR VE MİRAS	Adım Adım Türkiye	Estetik
3	İNSANLAR, YERLER VE ÇEVRELER	Bölgemizi Tanıyalım	Doğal Çevreye Duyarlılık
4	ÜRETİM, DAĞITIM VE TÜKETİM	Çalışkanlık	Ürettiklerimiz
5	BİLİM, TEKNOLOJİ VE TOPLUM	Gerçekleşen Düşler	Akademik Dürüstlük
6	GRUPLAR, KURUMLAR VE SOSYAL ÖRGÜTLER	Toplum İçin Çalışanlar	Dayanışma
7	GÜÇ, YÖNETİM VE TOPLUM	Bir Ülke, Bir Bayrak	Adil Olma, Bayrağa ve İstiklâl Marşı'na Saygı
8	KÜRESEL BAĞLANTILAR	Hepimizin Dünyası	Tarihsel Mirasa Duyarlılık

Yukarıdaki tablolar incelendiğinde 4 ve 5. Sınıf düzeylerinde sekiz öğrenme alanında ünitelerde doğrudan kazandırılması amaçlanan değerlerin olduğu görülmektedir. Kazandırılması amaçlanan bu değerlerin ünitelerin içeriğiyle uygun olduğu anlaşılmaktadır. Aşağıda verilen 6 ve 7. Sınıf düzeylerinde ise öğrenme alanı, ünitenin ve doğrudan kazandırılması amaçlanan değer yediye düşmüştür. Her ne kadar öğrenme alanı ve ünite azalsa da önceki sınıf düzeylerindeki kazandırılması amaçlanan değerlerin bu sınıf düzeylerinde de vardır.

Tablo 1.3. 6. Sınıf Sosyal Bilgiler Programında Yer alan Değerler

	Öğrenme Alanı	Ünite Adı	Doğrudan Verilecek Değer
1	BİREY VE TOPLUM	Sosyal Bilgiler Öğreniyorum	Bilimsellik
2	İNSANLAR YERLER VE ÇEVRELER	Yer Yüzünde Yaşam	Doğal Çevreye Duyarlılık
3	KÜLTÜR VE MİRAS	İpek Yolunda Türkler	Kültürel Mirasa Duyarlılık
4	ÜRETİM, DAĞITIM VE TÜKETİM	Ülkemizin Kaynakları	Sorumluluk
5	KÜRESEL BAĞLANTILAR	Ülkemiz ve Dünya	Yardımseverlik
6	GÜÇ, YÖNETİM VE TOPLUM	Demokrasinin Serüveni	Hak ve Özgürlüklere Saygı
7	BİLİM, TEKNOLOJİ VE TOPLUM	Elektronik Yüzyıl	Çalışkanlık

Tablo 1.4. 7. Sınıf Sosyal Bilgiler Programında Yer alan Değerler

	Öğrenme Alanı	Ünite Adı	Doğrudan Verilecek Değer
1	BİREY VE TOPLUM	İletişim ve İnsan İlişkileri	Farklılıklara saygı
2	İNSANLAR, YERLER VE ÇEVRELER	Ülkemizde Nüfus	Vatanseverlik
3	KÜLTÜR VE MİRAS	Türk Tarihine Yolculuk	Estetik
4	BİLİM, TEKNOLOJİ VE TOPLUM	Zaman İçinde Bilim	Bilimsellik
5	ÜRETİM, DAĞITIM VE TÜKETİM	Ekonomi ve Sosyal Hayat	Dürüstlük
6	GÜÇ, YÖNETİM VE TOPLUM	Yaşayan Demokrasi	Adil Olma
7	KÜRESEL BAĞLANTILAR	Ülkeler Arası Köprüler	Barış

Tablolar incelendiğinde bazı değerlerin genel anlamıyla veya soyutlanarak değil de bazı olgularla beraber ilgili değerlerin bir bakıma alt değer olarak alındığı görülmektedir. Diğer bir ifadeyle sınıf düzeylerinde kazandırılmak istenen her değer öğrenme alanının içeriğiyle ilişkili olacak şekilde verilmiştir. Böylece farklı değerlerin farklı boyutlarıyla çeşitli sınıf düzeylerinde kazandırılması amaçlanmıştır. Örneğin, dürüstlük, akademik dürüstlük; saygı değeri farklılıklara saygı, hak ve özgürlüklere saygı gibi çeşitlendirilerek sınırlandırıldığı görülmektedir (Çomaklı, 2015: 29).

1.5. Edib Ahmed b. Mahmut Yükneki ve Atebetü'l Hakayık

Yazar, eserinin sonuncu babında kendisinden “Edip Ahmed” olarak bahsetmiştir. Esere sonradan ilave edilmiş olan üç bölümde de şairin ismi olması gereken yerlerde “Edip” olarak geçmektedir (Arat, 1992: 5). Ki ili i, tutumu ve hatta yaşadığı dönem ve  evre hakkında yeterli bilgi olmayan Edib Ahmed Yükneki, Atebetü'l-Hakayık adlı ünlü eserin yazarı ve  airdir (Gülensoy, 1994: 421). Esere sonradan ilave edilen bölümlerde yazarla ilgili söylenen sözler, onunla ilgili bize yeterli derecede bilgiyi verebilecek içeriğe sahip olmamanın yanında, bu bölümlerde aktarılan mevcut bilgiler de hala   z mlenebilmi  değildir. Kime ait olduğu hakkında bilgi bulunmayan dörtlükte, onun k r olduğu bilgisi mevcuttur. Emir Seyfeddin’e ait olan dörtlükte ise ondan “edipler edibi, fazıllar ba ı” şeklinde bahsedilmektedir. Arslan Hoca Tarhan’a ait olan on beyitlik bölümde ise, onun memleketinin Safalı ve gönülleri ok ayan güzel Y knek olduğu, babasının Mahmud Yükneki adı ile anıldığı bilinmektedir. Ayrıca Edib Ahmed’in eserini “Ka gar dilinde”, yani eski yazı dilinde yazdığı aktarılmaktadır (Arat, 1992: 6).

Edib Ahmed Yükneki ile ilgili günümüze kadar ulaşan kaynaklarda sadece birkaç menkıbevi mahiyette rivayetlere rastlanmaktadır. Edib Ahmed’in ki ili i, tutumu ve hatta yaşadığı dönem ile coğrafya hakkında yeterli bilgi mevcut değildir. Rivayetlerden anlaşıldığı üzere Edib Ahmed Yükneki, Farsça ve Arapça bilen, Tefsir, Kelam ve Hadis gibi İslami ilimler eğitimi almış âlim, takva sahibi bir  airdir. Onun hakkındaki rivayetlerin, on beşinci yüzyılın sonuna kadar s rd  u görülmektedir. Bu dönemde Ali  ir Nevai, “Nesayim  'l- Mahabbe” adlı eserinde, Yükneki’nin aslen Türk ve görme yetisinden yoksun olarak dünyaya geldiğini, onu dinine ba lı ve zeki bir insan olarak tanıdığını aktarmıştır. Aynı eserde Edib Ahmed Yükneki’nin, Bağdat’ın dışında, uzak bir bölgede oturduğunu, oradan İmam-ı Azam’ın derslerine katılmak için yürüyerek geldiğini ve hocasının takdirini kazandığını anlatmıştır. Ancak bu bilgilerin gerçek olmadığı, Edib Ahmed Yükneki’nin dini kimliği ve bilgileri, halk arasında İmam-ı Azamın   rencisi olacak kadar iyi görüldüğünden dolayı bu şeklinde de erlendirildi i düşünülmektedir (Gülensoy, 1994: 421).

Kısaca toparlamak gerekirse, Edib Ahmed Yükneki’nin yazmış olduğu “Atebetü'l-Hakayık” adlı eserinin sonunda, Emir Arslan Hoca Tarhan tarafından yazılan on beyitlik bölümde babasının adının Muhammed olduğu kaydedilmiştir. Doğum yerinin ise bugünkü Türkistan’da bulunan Taşkent civarında, yeri tam olarak belirlenemeyen “Y knek”

kasabası olduğu aktarılmıştır. Eserin aynı bölümünde, Karahanlı Türkçesiyle yazıldığı belirtilmiştir. Edib Ahmed Yükneki'nin söz konusu eseri yazmadan önce “edip” sıfatıyla anıldığı ve bu eserden başka eserinin olup olmadığı konusunda herhangi bir bilgi mevcut değildir (Gülensoy, 1994: 421–422).

Atebetü'l-Hakayık, Yükneki Edib Ahmed bin Mahmud tarafından tahmini olarak 12. yüzyılda yazılmış manzum bir ahlak ve öğüt kitabıdır. Türk ve Acem meliki, ulu emir, milletlerin efendisi Muhammed Dâd İspehsâlâr Bey'e sunulduğu bilinmektedir. Edib Ahmed'in eserini sunmuş olduğu ulu emir Muhammed Dâd İspehsâlâr Bey'in de nerede ve hangi dönemde yaşadığı ve kim olduğu hakkında kesin bir bilgi mevcut değildir. Bu tarihi şahsiyetin kim olduğu hakkındaki bilgiler Edib Ahmed'in yaşadığı zamanın belirlenmesi bakımından önemlidir. Bu bağlamda Muhammed İspehsâlâr Bey'i ve Edib Ahmed'i 12. veya 13. yüzyıllarda aramak doğru olacaktır. Bu iki yüzyıl içerisinde Türk ve Acem bölgelerinde “melik” unvanını hak edebilecek iki Muhammed'in olduğu görülmektedir. Bunlardan birincisi, Sultan Sancar'ın Batı Karahanlı tahtına oturttuğu yeğeni Arslan Han II. Muhammed bin Süleyman, ikincisi ise Harzemşah hükümdarı Sultan Alâeddin Muhammed'dir. İlki 1102–1130 arasında Semerkant'ta, ikincisi ise 1200–1220 arasında Gürgenç'te hüküm sürdüğü ile ilgili bilgiler vardır (Ercilasun, 2004: 333).

Atebetü'l-Hakayık adlı eserin adıyla ilgili çeşitli düşünceler ileri sürülmüştür. Necib Asım “Hibetü'l-hakiiyık”, M. Fuad Köprülü “Aybetü'l-hakiiyık”, diğer bazı edebiyatçılar ve dilciler ise “Gaybetü'l-hakiiyık” şeklinde okumak istemişlerse de Jean Deny ve Reşit Rahmeti Arat'ın “Atebetü'l-hakiiyık” (hakikatlerin eşiği) şeklindeki okuyuşları eserin içeriğine uygun görülmüş ve kabul edilmiştir (Gülensoy, 1991: 51).

Günümüze kadar Atebetü'l-Hakayık'ın dört el yazması nüshasına ulaşılmıştır. Bunlardan Semerkant nüshası, Temür'ün oğlu Şahruh döneminde, 1444'te Semerkand'da, hattat Zeynelâbidin tarafından düzenlenmiştir. Uygur alfabesiyle ve düzgün bir hatla kaleme alınmıştır. Bugün ise İstanbul Süleymaniye Kütüphanesinde Ayasofya bölümündedir (Ercilasun, 2004: 337). Nüshalar arasında en iyisi olarak kabul edilen Semerkand nüshası, eserin gerçek doğru adı ile ithaf edildiği beyin adını muhafaza etmesi ve dönemin ünlü hattatlarından birinin elinden çıkmış olması ile dikkate değerdir. Nüsha, gerek yazı ve gerekse süs alanında Türk kültür tarihinde özel bir yeri olan yazmanın, ilgililer tarafından dikkatle incelenmesi yerinde olacaktır. Söz konusu eserin bu nüshasının asıl süsü yazısıdır. Uygur dönemi ve alanında bugüne kadar benzerine rastlanmayan bu

yazı biçimini, söz konusu dönemden sonra yazılmış olan eserlerle bir arada incelenmeden herhangi bir sınır koymak veya hüküm vermek doğru olmayacaktır. Tarihte yazı sanatında Semerkand ve Herat'ın önemli bir yer kapladığı bilinen bir gerçektir. Eserin kaleme alındığı Uygur yazısıyla ilgili, özellikle Semerkand hattatlarının çalışmış oldukları anlaşılmaktadır. Uygur harflerinin yeni şekillerinde Arap harf şekillerinden hareket edildiği açıkça anlaşılmaktadır. Semerkand nüshasıyla ilgili ilk bilgileri aktaran Necib Asım, bu eserin 123 sayfadan oluştuğunu aktarmıştır. 848 (1444) yılında Semerkand'da kaleme alınan bu nüshanın hangi yollarla ve ne zaman İstanbul'a getirildiği bilinmemektedir. 843 (1439)'te Herat'ta kaleme alınmış olan Kutadgu Bilig'in Uygur harfleriyle yazılan nüshasının, Semerkand, Buhara ve Herat'ta eğitim alan Fenarioğlu Kadı Ali tarafından Anadolu'da Tokat'a ve sonrada Şeyhzade Abdürrezzak Bahşi için, Tokat'tan getirilmiş olduğu düşünülürse, Atebetü'l-Hakayık'ın bu nüshasının da aynı kişi veya o bölgeye eğitim için gitmiş olan başka biri tarafından İstanbul'a getirilmiş olduğu tahmin edilmektedir. Söz konusu Semerkand nüshasının çok değerli bir hattat tarafından kaleme alınmış olması nedeniyle, zamanın hükümdarlarından veya beylerinden birinin kütüphanesi için hazırlanmış ve buradan İstanbul'a hediye olarak gelmiş olduğu da ihtimallerden biridir (Arat, 1992: 20–26).

Ayasofya nüshası, İstanbul'da Şeyhzade Abdürrezzak Bahşi tarafından 884 (1480)'de düzenlenmiştir. Bu nüshanın üst satırları Uygur, alt satırları Arap harfleriyle yazılmıştır (Ercilasun, 2004: 337). Abdürrezzak Bahşi'nin bu nüshayı düzenlerken, Semerkand nüshasından yararlanmış olması mümkündür. Bu nüsha 174 sayfadan oluşmaktadır ve metin kısmı Uygur ve Arap harfleriyle kaleme alınmıştır. Abdürrezzak Bahşi tarafından kaleme alınmış olan başka yazılarda da örnekleri görülen özel bir karakter taşıyan Uygur yazısı ve siyah mürekkeple yazılan mısralar altındaki metin Arap harfleri ve kırmızı mürekkep ile tekrarlanmaktadır. Gerek Arap ve gerekse Uygur harflerinin yazılı tarzı eserin aslındakinden o kadar farklı bir şekil almıştır ki, bu durumu faksimile olarak kabul etmek oldukça güçtür. Söz konusu farkların sadece fotoğraf ve tabı eksikliğinden kaynaklanmasını düşünmek neredeyse imkânsızdır. Öyle görülüyor ki, muhtemelen yazı sanatıyla pek ilgisi olmayan biri tarafından ve şeffaf kâğıt üzerine kopya edilerek hazırlanmıştır (Arat, 1992: 27–30).

Bu nüshalardan bir diğeri olan Topkapı Müzesi nüshası ise Fatih veya II. Beyazıt döneminde, İstanbul'da düzenlenmiş ve Arap harfleriyle kaleme alınmıştır (Ercilasun,

2004: 337). Bu nüsha, Topkapı sarayı kütüphanesinde hazine bölümünde muhafaza edilmektedir. Eser özenle yazılmış ve Atebetü'l-Hakayık'a ait olan kısımları da satır hizalarına, başlık ve diğer Arapça eklemelerin mümkün olduğunca tam satırlar içerisine alınmasına dikkat edilmiş ve bu nüshada yazı harekelenmiştir. Nüshanın adı, yazı karakterleri farklı olmakla beraber, müstensih tarafından yazıldığına şüphe olmayan yukarıdaki kayıta ve bundan alınarak, eserin başına yazılmış olan başlıkta “Hibetü'l Hakayık” olarak kaydedildiği halde, sonradan eklenen parçalarda “Hibet ol Hakayık” şeklinde yazılmıştır. Topkapı nüshası, imla kuralları ve bazı açıklamaların aynı olması bakımından, Ayasofya nüshasına benzemektedir. Ancak Ayasofya nüshasından farklı olan tarafları da oldukça fazladır. Topkapı nüshasının yazılış tarihiyle ilgili II. Beyazıd'ın (1481–1512) mühründen başka, herhangi bir kayıt mevcut değildir. Bu nüshanın II. Beyazıd veya II. Mehmed (1451–1481) dönemlerinden birine ait olması mümkündür. Bu dönem içerisinde Anadolu'nun temas halinde olduğu devlet ya da kavimler ile resmi muharebeleri yöneten özel yazıcılar vardı. Bu gibi cedvellerin, bu kalemlerde çalışanlar tarafından ve burada çalışacak gençleri yetiştirmek amacıyla hazırlanmış olması ihtimali de pek yüksektir (Arat, 1992: 30–32).

Son olarak ise, Ankara Seyid Ali nüshası Arap harfleriyle yazılmış olan ve baştan, ortadan, sondan eksik olan nüshadır. Eserin yazmalarının İstanbul ve Semerkant'ta düzenlenmiş olması Herat'ta yaşayan Nevayî'nin eserinde Edib Ahmed'in uzunca yer alması, eserin içerisindeki bir dörtlüğün, Uygur alfabesiyle yazılmış bir şekilde Turfan yazmaları arasında ortaya çıkması, eserin bütün Türk dünyasında 15. yüzyılın sonlarına değin yaygın olduğunu göstermesi bakımından dikkat çekicidir (Ercilasun, 2004: 337). Uzunköprü'de Seyid Ali kitapları arasında bulunan ve daha sonra anlaşılacağı üzere, Atebetü'l-Hakayık'ın bir bölümü ile manzum bir Oğuz destanından bir parça içeren bu nüsha, torunu Vahid tarafından, o dönem kütüphaneler müdürü olan Hasan Fehmi Turgal'a Ankara'ya gönderilmiştir. Başında, sonunda ve ortalarından bazı varakaları eksik olan bu nüshanın tarihi, yeri ve yazarı belli olmadığı gibi, bu iki eserden başka, içeriğinin daha nelerden oluştuğunun tespit edilmesi gerekmektedir. Eldeki bölümde Oğuz destanına ait, talik ile yazılmış 8 ve Atebetü'l-Hakayık'a ait nesih ile yazılı 22 sayfa olmak üzere, toplamda 30 sayfa muhafaza edilebilmiştir. Bu nüshasında ayet, hadis vb. Arapça ilavelerin bir kısmının bulunmadığı bildirilmişse de maalesef bunların hangileri olduğu ayrıca tasrih edilmemiştir (Arat, 1992: 32–34).

Bunların yanında Ankaralı Hacı Cafer Oğlu İbrahim'e ait olup, günümüzde Maarif kütüphanesinde bulunan bir nüsha da, diğer Türkçe beyit ve dörtlükler arasında Atebetü'l-Hakayık'a ait bir dörtlük de bulunmaktadır. Bu nüshalardan başka Berlin'de Prusya ilim akademisinde Türkçe Uygur metinleri arasında T. I. TM 287 işaretini taşıyan bir varak mevcuttur. Buradaki bölümler kesin doğru değildir. Bu küçük parçaları ihtiva eden parçalara çok fazla önem verilmemiş olması nedeniyle, burada bulunanların içeriği birbirine karıştırılmıştır. Son olarak, Ali Şir Nevai ile o dönemin Herat bölgesinin Edib Ahmed hakkında daha az bilgiye sahip oldukları görülmektedir. Söz konusu bölgede şairin şahsiyetinin de başka bir şahsiyetle karıştırılmış olması ihtimali de pek yüksektir. Buradan, Ali Şir Nevai'nin Atebetü'l-Hakayık'ı görmemiş olduğu anlaşılmaktadır (Arat, 1992: 34–38).

Eser, Türk İslam medeniyeti kitap tertibi geleneğine uygun şekilde on beyitlik bir tevhid ile başlamaktadır. Sonrasında beş beyitlik bir na't dört halifenin övgüsü için yazılmış beş beyitlik manzume ve eserin sunulduğu Dad Sipehsalar Beg'i öğen on dört beyitlik bir gazel ve de altı beyitlik "sebeb-i te'lif" manzumesiyle devam ettiği görülür. Başlangıçtaki bu beş bölümden sonra bilgisizliğin zararları ve bilginin faydaları, dünyanın dönecliği, hasisliğin kötülüğü ve cömertliğin yükseltilmesi, kibir ve alçak gönüllülük, dünya malına düşkünlüğün zararları, iyi huylar, dönemin bozukluğu ve kitap sahibinin ömrünü beyan etmesi hakkında bölümle toplamda dokuz bölüm olduğu görülmektedir. Bunların tamamı 9 bölüm ve 101 dörtlükten ibarettir. Eserin sonunda kime ait olduğu bilinmeyen aynı vezinle yazılmış bir dörtlük Emir Seyfeddin'in Edib Ahmed'i "edipler edibi, fazıllar başı" diye yücelten bir dörtlüğü ile Emir Arslan Hoca Tarhan'ın yine Edib Ahmed'i öven on beyitlik bir manzum eser yer almaktadır. Son olarak eserin dörtlükleri "a a b a" şeklinde kafiye düzeniyle oluşturulmuştur (Gülensoy, 1991: 51).

Dil özellikleri ve içeriği bakımından incelendiğinde Kutadgu Bilig'den sonra kaleme alındığı görülmektedir. Edib Ahmed, eserini yazarken Kutadgu Bilig adlı eserin etkisi altında kaldığı anlaşılmaktadır. İslami bilgiler hakkında bilgi vermek amacıyla yazılmış olan mısralarında genellikle öğretici bir üslubun olduğu görülebilmektedir. Halk arasında sözlü olarak yayılmış olan şiirlerinde ise hikmetli ifadeler dikkat çekmektedir (Gülensoy, 1994: 421). Ancak Edib Ahmed'in, genellikle kuru, en mütevazı duygu parıltısından uzak, kendi işini bilen ve görevlerini yerine getirmeye çalışan bir ahlak hocası gibi, belirli bir programı sonuna kadar tekrar eden sert ve bir o dereceye kadar kaba ve

cansız bir dil kullanması, ne fazla şahsi karşılaştırmalara yer bırakıyor ne de okuyucularda bunların canlanmasına. Aslında karşılaştırıldığında Kutadgu Bilig'in yazarından çok farklı bir tarzda ve ruhta kalem kullanan bir şahısla karşılaşılmaktadır. Her ikisinin de gayeleri, hiç değilse belli kısımlarda, birbirine benzer olsa da, Yusuf Has Hacıp İle Edib Ahmed'i, şair ve mütefekkir olarak karşılaştırabilmek mümkün değildir (Arat, 1992: 6). Atebetü'l-Hakayık, yazılış amacına uygun bir şekilde tamamen bir öğüt kitabı olarak kaleme alınmıştır. Bu bakımdan Kutadgu Bilig'in öğüt ağırlıklı bölümleri ile benzer üslûpta olduğu görülmektedir. Ancak bu açıdan eser Kutadgu Bilig ile karşılaştırıldığında, eserde Kutadgu Bilig kadar çeşitliliğin ve zenginliğin olmadığı anlaşılmaktadır (Ercilasun, 2004: 336).

“Atebetü'l-Hakayık”, ilim çevrelerine ilk defa Necib Âsım tarafından tanıtılmıştır ve eseri ilk defa tercüme ve izah olarak bastıran da yine o'dur. Bundan sonraki dönemlerde Radloff, T. Kowalski ve Jean Deny “Atabetü'l-Hakayık” adlı eserler ilgili çalışmalara katkıda bulunmuşlardır. Sonunda ise karşılaştırmalı bilimsel yayını Reşit Rahmetî Arat tarafından yapılmıştır. “Atebetü'l-Hakayık” adlı eserin yazıldı tarih ve çevre araştırılırken, eserin yazarlarından Arslan Hoca Tarhan'ın kimliğini ortaya çıkaracak belgeler çerçevesinde, söz konusu şahsın Timur'un ölümünde devletin ileri gelenlerinden biri olduğu ve Uluğ Bey'in 1425'te Moğollara karşı başlattığı sefere katıldığı anlaşılmaktadır. Ayrıca idare amiri ve komutan olan bu kişiyle ilgili Sekkâkî'nin kasideleri bulunduğu işaret edildikten sonra Şatıbi'nin Kur'ân kıraati hakkındaki yazısında Arslan Hoca Tarhan'ın yönetim merkezinin Sabran olduğunun anlaşıldığı aktarılmaktadır (Uysal, 2007: 1197- 1198).

Eser aruzun mütekarib (faülün / faülün / faülün / faülün) bahriyle yazılmış manzum bir eserdir. Dini ve toplumsal ahlak esaslarını, cemiyete yerleştirmek için çoğu zaman fikirler ayet ve hadislerle desteklenmiş ve kolaylıkla anlaşılabilir sade bir ile kaleme alınmıştır. Bu niteliğinden dolayı esere nasihat kitabı özelliği de yüklenmiştir. Kitapta yer alan ayet ve hadis örneklemeleri o döneme kadar Türk İslam edebiyatı alanında bu iki kaynak bu ölçüde ilk defa kullanılmıştır. Ayrıca bu çeviriler Kur'anı Kerimin ve hadislerin Türkçeye çevrilmesi yolunda atılmış ilk önemli adımlarındandır (Gülensoy, 1991: 51).

“Atebetü'l-Hakâyık” adlı eserin konusu dini ve ahlaki ölçütler zemininde kurulmuştur. Türk İslam edebiyatının temsilcilerinden bir tanesi olarak eserde, İslam inancının öne sürdüğü prensipler Türk kültürüne ait değerler eşliğinde verilmiştir. Yazarın amacı bir nasihat kitabı oluşturmak, kendi tabiriyle “muaviz” yazmak olmuştur. Eserde

İslam yaşam tarzı ile Türk ruhi âleminin kalıplaşan kanunlarıyla vücut bulmuş ve bir birine sentezlenerek sunulmuştur. Bu doğrultuda eserin bir tarafında Türk felsefi düşüncesinin nurundan süzülerek gelen atasözleri değerinde cümleler, diğer tarafta ise diğer tarafta ise İslam inancının getirdiği kanun hükmünde ayet ve hadisler mevcuttur. Sonuç olarak eser içeriği ile hem bir atasözü, öğütname, hem de bir dini-ideolojik kaynak, ahlaki-didaktik içeriğe sahiptir (Vagıfkızı, 2014: 3). Bu açıdan eserin yazıldığı dönemin sosyal ve dini yaşamını, değerlerini yansıtan zengin bir içeriğe sahip olduğu ifade edilebilir.

2. BÖLÜM

2. ARAŞTIRMA YÖNTEMİ

Çalışma, nitel araştırma yaklaşımına dayalı olarak tasarlanmıştır. Nitel araştırmanın ne olduğunu tanımlamak, ortak kabul edilen bir tanımı olmaması nedeniyle oldukça güçtür. Bu alanda çalışma yapan birçok yazar, bu nedenle konuyla ilgili tanımlama yapmaktan özellikle kaçınmışlardır. Nitel araştırmanın ortak bir tanımının olmamasının nedeni, “nitel araştırma” kavramının geniş bir kavram olarak kullanılmasından ve farklı çalışma alanlarıyla yakından ilgili olmasından kaynaklanmaktadır. Örneğin; “antropoloji”, “etnografya”, “kültür analizi”, “eylem araştırması”, “betimsel araştırma”, “yorumlayıcı araştırma”, “durumsal araştırma” ve “doğal araştırma” kullanılan söz konusu kavramlardan birkaç tanesidir. Ancak alanyazında nitel araştırmayla ilgili yer alan tanım da yok değildir. Glaser’e göre nitel araştırma, doküman analizi, gözlem ve görüşme gibi nitel veri toplama yöntemlerinin kullanıldığı, olayların ve algıların kendi doğal ortamında gözlemlenerek bütüncül bir biçimde ortaya konmaya çalışıldığı nitel bir sürecin takip edildiği araştırma şeklinde tanımlamıştır (Yıldırım ve Şimşek, 1999: 45). Nitel araştırmaya konu olan insanlar, kurumlar veya olaylar kendi doğal ortamında ele alınarak incelenir. Bu araştırma yönteminde araştırmacı araştırmanın konusu olan olay ve olguları gözlemler, görüşmeler yapar veya dokümanları toplar. Nitel araştırmada sosyal olay ve olgular incelenirken genellikle tümevarım yöntemi kullanılır. Söz konusu araştırmada, araştırmaya katılanların incelenen olay ve olguları nasıl anladıkları, yorumladıkları ve yaşadıkları araştırmanın temelini oluşturur. Bu araştırmada elde edilen veriler sayılar ve istatistik analizi yapılmak yerine zengin betimlemeler, açıklamalar ve değerlendirmelerle sonuçları yorumlama yoluna gidilir (Işıkoğlu, 2005: 160–161). Nitel araştırmada yaygın bir şekilde kullanılan üç veri toplama yöntemi vardır. Bunlar; görüşme, gözlem ve yazılı dokümanların incelenmesidir. Nitel araştırma sonucunda elde edilen veriler de çeşitlilik göstermektedir. Bu açıdan elde edilen veriler; gözlem notları, görüşme kayıtları, resimler, dokümanlar ve diğer grafikler şeklinde olabilir. Nitel araştırmada belgelerin ve yazılı dokümanların analizi, gerek tek başına gerekse diğer yöntemlerle elde edilen verileri desteklemek amacıyla kullanılan veri toplama yöntemidir (Yıldırım ve Şimşek, 1999: 46–47).

2.1. Çalışmanın Kapsamı

Bu araştırma doküman incelemesi yöntemiyle yapılmıştır. Nitel araştırma yöntemlerinden doküman incelemesi şeklinde yapılan araştırmalarda, elde edilmiş olan verilerin tamamının analizi mümkün olmayabilir. Bu sebeple, araştırmacılar çoğu zaman ulaşılmış oldukları veriler içerisinde bir örneklem meydana getirmeye çalışırlar (Çomaklı, 2015: 69). Bu açıdan çalışmada örnekleme yöntemlerinden ölçüt örnekleme yöntemi kullanılmıştır. Ölçüt örnekleme yöntemi, herhangi bir araştırmada gözlem birimleri belli özelliklere sahip olaylar, kişiler, nesneler veya durumlardan oluşabilir. Bu gibi durumlarda seçilen örneklem için belirlenen standardı karşılayan birimler, örneklemeye dâhil edilirler. Diğer bir ifadeyle ele alınan veriler daha önce belirlenmiş ölçütler dâhilinde eldeki verilerin çalışılmasıdır (Büyüköztürk vd., 2012: 91). Bu araştırmanın kapsamını, ilk Türk İslam eserleri oluşturmaktadır. Çalışmanın kapsamını oluşturan ilk Türk İslam medeniyetine ait eserler, hem İslam öncesi Türk toplumunun hem de İslam'ın kabul edilmesiyle birlikte oluşan dini ve sosyal yaşamı yansıtmaları bakımından önemlidir. Söz konusu eserler genellikle toplumsal hayata şekil verme ve insanları yönlendirme amacıyla kaleme alındığı ifade edilmektedir. Bu doğrultuda çalışmanın örnekleme, dönemin toplumsal yaşayış biçimini, inancını, yapısını ve toplumdaki değişimleri yansıtan eserlerden biri olan Edib Ahmet b. Mahmud Yükneki'nin 12. yüzyılda kaleme almış olduğu "Atabetü'l Hakayık" adlı eserdir. Çalışmanın konusu olan eserde geçen beyit ve dörtlüklerden 4. 5. 6. ve 7. sınıf Sosyal bilgiler öğretim programında geçen değerlerden; Aile birliğine önem verme, adil olma, bağımsızlık, barış, özgürlük, bilimsellik, çalışkanlık, dayanışma, duyarlılık, dürüstlük, estetik, hoşgörü, misafirperverlik, sağlıklı olmaya önem verme, saygı, sevgi, sorumluluk, temizlik, vatanseverlik, yardımseverlik (MEB, 2008) ile ilgili olan dörtlükler incelenmiştir. Ayrıca eser dini ve toplumsal değerler açısından zengin bir içeriğe sahiptir. Bu nedenle Sosyal bilgiler öğretim programında doğrudan kazandırılması öngörülen değerler dışında toplumsal ve dini değerler açısından da ele alınarak, bu değerlerle ilgili olan dörtlükler de araştırmaya dâhil edilmiştir.

2.2. Veri Toplama Araçları

Araştırmanın veri kaynağını yazılı doküman oluşturma nedeniyle nitel araştırma yaklaşımında veri toplama yöntemlerinden biri olan doküman inceleme tekniği kullanılmıştır. Nitel araştırma yöntemlerinde doğrudan gözlem ve görüşme yapmanın mümkün olmadığı durumlarda ya da yapılan çalışmanın geçerliliğini artırmak amacıyla,

görüşme ve gözlem yöntemlerinin yanında, üzerinde çalışılan konuyla ilgili yazılı veya görsel malzemeler de araştırmaya dâhil edilebilmektedir. Dolayısıyla doküman incelemesi başlı başına bir araştırma yöntemi olarak kullanılabildiği gibi, diğer yöntemlere ek kaynak sağlamak amacıyla da kullanılabilmektedir (Turgut, 2012: 239). Araştırmada veri toplama yöntemi olarak kullanılan doküman incelemesi, sistematik bir şekilde yürütülmesi gereken bir süreçtir. Doküman inceleme süreci; incelenecek olan dokümana ulaşma, ulaşılan dokümanların orijinalliğinin kontrol edilmesi, dokümanı kullanım izninin alınması, dokümanların anlaşılması ve analiz edilmesi, elde edilen verilerin kullanılması şeklinde aşamalardan oluşmaktadır (Baş ve Akturan, 2013: 120).

Bu açıdan araştırmanın tek veri kaynağı olan Edib Ahmet b. Mahmud Yüknekin “Atabetü’l Hakayık” adlı eserine ve çalışmanın konusu olan Sosyal Bilgilerde değerler eğitimi konulu çalışmalara ulaşılmış ve incelenmiştir. İncelenen eserden veriler seçilmiş ve Edib Ahmet b. Mahmud Yüknekin Atabetü’l Hakayık adlı eserinde 4. 5. 6. ve 7. Sınıf Sosyal Bilgiler öğretim programında yer alan; “aile birliğine önem verme, adil olma, bağımsızlık, barış, özgürlük, bilimsellik, çalışkanlık, dayanışma, duyarlılık, dürüstlük, estetik, hoşgörü, misafirperverlik, sağlıklı olmaya önem verme, saygı, sevgi, sorumluluk, temizlik, vatanseverlik, yardımseverlik” değerleriyle ilgili beyitler belirlenmiştir. Sosyal bilgiler öğretim programında yer alan değerlerden başka eserde yer alan toplumsal ve dini değerler içeren beyitler de veri olarak toplanmıştır.

Bu araştırmaya başlandığında 2005 yılında hazırlanan ve uygulamada olan Sosyal bilgiler öğretim programında öğrencilere kazandırılması hedeflenen 21 değer vardı. Ancak Milli Eğitim Bakanlığı 2017 yılında Sosyal bilgiler öğretim programında bir yenilik yaparak söz konusu programdaki kazandırılması hedeflenen değerlerin sayısını azaltarak 18’e düşürdüğü görülmektedir. Yeni programda bazı değerler çıkarılırken bazı değerlerin ise programın uygulaması sürecinde ağırlığının arttığı görülmektedir. Örneğin, eski programda “sağlıklı olmaya önem verme” değeri programdan çıkarılırken “duyarlılık” değerinin her sınıf düzeyinde ağırlığının arttığı görülmektedir. 2017 Sosyal bilgiler öğretim programında kazandırılması amaçlanan değerler şunlardır: “adalet, aile birliğine önem verme, bağımsızlık, barış, bilimsellik, çalışkanlık, dayanışma, duyarlılık, dürüstlük, estetik, eşitlik, özgürlük, saygı, sevgi, sorumluluk, tasarruf, vatanseverlik, yardımseverlik” (MEB, 2017: 10). Yeni programa “eşitlik” ve ”tasarruf” değerinin dâhil edildiği görülmektedir. Mevcut programdan ise “sağlıklı olmaya önem verme”, “hoşgörü”, “temizlik” ve

“misafirperverlik” değerlerinin yeni programda yer almamıştır. Dolayısıyla araştırma sürecinde meydana gelen bu değişiklik de çalışmaya dâhil edilmiştir. Bu bağlamda araştırma her iki programdaki değerler göz önünde bulundurularak yapılmıştır.

2.3. Verilerin Analizi

Araştırmada ulaşılan verilerin analizinde betimsel analiz yaklaşımı kullanılmıştır. Betimsel analiz yaklaşımına göre, elde edilen bulgular daha önceden belirlenmiş olan temalar çerçevesinde özetlenerek yorumlanır. Betimsel analizde bulguları etkili bir biçimde aktarmak amacıyla doğrudan alıntılara sıklıkla başvurulabilir. Bunda amaç, ulaşılan verileri düzenlenmiş ve yorumlanmış olarak okuyucuya aktarmaktır. Bu doğrultuda elde edilen bulgular açık ve sistematik bir biçimde tanımlanır. Yapılan betimlemeler sonrasında neden-sonuç bağlamında incelenir ve sonuçlara ulaşılır. Meydana getirilen temaların bir biriyle ilişkili hale getirilmesi, anlamlı bir bütün oluşturulması ve tahminlerde bulunulması da, araştırmacının yapacağı değerlendirmelerinin boyutları atasında olabilir (Yıldırım ve Şimşek, 1999: 256). Bu analiz yaklaşımı dört safhadan oluşmaktadır. Bu yaklaşımda ilk olarak, elde edilen bulguların analizi için bir çerçeve oluşturma. Bu aşamada, oluşturulan çerçeveye göre elde edilen verilerin hangi temaların altına ekleneceği ve sunulacağı belirlenir. İkinci safha ise, oluşturulan temalara göre verilerin işlenmesi aşamasıdır. Bu bölümde ise önceden meydana getirilen çerçeveye göre ulaşılan veriler okunur ve düzenlenir. Sonrasında ulaşılmış olan bazı veriler dışarıda kalabilir ya da önemini kaybedebilir. Aşamada ek olarak, araştırma sonunda sonuçların yazılması sırasında kullanılacak doğrudan alıntılar seçilebilir. Üçüncü ise, bulguların tanımlanması safhasıdır. Bu aşamada, araştırmacı tarafından düzenlenmiş olan veriler tanımlanarak gerekli olan yerlerde doğrudan alıntılarla araştırma desteklenir. Dördüncü ise, tanımlanmış olan bulguların yorumlanması, ilişkilendirilmesi ve anlamlandırılması aşaması olan bulguların yorumlanması bölümüdür (Karataş, 2015: 73). Bu çalışmanın verilerinin analizi aşaması şu şekilde yapılmıştır. Araştırmada bulgular ve temalar belirlendikten sonra tanımlanmıştır.

Örneğin; Araştırmanın konusu olan eserde geçen ve bulguları içerisinde yer alan dörtlük tanımlandıktan sonra analizi ve yorumu yapılmıştır. Yazarın karşılaştırma yaparak bilginin önemine değindiği bu dörtlüğün önce hangi tema altında olacağı belirlenmiştir. Sonra ise dörtlükte yazarın vurgu yapmış olduğu kelimeler tanımlanmış ve dörtlük bir bütün olarak yorumlanarak analiz edilmiştir.

“Bilgili insan – kıymetli dinardır.

Cahil ve bilgisiz (adam) – değersiz bir akçedir.

Bilgili ile bilgisiz *müsavi* olur mu?

Bilgili *dişi – erkek ve cahil erkek* – dişidir”

(Arat,1992: 86).

Bilimsellik

Eşitlik

değerleri şeklinde kodlanmıştır.

2.4. Güvenirlik ve Geçerlik

Araştırmalarda, çalışmaların geçerlik ve güvenirliğini sağlamanın yollarından bir tanesi, uzman görüşüne başvurmaktır. Uzman görüşü; araştırma yöntemleri konusunda uzmanlaşmış ve araştırılan konu hakkında genel bilgiye sahip kişilerden, araştırmayı farklı boyutlarıyla ele alarak değerlendirmesi sonucu araştırmanın güvenirliğinin sağlanmasıdır. Burada uzman olan kişi ya da kişiler, araştırmanın deseninden elde edilen verilere, verilerin analizine, sonuçlarına ve yazımına kadar geçen süreçte araştırmayı farklı boyutlarıyla değerlendirerek geri bildirim yaparlar. Uzman tarafından yapılan geri bildirimler araştırmacının kendi yaklaşımını kontrol etme ve araştırma sürecinde yaklaşımının olası etkilerini görme bakımından faydalı olacaktır. Ek olarak uzmanlar söz konusu araştırmanın çeşitli safhalarıyla ilgili önerilerde bulunarak, kalitesinin artmasını da sağlayabilir (Yıldırım ve Şimşek, 1999: 302). Bu açıdan araştırmada, çalışmanın sonunda geçerliliğini ve güvenirliğini sağlamak amacıyla konuyla ilgili üç uzman görüşü alınmıştır.

3. BÖLÜM

3. BULGULAR VE YORUMLAR

Araştırmanın bulguları analizden edilip uzaman görüşü alındıktan sonra tabloya dönüştürülmüştür. Aşağıdaki tabloda eserde tespit edilen değerlerin frekansları verilmiştir. Tablodaki ilk sütun Sosyal bilgiler öğretim programında yer alan, ikinci sütun ise toplumsal ve dini değerleri göstermektedir. Bu doğrultuda Tablo 3.1. incelendiğinde, değerler bağlamında ele alınan “Atabetü’l Hakayık” adlı eser, hem Sosyal bilgiler öğretim programında öğrencilere kazandırılması öngörülen değerler hem de dini ve toplumsal değer bakımından zengin bir içeriğe sahip olduğu görülmektedir. Sosyal bilgiler öğretim programında yer alan; bilimsellik, dürüstlük, yardımseverlik, hoşgörü, barış, duyarlılık, sorumluluk, saygı, özür, çalışkanlık, adil olma, dayanışma ve sevgi değerlerinin geçtiği tespit edilmiştir. Dini ve toplumsal değerlerden ise, sözün değeri, tevazu, affetmek, kanaatkârlık, cömertlik, sabır ve dostluk değerlerinin yer aldığı belirlenmiştir. Yazarın eserinde, Sosyal Bilgiler dersinde kazandırılması hedeflenen söz konusu değerlerden en fazla on iki dördüyle “bilimsellik” ve “duyarlılık” değerinin yer aldığı görülmektedir. Eserde yardımseverlik değerinden dokuz, sorumluluk değeri sekiz, dürüstlük dört, barış üç, adil olma ve çalışkanlık iki, saygı, sevgi, özgürlük ve dayanışma değerinden bir dördüyle tespit edilmiştir. Diğer dini ve toplumsal değerlerden ise “sözün değeri” ve “kanaatkârlık” değerinin her birinden yedi, tevazu değerinden beş, affetmek ve cömertlik değerinden üç, sabır değerinden iki ve son olarak dostluk değerinden ise bir dördüyle belirlenmiştir. Yeni hazırlanan Sosyal bilgiler öğretim programı içerisine dâhil edilen eşitlik değerinden ise iki dördüyle bahsetmiştir. Bu doğrultuda Sosyal bilgiler öğretim programında yer alan değerlerden 60, dini ve toplumsal değerlerden ise 28 adet, toplamda 88 adet değer yer aldığı dördüyle ve beyit tespit edilmiştir.

Tablo 3.1. Atabetü'l Hakayık'ta Tespit Edilen Değerler

Sosyal Bil. Prog. Değerler	f	Diğer Değerler	f
Bilimsellik	12	Sözün Değeri	7
Dürüstlük	4	Tevazu	5
Yardımseverlik	9	Affetme	3
Hoşgörü	2	Kanaatkârlık	7
Barış	3	Cömertlik	3
Duyarlılık	12	Sabır	2
Sorumluluk	8	Dostluk	1
Saygı	1		
Özgürlük	1		
Çalışkanlık	2		
Adil Olma	2		
Dayanışma	1		
Sevgi	1		
Eşitlik	2		

3.1. Atabetü'l Hakayık 'ta Sosyal Bilgiler Öğretim Programında Yer Alan Değerler

3.1.1. Bilimsellik

Günlük yaşamda, hayatın her alanında aktif bir şekilde kullanılan bir kavram olmasına rağmen, bilgi kavramının doğru bir tanımının yapılmasının oldukça zor olduğu görülmektedir. Çünkü kavramı, farklı disiplinler kendi alanlarının özelliklerine ve dönemin şartlarına göre değişken bir şekilde tanımladıkları ve uyguladıkları görülmektedir. Örneğin, Cevizci (1999) tarafından bilgi, “öznenin amaçlı yönelimi sonucunda, özneye nesne arasında kurulan ilişkinin ürünü olan şey; bir şeyin ayırdına ya da bilincine varma; öğrenilen şey” olarak tanımlanmıştır. Türk Dil Kurumu (2017) ise bilginin tanımını, “insan aklının erebileceği olgu, gerçek ve ilkelerin bütünü, bili, malumat; Öğrenme, araştırma veya gözlem yolu ile elde edilen gerçek, malumat, vukuf; İnsan zekâsının çalışması sonucu ortaya çıkan düşünce ürünü, malumat, vukuf” şeklinde yapmıştır. İnsan bilincinde olup da bir şekilde haklı ve bu yüzden doğru olduğu kabul edilen her şey bilgi olarak adlandırılmış olup, bilgiyle ilgili problemler, ya genel olarak bilginin doğasını inceleyen epistemolojinin ya da bilen öznenin doğası üzerinde yoğunlaşan zihin felsefesinin araştırma alanı içinde yer aldığı söylenebilir (Cevizci, 1999: 123). Bilginin bunlar gibi birçok tanımının yapıldığı görülmektedir. Bu açıdan bilginin ne olduğundan ziyade, onun niteliğine, hayatın içerisindeki pratik uygulamasına ve etkisi üzerine bakmak yerinde olacaktır.

Tarihsel süreç içerisinde her bilim dalı bilgiyi kendisinin çalışma alanı olarak kabul etmiş ve farklı disiplinler tarafından tanımlamalar yapılmıştır. Bunun sonucunda her çalışma alanının kabul ettiği tanımın, diğer alanları da kapsayacağı beklentisi ortaya çıkmıştır. Bu durum bilginin tanımlamasının zor olmasından değil alanının genişliği ve çalışma alanına göre bilgiye farklı bakış açılarının olmasından kaynaklanmaktadır. Bilgi, her ne kadar değişmez bir kavram olarak görülse de yapılan çalışmalarda onun, bilim dallarına, zamana ve mekâna göre değişebileceği görülebilmektedir. Öyle ki, önceleri haber değeri taşıyan bir olgu olarak tanımlanırken, günümüzde onun bir ürün olduğu ve alınıp satılabildiği üzerinde durulmaktadır. Bilgi, diğer birçok kavram gibi ilk dönemlerde sadece felsefenin ilgi ve araştırma konuları arasında yer aldığı da görülmektedir (Uçak, 2010: 706). İlk çağlarda bilgi ile ilgili olarak, ne olduğu bilinmeyen bir nesne halinde sorgulanmaya çalışılmıştır. Bu çağda Platon ve Aristoteles'in çalışmalarının büyük bir bölümünün bilginin ne olduğu, kaynağı ve varlığı konuları üzerinde durduğu görülmektedir. Söz konusu dönem içerisinde bilginin topluma çok fayda sağladığı düşünülmesine de bilgiye bakış açısı onun faydalı olabileceğini düşünmekten de alıkoymaz. Bu dönem içerisinde bilgi, daha çok ulaşılması zor ama gerekli olan bir değer olarak algılanmaktadır. Ortaçağa gelindiğinde ise bilgiyle ilgili kuşkuculuk hemen hemen hiç yoktur. Bunun temel sebebi ise bu çağ boyunca felsefenin teoloji ile yakın ilişki içerisinde olması ve bunun sonucunda her ikisinin de mutlak bir şey haline bürünmüş olmasıdır. Rönesans ve Aydınlanma ile birlikte Batı toplumları “Karanlık Çağ” olarak adlandırılan dönemi terk etmiştir. Bu dönemin felsefecilerinden olan Francis Bacon'ın düşüncesinin merkezinde bilim vardır. Ona göre bilim, doğanın özüne inerek, deney yoluyla kavranılması gereken bir olgudur. Bilimde tümevarımın ve faydacılığın Bacon ile zirve yaptığı görülmektedir (Palo, 2013: 76–77).

Bilge, gündelik yaşamda dünya ile uyumlu olan, bilgili bir yaşam sürdüren ve davranışlarını bilgisine göre şekillendire anlamında kullanılmaktadır. Bilgili ve akıllı insan kavramlarıyla eş anlamlıdır. Sonuç olarak bilge, doğru ve akla uygun kararlar alabilen kişilerdir (Yılmaz, 2014: 5). Buradan bilgelik ise; insanın, her şeyden önce refleksif olmasını, yani olayları ve inançları, nedenleri ve sonuçları bağlamında değerlendirebilmesini, ölçüp biçmesini ve gerçek amaçlarla araçlara ilişkin olarak sağlam bir kavrayışa sahip olmasını gerektirir (Cevizci, 1999: 123). Türklerin gündelik yaşam felsefesinde Tanrı ve onun kut verdiği insanların düşünceleri önemlidir. Türklerin bilim tarihi incelendiğinde, Türk toplumunun bu düşünciyi nasıl algıladığıyla ilgili yeterli

sentezlerin yapılmadığı görülmektedir. Bu açıdan Türk düşünce sisteminde önemli bir yeri olan bilgelik ve bilgilere dair çalışmalar azdır. Türk toplumuna göre; bilgelik, bilginin günlük yaşamda yararlı kullanılmasıdır. Aslında bilgelik yani hikmet; bilgi edinme, idrak, görgü, sağduyu ve sezgisel anlayışla beraber benimseyebilme ve uygulayabilme kabiliyetidir. Bu bağlamda bilgi, Türk mitolojisinde büyük bir güçtür. Bilgelik ise söz konusu bilginin etkili bir şekilde kullanılması ve hayata aktarılmasıdır. Türk toplumunda bilgelik, faydalı ve doğru olan bilginin yaşama dair öğelerle kullanılmasıyla ortaya çıkar ve bu açıdan bilgelikte, sözlerden çok uygulama önemlidir (Yılmaz, 2014: 6).

Türk mitolojilerinde bilgelik kavramı, Tanrı ile eş anlama gelecek şekilde kullanıldığı görülmektedir. Söz konusu mitolojilere göre en büyük bilge Tanrı'dır, Tanrıdan sonra bilgelik sıfatı ile anılan canlı ise “kağan” olmuştur. Bunların yanında halka yol gösteren “bozkurt” da büyük bir bilge kabul edilmiştir. Türk toplumları kağanlarına bilgelik unvanı vermişlerdir. Bunun yanında Türk toplumlarında beyler ve vezirler de aynı unvanı kullanmışlardır. Bu açıdan Türk toplumlarında bilge olarak kabul edilen bu kişilerin bilgi ve yorumlarına oldukça önem verilmiştir. Gerektiğinde din adamı niteliği de taşıyan bu bilgeler, Türk mitolojisinin önemli bir unsuru olarak kabul edilmektedir. Öyle ki, Türk mitolojilerinde yer alan kahramanların çoğunda yaklaşık olarak aynı tiplerin yer aldığı görülebilmektedir. Örneğin, destan ve efsanelerin çoğunda; alp tipi, alperen tipi, kadın tipi ve bilge kişi tipi gibi karakterlere sıkça rastlanmaktadır (Yılmaz, 2014: 16). Anlaşılacağı üzere, inançtan ve tarihsel birikim referans alınarak bilim değeriyle ilgili gösterebilecek pek çok örnek olmasına rağmen, günümüz toplumunda bilime yönelme, bilgisi doğrultusunda davranış sergileme ve bilimin yayılması için çalışma konularında istenilen bir seviyeye ulaşılamamıştır. Özellikle yeni neslin teknolojiye aşinalığı kadar bilimsel çalışmalara da değer vermeleri, bilgiyi bir değer olarak benimseyip bu konuda fedakârlık göstermeleri, bunu yaparken de insanlık için faydalı olan bilimi, insanlığın yararını da göz önünde bulundurarak aramaları önemlidir. Bunun gerçekleşebilmesi amacıyla her türlü imkân seferber edilerek “bilimin” bir değer olarak yeni nesillere sunulması gerekmektedir (Nazıroğlu vd., 2016).

Türk Dil Kurumu (2017) tarafından, “Bilimsel olma durumu, ilmîlik” şeklinde tanımlanan bilimsellik, Türk Milli Eğitiminin temel ilkesi olarak; “her derece ve türdeki ders programları ve eğitim metotlarıyla ders araç ve gereçleri, bilimsel ve teknolojik esaslara ve yeniliklere, çevre ve ülke ihtiyaçlarına göre sürekli olarak geliştirilir. Eğitimde

verimliliğin artırılması ve sürekli olarak gelişme ve yenileşmenin sağlanması bilimsel araştırma ve değerlendirmelere dayalı olarak yapılır. Bilgi ve teknoloji üretmek ve kültürümüzü geliştirmekle görevli eğitim kurumları gereğince donatılıp güçlendirilir; bu yöndeki çalışmalar maddi ve manevi bakımından teşvik edilir ve desteklenir” (Milli Eğitim Temel Kanunu, 1973, Madde: 13). Bu doğrultuda eğitim programlarının içeriğine değerleri kazandırmak amacıyla programlar geliştirilmiştir. Eğitim sisteminde karakter eğitimi programının, öğrencilerde kanıtları kullanma ve eleştirel düşünme becerilerini geliştirdiği, bilimsellik değeri içerisindeki kanıt temelli düşünce inşa etme ve etik davranış sergileme meyillerinin arttığı gözlemlenmiştir. Bilimsellik, öğrencilere gerçeğe ulaşmak amacıyla gerekli olan bilgi, tutum ve davranışları kazandırdığı ifade edilebilir. Bu genel olarak Türk Milli Eğitiminin temel ilkelerinin ve özel olarak ise ülkemizde okutulan Sosyal Bilgiler 4.-7. Sınıf dersinin amaçlarının gerçekleşmesi açısından önemlidir. Çünkü bilimsellik hem Türk Milli Eğitiminin hem de Sosyal Bilgiler dersi aracılığıyla bilimsel düşünme kapsamındaki becerilerin öğrencilere kazandırılmasına yönelik içeriğe sahiptir (Katılmış vd, 2010: 83–84). Ülkemizin Sosyal Bilgiler öğretim programı incelendiğinde “Bilimsellik” değerinin alt boyutlarıyla her sınıf düzeylerinde farklı öğrenme alanları ve çeşitli ünitelerle birleştirilerek kazandırılmanın hedeflendiği görülmektedir. Bir değer olarak Bilimsellik, 4. Sınıf düzeyinde “Bilim Teknoloji ve Toplum” öğrenme alanında “İyi Ki Var” ünitesinde; 6. Sınıf düzeyinde “Birey ve Toplum” öğrenme alanında “Sosyal Bilgiler Öğreniyorum” ünitesinde ve 7. Sınıf düzeyinde ise yine “Bilim Teknoloji ve Toplum” öğrenme alanında “Zaman İçerisinde Bilim” ünitesinde doğrudan kazandırılması gereken değer olduğu görülmektedir.

“Atabetü’l Hakâyık”ta bilimsellik değerinin; bilimsel düşünme, bilginin önemi ve bilgelik alt temalarıyla yer aldığı görülmektedir. Atabetü’l Hakâyık’ta Yükneki; bilgi, bilgelik, bilimsellik, bilgini önemi, bilgisizliğin zararları ve bilginin değeri gibi konuları ele aldığı “Bilginin Faydası ve Bilgisizliğin Zararları Hakkında” bölümünde söz konusu konulara bilginin değerine vurgu yaparak başladığı görülmektedir. Yükneki bu bölüme şu şekilde başlamıştır;

“Bilgiden sözüme temel atarım;

Ey dost, bilgiye yaklaşmaya çalış;

Sa’adet yolu bilgi ile bulunur,

Bilgi edin ve sa’adet yolunu bul” (Arat,1992: 85).

Edip Ahmet Yükneki; burada bilginin toplumsal yaşamda ve kişiler arası ilişkilerdeki önemine vurgu yapılarak başlamış ve dörtlüklerde, insanın bilgiye yaklaşmaya çalışması ve bilginin edinilmesi gerektiğini ancak mutluluğun, edinilen bilgi sayesinde yakalanacağını ifade etmiştir. Ayrıca dörtlüğün başlangıcında “bilgiden sözüme temel atarım” cümlesiyle bu eseri bilgisiyle yazdığını vurgulamış ve bu yüzden kitabının bilgiye dayalı bir eser olduğu anlaşılmaktadır.

Yükneki bölümde bilginin önemine değindikten sonra bilgili ve bilgisiz insanları karşılaştırmaktadır. Aynı bölümün devam eden dörtlüklerinde; bilgili insanların altın kadar değerli olduğunu ve bilgisiz olanların ise değersiz birer akçe hükmünde olduğunu anlattığı görölmektedir.

“Bilgili insan – kıymetli dinardır.

Cahil ve bilgisiz (adam) – değersiz bir akçedir.

Bilgili ile bilgisiz müsavi olur mu?

Bilgili dişi – erkek ve cahil erkek – dişidir” (Arat,1992: 86).

Bilgili ve cahil olan insanları karşılaştırdığı bu bölümde aslında; bilgili ve bilgisizin asla eşit olamayacaklarını anlatmıştır. Yazar son dörtlükte ise, konuyu bir karşılaştırma yaparak anlatmaya çalışmıştır. İlgili bölümde, bilgili bir kadının aslında bir erkek kadar güce sahip olduğunu ve buna karşı da bilgisiz bir erkeğin kadın kadar güçsüz ve aciz bir durumda olduğunu anlatmıştır.

Bu dörtlükte yazar ek olarak, 2017 Sosyal bilgiler öğretim programında yer alan “eşitlik” değerinin de yer aldığı görölebilir. Eşitlik ölçüsünü vurgulayarak, bilginin cinsiyetinin olmadığını ifade etmiş ve bilgi sahibi kadın-erkeğin eşit olduklarını

söylemiştir. Yazar, teşbih sanatıyla bilginin insan ve insanlık için ne kadar değerli olduğunu sonraki dörtlüklerde şöyle anlatmıştır;

“Kemik için ilik ne ise, insan için bilgi odur;

İnsanın ziyneti akıldır, kemiğinki ise, iliktir;

Bilgisiz (kimse), iliksiz kemik gibi, boştur;

İliksiz kemiğe kimse el uzatmaz” (Arat,1992: 86).

Yükneki, dörtlükte bilgiyi, kemiklerin içini doldurarak kemiğe can veren iliğe benzeterek; bilginin insan için aslında hayati bir değere sahip olduğunu bahsetmiştir. Ayrıca kemiğin süsünün ilik olduğunu ve bunun gibi insanın süsünün de bilgi olduğu söylemiştir. Buna karşı iliksiz kemik nasıl işlevsiz ise bilgisiz insanın da işlevsiz ve değersiz bir canlı olduğunu vurgulayarak bilginin insan hayatındaki değerini aktarmıştır.

Bilginin insan için ne kadar değerli ve gerekli olduğunu anlattığı bu bölümden sonra ise, ölümlü bir canlı olan insanın bilgisi ile ölümsüzlüğü yakalayacağını şu şekilde anlatmıştır:

“İnsan bilgisi ile tanınır;

Bilgisiz, hayatta iken, kaybolmuş sayılır;

Bilgili adam ölür, (fakat) adı kalır,

Bilgisiz, sağ iken, adı ölüdür” (Arat,1992: 86).

Yükneki; insanın toplumda ancak bilgisiyle tanınabileceğini, bilgisiz olması durumunda daha hayattayken değersiz bir varlık olduğunu ifade etmiştir. Nitekim İslam inancında Ebû Hüreyre’den rivayet edildiğine göre; Hz. Peygamberin şöyle buyurduğu rivayet edilir. “Kişi öldüğünde şu üç şeyden gelenler hâriç, ameli kesilir. Bunlardan ilki, varlığı devam eden ve istifade edilen hayırlı bir eser; ikincisi, kendisinden faydalanılan ilim; üçüncüsü ise kendisi için duâ eden hayırlı bir evlât”. Yazar da hadiste bahsedilen doğrultuda kalıcılığın ancak insanın geride bıraktığı ilim sayesinde olacağını söylemiştir. Yükneki, eserini yazarken anlatmak istediği konuyu daha açık bir şekilde açıklamak

amacıyla sık sık karşılaştırma yaptığı görülmektedir. Bilgili olan kimsenin değerini açıklamak amacıyla da bu yönetime başvurduğu görülmektedir.

“Bilginin ağırlığını tartan kimseye göre, bir bilgili

Bin bilgisize denktir;

Şimdi, anlayarak ve sinayarak, etrafa bakıver,

Bilgi kadar faydalı başka ne var?” (Arat,1992: 86).

Yazar eserinde geçen bu dörtlükte, bilginin değerinin bilen ve ona hak ettiği değeri veren kimseye göre, bir bilgili kimsenin bin bilgisiz kimseye eşit olduğunu anlatmaktadır. Bilginin değerini ve faydasını anlamak istiyorsa insan, çevresindekilere bakması gerektiği ifade etmiştir.

Yükneki, eserini oluştururken yaşadığı toplumun gelenek ve göreneklerinin yanında inancından da etkilendiği ve bunu eserine yansıttığı görülmektedir. Örneğin, bilgiye ulaşmanın insan için bir dini vazife olduğu bir hadise temellendirerek şu şekilde anlatmıştır:

“Âlim bilgi ile yükseldi,

Bilgisizlik insanı aşağı düşürdü;

Bilgiyi ara, usanma; bil ki, o hak resul:

“Bilgi’yi, Çin’de bile olsa, arayınız” dedi” (Arat,1992: 86).

Yazar burada cehaletin insanı aşağı çektiğini ve bilginin insanı yücelttiğini anlatarak, bilginin insan için önemini açıklamıştır. Bu bağlamda insan yükselmek istiyorsa bilgiye ulaşması gerektiğini ifade etmiştir. Ayrıca dörtlüğün devamında insan kendisini yücelten bilgiye ulaşmaya çalışması gerektiği anlatmış ve bu durumun da dini bir görev olduğunu hadisi şerifle vurgulamıştır. Dörtlüğü özetleyecek olursak, bilginin insanoğlunu yücelten bir yönü olduğu üzerine durmuş ve insan eğer yücelmek istiyorsa bilgiyi araması gerektiğini söylemiştir. Devam eden dörtlükte ise Yükneki:

“Bilgiyi daima bilgili arar,

Bilginin tadını, ey dost, bilgili bilir;

Bil ki, bilginin kadrini yine bilgili bildirir,

Bilgisiz odun bilgiyi ne yapar?” (Arat,1992: 86).

Bir önceki dörtlükle bilginin, insanı yücelten değerini vurgulayan ve bu nedenle insanın bilgiyi araması gerektiğini ifade eden yazar, bu dörtlüklerde bilginin değeri, tadını ve önemini ancak bilgililerin anladığını ve bu yüzden onun değerinin farkına ancak bilgelerin varabileceğini açıklamıştır. Bilginin insanlık için değerini ancak bilgelerin anlayacağını açıkladıktan sonra ise yazar, devam eden dörtlükte bilgisizin, bilgi hakkındaki düşüncesini de aktararak konuya açıklık getirmeye çalışmıştır.

“Bilgisize doğru söz tatsız gelir,

Ona öğüt ve nasihat faydasızdır;

Nice kirli (şeyler) yıkanmakla temizlenir,

(Fakat) cahil yıkamakla temizlenmeyen bir kirdir” (Arat,1992: 86).

Yükneki bu dizelerde, doğrulanmış olan bilgilerin tadını bilmeyen bilgisiz ve cahiller için bilginin hiçbir anlamının olmayacağını ve bu bilgisizliğiyle de ona nasihat etmenin boşa bir uğraş olacağını aktarmıştır. Dörtlüğün sonunda ise cehaletin bir kir olduğunu ve bu kirin de yıkamakla geçecek türden bir şey olmadığından bahsetmiştir. Yazar sonraki dörtlükte de bilgili ve bilgisiz olanları karşılaştırmıştır:

“Bilgili adam her işin zamanını bilir,

İşini bilerek yapar ve sonra pişman olmaz;

Her işte bilgisizin kısmeti pişmanlıktır

Ve ona bundan başka kısmet yoktur” (Arat,1992: 85).

Yükneki, bilgi sahibi olanın gündelik yaşamında her işini yerinde ve zamanında yapacağını ve bu nedenle yaptığı hiçbir iş sonrasında pişmanlık duymayacağını açıklamıştır. Buna karşı bilgi sahibi olmayan insanın ise yapacağı her işin sonunun

pişmanlık getireceğini açıklayarak bilgili olmanın değerini ifade etmiştir. Bu dörtlüklerde ayrıca bilgili olmanın insanın sorumluluk sahibi bir kişi yaptığını da anlattığı söylenebilir. Çünkü sorumluluk sahibi bir kişi yaşamı boyunca yapacağı her işin farkında olan ve ona göre davranış sergileyecek, dolayısıyla da eylemlerin sonuçlarından pişmanlık duymayacaktır. Bu açıdan bu dörtlükte yazar, insan için hem bilginin değeri hem de onun getirdiği sorumluluk değerini anlattığı söylenebilir. Yazar söz konusu karşılaştırmayı devam eden dörtlükte de sürdürmüştür:

“Bilgili (ancak) lüzumlu söz söyler;

Lüzumsuz sözü gömerek, gizler;

Bilgisiz ne söylese, anlamadan söyler,

Onun kendi dili başını yer” (Arat,1992: 87).

Bilgili ile bilgisizi karşılaştırmayı sürdürdüğü bu dörtlüklerde ise, bilgi sahibi olanın gereksiz ve lüzumsuz olan konuşmalardan kaçınacağını ve ancak yeri geldiğinde söz söyleyeceğini aktarmıştır. Bilgi sahibi olmayanların ise neyi, nerede konuşacağını bilmeden konuştukları için problemler yaşayabileceğini ve bunun sonucunda kendisine zarar verebileceğini ifade etmiştir. Ayrıca bu dörtlükte de bilgili olan kişilerin sorumluluk sahibi bireyler olacağını da aktardığı söylenebilir. Yazara göre, bilgili insan nerde, nasıl ve ne zaman konuşacağını farkında olan ve konuştuklarının sorumluluğunu üstlenendir. Şair devamında ise bilginin insana neler kazandıracağını yine karşılaştırma yaparak anlatmıştır:

“Yaradan Tanrı bilgi ile bilinir;

Bilgisizlikten hayır gören var mı?

Bilgisizlikten ne kadar halk kendi eli ile put yapıp:

—Rabbim budur” – dedi” (Arat,1992: 87).

Yükneki bu dörtlükte, insanın ulaşmak istediği her şeye bilgisi ile ulaşabileceği gibi Yaradan'ını da bilgisi sayesinde bulabileceğini, bilgisizliğin ise insan için hiçbir şey getirmeyeceğini anlattığı söylenebilir. Dörtlükte bilgi sahibi olmayanların hayatta hiçbir şeyin farkında olmadıkları gibi kendi elleriyle yaptıkları putlara taparak, cehaletin insan

için ne kadar kötü bir durum olduğunu açıkladığı görülmektedir. Devam eden dörtlükte ise bilgi sahibi olanların niteliklerini anlatmıştır:

“Bilginin sözü öğüt, nasihat ve edebdir;

Bilgiliyi acem de arab da öğdü.

Bilgi, malı olmayan için, tükenmez bir hazinedir;

Bilgi, nesepsiz için, yerilmez bir neseptir” (Arat,1992: 87).

Yükneki bu dörtlüğün başında bilgi sahibi olanların ağzından çıkan her kelimenin değerli olduğunu ve çoğu toplumun değerini farkında olduğunu anlatmıştır. Bilginin bitmek tükenmek bilmeyen bir hazine kadar değerli olduğunu söylemiş ve bilginin değerini anlamayanlar için bilgi, kötülükleri söylenmeyecek kadar değersiz bir şeydir. Sonuç olarak bilginin değerine ancak bilgililerin varabileceğini, bilgisizlerin ise bu değerini farkına varmasının imkânsız bir durum olduğunu aktarmıştır.

Tarih boyunca Türk-İslam toplumlarında bilgi ve bilimselliğin önemli bir yeri vardır. Bu nedenle Türk İslam medeniyetine ait birçok eserde de bilim ve bilimselliğin yüceltildiği görülmektedir. Bu eserlerden bir tanesi de Yusuf Has Hacib tarafından kaleme alınan Kutadgu Bilig adlı eseridir. Yazar söz Kutadgu Bilig’de geçen beyitlerinde bilginin genelde toplumlar, özelde ise Türk toplumuna faydasını anlattığı görülmektedir. “Bizden önce göçenlere dikkat edersen, ister halktan, ister dünyayı elinden tutan beylerden olsun, Bunlardan hangileri bilgiyi buldu ise, onlar zamaneye ve dünyaya hâkim olmuşlardır” (Yusuf Has Hacib, 250–251). Yazar bu beyitlerde bilgiye sahip olmanın önemini ister bey isterse halktan herhangi biri olsun fark etmeksizin, bilgiyi kazananların ve elinde tutanların hem kendi dönemlerine hem de dünyaya hâkim olabileceğini ifade ederek anlattığı söylenebilir. Yusuf Has Hacib’den etkilenecek “Atabetü’l Hakayık”ı yazdığı söylenen Yükneki, eserini meydana getirirken içinde büyüdüğü toplumun yaşamından, düşünce yapısından ve inancından etkilendiği ve eserini de bu doğrultuda oluşturduğu ifade edilmiştir. Nitekim İslam inancı bilgi öğrenmenin insanın üzerine bir görev olduğunu bir ayette mealen şöyle buyuruyor: “Sonra kullarına ilim öğrenmek konusunu bildirdi: Ve Allah size evvelce bilmediğiniz şeyleri öğretiyor” (Bakara/151). O, eserinde bilimsellik değerinden, bilginin birey ve toplum için önemi, bilgili kişilerin özellikleri gibi konularda bahsettiği görülmektedir. Öyle ki yaşadığı toplum olan Türk İslam medeniyeti, İslam

inancının bilime verdiği değer doğrultusunda, tarihte insanlığa faydalı olmuş ve hizmet etmiştir. Türkler bilime verdikleri önemi uzun süre korumuşlardır. Türk İslam medeniyetinde ilim sahibi şahsiyetler arasında; Beyruni'yi, İbn Sina'yı, Uluğ Bey'i, Farabi'yi ve daha birçoklarını saymak mümkündür. Günümüze gelindiğinde ise bilim, tarihte gördüğü ilgiyi görememekte, bir değer olarak toplumsal yapıda yer edinmemektedir. Bunun eğitim sisteminden kaynaklandığını söyleyebilmenin yanında, hızla değişen, dönüşen ve küreselleşen gelişmelerin de etkisi olduğu ifade edilmektedir. Günümüzde yaygın olan ve bilimsel çalışmaların önünde büyük bir engel olarak görülen bu düşünce yapısının değiştirilmesi ve bilimsel etkinliklerin artırılması adına değerler eğitimi sürecinde, bilimi önceleyen somut örneklerle ve çalışmalara ihtiyaç duyulmaktadır (Nazıroğlu vd., 2016: 194–195). Sonuç olarak yazar dürtlüklerde, doğrudan bilimsellik değerine değinmese de bilimsellik değerinin alt boyutunu meydana getiren bilginin birey ve toplum için önemini ve gerekliliğini anlatmıştır.

3.1.2. Dürüstlük

Dürüstlük, bireylerin söz ve davranışlarının doğruluktan yana olması olarak tanımlanmaktadır. Bu doğrultuda dürüstlüğü kişilik haline getirmiş ve değer olarak kazanmış olan kimselerden; doğru, güvenilir, adaletli ve tarafsız davranış sergilemesi beklenmektedir (Çalışkan, 2016: 142). Dürüstüğün diğeri bir boyutu olan doğruluk ise, sözlerimiz ile davranışlarımızın uyumlu olması halidir. Doğruluk, güven toplumunun meydana gelmesine aracı olan toplumsal bir değerdir. Toplumda bireyler doğruluktan uzaklaşırlarsa, insanlar birbirine güvenmeyecek, yalancılık, itimsizlik, şüphe ve ikiyüzlülük gibi birlik ve beraberliği sarsan kötü tutum ve davranışlar yaygın hale gelecektir. Ayrıca doğruluk, bireyi zulümden uzaklaştırarak adalete yakınlştırır. Toplumda birliğin ve beraberliğin sağlanması adına önemli bir değer olduğu ifade edilebilir (Okutan, 2015: 68–69).

Dürüstlük, toplumsal bir değer olmanın yanı sıra bir kişilik özelliği olarak kabul edilmektedir. Bu özelliği herkes karşısındakinden beklese de, kendisi dürüst olma özelliği taşımayabilir. Dürüst olan insan toplumda sevilir ve övülür. Zaten dürüstlüğü bir değer yapan tarafı da budur. Dürüstüğün bir değer olduğunu gösteren yönü; herkesin bu niteliği yüceltmesi ve karşındaki insandan da bu şekilde davranılmasının beklenilmesidir. Dürüstlük açık olmaktır, bu açıdan kişiler arası ilişkilerde karşısındakileri aldatmamaktır. Kısaca dürüstlük, *“Ya olduğun gibi görün ya da görüldüğün gibi ol!”* özdeyişinin somut hale

getirilmiş halidir. Dürüstlük bireye, tek bir durumda olmasa da sonuçta her daim kazandıracaktır. Kazancın arkasında yatan ise, insanın değerini koruyacak olması ve kötü bir durumda ona en azından minimum düzeyde zarar verecek şekilde olmasından kaynaklanmaktadır (Tepe vd., 2014: 108–109). Sonuç olarak dürüstlük; düşüncede, sözde, niyette, iradede, azimde ve davranışlarda doğruluk olarak karşımıza çıkmaktadır.

Hem bireysel hem de toplumsal yaşamda birlik ve beraberliğin sağlanması ve devam etmesi için önemli olan dürüstlük değeri, Sosyal Bilgiler Öğretim Programında 7. Sınıf düzeyinde “Üretim, Dağıtım ve Tüketim” öğrenme alanında yer alan “Ekonomi ve Sosyal Hayat” ünitesinde doğrudan kazandırılacak değer olarak öngörülmüştür. Yükneki de dürüstlük değerini, eserinin bazı bölümlerinde doğrudan bazı yerler de ise dolaylı olarak değinmiştir.

“Eğer bir insanda (şu) iki şey birleşirse,

O insana müriüvvet yolu kapanmıştır:

(Bunlardan) Biri, lüzumsuz yere gevezelik etmek

İkincisi ise, yalan söylemektir” (Arat,1992: 88).

Yazar, “*Dilin muhafazası hakkında*” başlığı altında yazmış olduğu bu satırlarda, mertlik ve yiğitliğin iki sırrının olduğunu anlatmıştır. Bunlardan birincisi, insanın gereksiz ve lüzumsuz yere konuşmaması; ikinci olarak da yalan söylememesi gerektiğini ifade etmiştir. Bu iki özelliği taşımayan insanın dürüstlüğe erişemeyeceğini aktarmıştır. Dürüst olmamanın insana verdiği zararı açıkladıktan sonraki dörtlükte, doğruluk ve dürüstlüğün insana kazandırabileceği niteliklerden söz etmiştir:

“Yalan söyleyen adamdan uzak dur, kaç;

Sen ömrünü doğruluk ile geçir.

Ağzın ve dilin ziyneti doğru sözdür;

Sözü doğru söyle dilini, süsle” (Arat,1992: 88).

Yazar dörtlüğe, dürüstlüğü kişilik haline getirmemiş insanlardan uzak durulması ve bireyin ömrünü doğruluk ve dürüstlük ile geçirmesi gerektiğini belirterek başlamıştır.

Doğruluk ve dürüstlüğün insan keliması için bir süs olduğuna değinmiş ve insanın dilini bu değeri ile süslemesi gerektiğini söylemiştir. Edib Ahmed dörtlükte ‘ağzın ve dilin süsünün doğru söz olduğu ve insanın doğru ve güzel söz söyleyerek dilini süslemesi gerektiğini’ ifade ederek, güzel söz söylemenin değerinden de bahsettiği söylenebilir. Yazar, dürüstlük değerinin insan kazandırdığı niteliğe değindikten sonra, bu değeri bireye kazandırdıklarını şöyle açıklamıştır:

“Doğru ol, doğruluk yap ve adın doğruya çıksın;

İnsanlar seni doğru olarak bilsinler;

Eğriliği bırakıp, doğruluk libasını giy,

Elbiselerin en iyisi, doğruluk libasıdır” (Arat,1992: 88).

Yükneki satırlarında, insanların bireyi doğru ve dürüst olarak nitelendirmeleri, onun sözlerinin ve davranışlarının doğruluk üzerinde tutarlılık göstermesine bağlamıştır. Bu özelliklerle anılmak isteyen bireyin yalandan uzak durarak, doğruluğu kendisine bir kişisel özellik olarak kazanmasını gerektiği öğütünde bulunmuştur. Yazar eserini oluştururken ele aldığı ve açıklamak istediği konuları genellikle zıddını da vererek daha anlaşılır kılmaya çalıştığı söylenebilir. Nitekim “dilini muhafazası hakkında” başlığıyla yazmış olduğu bu dörtlüklerde de diğer dörtlüklerde olduğu gibi anlatmak istediği konuyu zıddıyla vermeye çalışmıştır. Yukarıda ki dörtlüklerde doğruluğun bireye kazandırdığı nitelikleri anlatmış ve bu değeri sahip olmanın hem bireysel hem de toplumsal faydalarına değinmiştir.

“Kim ikiyüzlü ise, o itibar sahibidir;

İtibarda olmak istersen, git, ikiyüzlü ol.

Yol kimin hakkı ise, onun yolu yok;

Yol hakkı olmayana geniş yol vardır” (Arat,1992: 97).

Yazar, çağın bozulduğunu, artık kim ikiyüzlü ve yalancıysa itibar sahibi olduğunu ve bu yüzden de kim itibar sahibi olmak istiyorsa da ikiyüzlü olması gerektiğini belirterek, dürüstlüğün olmadığı bir toplumda bu değeri kişisel özellik olarak kazanmış olan kişiler için zor olduğunu belirtmiştir. Bir kişisel özellik ve toplumsal bir değeri olarak doğruluk ve dürüstlüğün, hem bireysel yaşamda hem de toplumsal yaşamda adalet duygusunu

geliştirerek toplumda birlik beraberliğin sağlanmasında önemli bir yeri olduğu bilinmektedir. Dürüstlüğün olmadığı toplumlarda, huzursuzluğun kaynağı olan ikiyüzlülüğün ve yalancılığın yaygınlaşacağı bilinmektedir.

Yazar dörtlükte, doğruluk ve dürüstlüğün olmadığı yani yalancılık ve ikiyüzlülüğün hâkim olduğu toplumda adalet duygusunun da kaybolacağını belirterek adalet değerinin öneminden bahsetmiştir. Adalet, kısaca hakkı olana hakkını teslim etmek olarak ifade edilebilir. Yazar, doğruluk ve dürüstlüğün kaybolduğu, yalancılık ve ikiyüzlülük gibi tutumların hâkim olduğu toplumlarda; hakkı olana hakkının teslim edilmeyeceğini aktarmış ve dürüstlüğün adalet için de gerekli olan bir değer olduğunu belirtmiştir.

Yusuf Hac Hacib de Kutadgu Bilig adlı eserinde dürüstlük değerinin önemini şu şekilde anlatmaktadır. “*Halk da mutî ve dürüst insanlardan mürekkep olursa, Beyler bu sayede saadete kavuşurlar. Bu beyler hâkimiyetlerini Tanrıdan alırlar; halk iyi olursa, bey de iyi olur*”¹ (Yusuf Hac Hacib, 5946- 5947). Yazar bu beyitlerde halkın, boyun eğen, yumuşak huylu ve dürüst insanlardan meydana geldiğinden bahseder. Doğru ve dürüst yaşamının sonucunda beylerin ve aynı zamanda toplumun huzura kavuşacağını anlatmıştır.

3.1.3. Yardımseverlik

Yardımseverlik, en kısa tanımıyla, ihtiyaç sahibi olan birine, hiçbir kişisel çıkar ve menfaat gözetmeksizin gönüllü bir şekilde maddi ve manevi destek olmaktır. Sahip olduğu gücü başkaları için kullanmak, hesap yapmadan başkası için bir şeyler yapmak, sıkıntı halinde olanın sıkıntılarını gidermek, kişinin karşılaştığı problemlerle başa çıkmasına yardımcı olmak, sorumluluklarını paylaşmaktır. Ayrıca yardımseverlik; güç bir durum içerisinde olana, içten, istekle, karşılıksız bir şekilde yardımcı olmaktır (Karatekin vd., 2012: 14).

Yardımseverlik, genel olarak olumlu kişilik özelliklerini yansıtan bir değer olarak kabul edilmektedir. Yardıma muhtaç olan birisinin ihtiyacını gideren kimse, yardımcı olduğu kişinin mutlu olmasını sağlamakla kalmayacak kendisi de mutlu olacaktır. Bireyler arasında yardımlaşma sonucunda oluşan bu birlik ve beraberlik duygusu, toplumsal huzurun sağlayacaktır (Çalışkan, 2016: 141). Yardımseverlik, elde olan imkânların

¹ “Bodun ma muti bolsa kılkı köni, anın ötrü begler yarutur küni; Bu begler bayattın musallat-turur, bodun edgü bolsa beg edgü bolur” (Kutadgu Bilig, 5946- 5947).

paylaştıkça çoğalacağına inanan ve buna değer veren erdemli insanların gösterebileceği bir davranış şeklidir. Herhangi bir yardım söz konusu olduğunda, bunu başkalarından beklemektense, yardımcı olmayı kendisine bir görev addedip girişimde bulunma cesaretini göstermektir. Yardıma muhtaç olanlarla karşılaşıldığında maddi destek sağlarken eli sıklık yerine cömertliği benimseyenlerin, manevi destek gerekmesi durumunda ise bencillikten arınarak diğergamlığı seçenlerin özelliğidir. Yapılan yardımın, güler bir yüzle yapılması, başa kakılmaması gösteriştense uzak olması; bu şekilde yardım edilen kişiyi rencide etmemek önemlidir. Yardımın ödülü dünyaya ait değerlerle karşılanamayacağı için, büyüğü ve küçüğü olmadığı kabul edilmektedir. Bu nedenle de gerçek bir yardımsever hiç kimseden ödül ya da iltifat yapılması beklentisinde değildir (Karatekin vd., 2012: 14).

Yardımseverlik değeri Sosyal Bilgiler Öğretim Programında, 4. Sınıf düzeyinde “Gruplar, Kurumlar ve Sosyal Örgütler” öğrenme alanında “Hep Birlikte” ünitesinde ve 6. Sınıf düzeyinde ise “Küresel Bağlantılar” öğrenme alanında “Ülkemiz ve Dünya” ünitesinde öğrencilere kazandırılması öngörülen değer olarak belirlenmiştir. Edib Ahmed eserinde yardımseverlik değerinden cömertlik ve cimrilik alt boyutlarıyla bahsettiği görülmektedir:

“Ey dost, bilginin izini takip et;

Eğer söz söylersen, sözü bilerek söyle;

Öğersen, cömert adamı öğ,

Hasise kuvvetli yay ve ok ile nişan al” (Arat,1992: 90).

Edib Ahmed dörtlükte, cömert ve yardımsever insanların övülmeyi hak ettiklerini buna karşı cimrilüğün kötü bir karakter özelliği olması nedeniyle de cimri olanların ise yerilmesi gerektiğini ifade ettiği görülmektedir. Yazar dörtlükte ayrıca insanın bilginleri takip etmesi ve konuşurken de ne söylediğinin farkında olarak söz söylemenin lüzumunu aktarmıştır. Dolayısıyla Yükneki, burada da duyarlılık ve sorumluluk değerlerine de değinmiştir. Devam eden dörtlükte ise cömert ve yardımsever olmanın insana kazandırdıklarından bahsettiği görülmektedir:

“Bütün diller cömert adamın medhini söyler;

Cömertlik bütün ayıpların kirini temizler;

Cömert ol, sana söz, sövme gelmesin;

Sövme gelecek yolu cömertlik kapatır” (Arat,1992: 90–91).

Cömert olmanın, neredeyse bütün toplumlarda kabul gören bir tutum olduğunu belirterek, cömertliğin toplumlar tarafından yüceltildiğini aktarmıştır. Ayrıca bu değerlerin bireysel yaşamda da insana kazançlarının olacağını belirtmiştir. Bu doğrultuda, cömert kişiye kötü söz gelmeyeceğini, bunun önünü de cömertliğin ve yardımseverliğin kapatacağını belirterek bu değerın bireysel yaşamdaki karşılığını ifade etmiştir.

“Eğilmez gönülü cömert adam eğer;

Erişilmez murâda cömert adam erişir.

Hasisliği ögen dil hani, nered;

Cömertliği âm, has, bütün halk öğer” (Arat,1992: 91).

Yazar bölümün devamında da cömertliğin hem bireysel hem de toplumsal yaşamdaki karşılığını aktardığı ve olmayacak denilen her işi cömert olan kimsenin yapabileceğini anlatmıştır. Cimriliğin kabul edilemez ve yüceltilemez bir tutum olduğunu buna karşı ise cömertlik ve yardımseverlik değerlerinin toplum tarafından benimsenerek yüceltildiğini tekrar etmiştir.

“Cömert adam bilgiyi yedebildi, bak.

Malını onunla sattı ve sena aldı.

Muhtaçların yardımcısı olarak yaşadı;

Bak, dünyada iyi ad bırakıp, gitti” (Arat,1992: 91).

Yazar bu dörtlükte ise, cömert kişinin yardımseverliğinin kazandırdıklarından bahsetmiştir. Cömert olan kimsenin yardımseverliğinin insana kazandırdığı güzelliklerin bilgisine ulaştığını, bilgisi doğrultusunda cömertliği kendisine kişisel bir nitelik olarak benimsediğini ve bu özelliğiyle de yardıma muhtaç olanlara yardımcı olduğu için övgüyü

kazandığını aktarmıştır. Cömert adamın yardımseverliğinin güzelliği, bilgisine eriştikten sonra muhtaç olanların ihtiyaçlarını gidererek ömrünü geçirdiğini ve bunun sonucunda dünyada kalıcı bir iz bıraktığını anlatarak, cömertliğin ve yardımseverlik değerinin hem bireyler hem de toplumlar için ne kadar önemli olduğunu ifade etmiştir.

“Ey mal sahibi iyi ve cömert adam,

Tanrı sana verdi ise, sen de ver.

Yerilen ve sövülen kimse, toplayıp da vermeyendir,

Toplar da verirsen, toplayabildiğin kadar topla” (Arat,1992: 91).

Cömertlikten ve yardımseverlikten bahsettiği dörtlükte de yazar, insana mal bahşedilmiş ise, onunda yardıma muhtaç olanlara vermesi gerektiğini söylemiştir. Mal edinip de yardıma muhtaç olanlara vermeyenlerin ayıplar ve cömert olmaya yönlendirilmesi gerektiğini ifade etmiştir. Yazar dörtlüklere cömertliğin ve yardımseverliğin anlamını açıklayarak devam etmiştir:

“Tabiatların en iyisi ve adetlerin ayıplanmayanı

Cömertliktir; bil ki, hasislik (bunların en) çirkinidir.

Ellerin en kutlusu veren eldir:

Alıp da vermeyen el ellerin kutsuzudur” (Arat,1992: 91).

Yazar burada yardımseverliği, insan tabiatının ve geleneklerinin en makul olanı ve en sevileni şeklinde belirtmiştir. Buna karşı cimriliği ise insanın doğasına aykırı ve ayıplanması gereken bir özellik olarak anlatmıştır. Ayrıca yardımseverliğin Tanrı tarafından da yüceltildiğini belirterek; cimriliği ise yaratıcının istemediği bir nitelik olarak ifade etmiştir. Sonraki dörtlükte ise cömertliğin nasıl yapılması gerektiğini aktarmıştır:

“Yemeğe yarar yemek (varsa), aç insana yedir,

Giymeğe yarar elbise bulursan, çıplağa giydir;

Başkasına zorluk ve zahmet çektirme,

Eğer sana başkası eziyet ederse, tahammül et” (Arat,1992: 94).

Yazar, insanlardan aç olan varsa yedirmenin, çıplak olanların ise giydirilmesi gerektiğini anlatmıştır. Bunlara ek olarak yardıma muhtaç olanları küçük düşürmeden ve uygun bir şekilde yapılması gerektiğini söylemiştir. Yardımın nasıl yapılması gerektiğini anlattıktan sonra da yardım yapmayan cimrilerin durumunu açıklamıştır:

“Hasis, haram ile çok altın ve gümüş topladı,

Vebal yüklenerek ve üstelik bir de söğüş alarak, gitti;

Malı başkaları arasında payedildi,

Hasis bunda yalnız pişmanlıktan hisse aldı” (Arat,1992: 91).

Edib Ahmed bu dörtlükte ise, cimrilerin başına gelenleri sıralamıştır. Cimrilerin, haram ve helali gözetmeksizin çok mal biriktirdiğini ve bu nedenle birçok sorumluluk yüklendiğini, arkasından kötü söz bırakarak gittiğini anlatmıştır. Cimrinin haram helal gözetmeksizin topladığı malın kendisinden sonra başkaları arasında paylaşıldığını ve ona bunlardan sadece pişmanlık kaldığını ifade etmiştir.

“(İnsanların) bütün tavır ve hareketlerini incele,

Kerem kimde ise, ona insan de;

Keremsiz insan meyvesiz ağaç gibidir,

Meyvesiz ağacı kesip ateşte yak” (Arat,1992: 94).

Yükneki, bu dörtlükte ise kerem sahibi, yani bağışta bulunan yardımsever bireylerin ancak insan olarak tanımlanabileceğini belirtmiştir. Cömert ve yardımsever olmayan insanları ise meyvesiz ağaca benzeterek, cimri insanların topluma pek faydasının olmadığını belirtmiştir. Sonuç olarak yazar, toplumda birlik ve beraberliğin sağlanmasına büyük katkısı olan yardımseverlik değerinden oldukça fazla bahsettiği görülmektedir.

Yardımlaşmak değerinin, Türk-İslâm toplumunda önemli bir yere sahip olduğu görülmektedir. Türklerin İslamiyet'i kabul etmesiyle birlikte kaleme alınan eserlerde bu dinin emir ve yasaklarının göz önünde bulundurularak oluşturulduğu anlaşılmaktadır. Dolayısıyla İslam sonrası yazılan eserlerde, İslam'ın ana kaynakları Kur'anı Kerim ve hadislerin etkisi bulunduğu söylenebilir. İslâm'ın etkisinde kaleme alınan Atabetü'l-Hakayık'ta yer alan yardımlaşma değeri Kur'an'da 'insanlara dünyada verilen her şeyin geçiciliğinden bahsedilir. Allah katında hayırlı ve kalıcı olanların ise onun emirlerini yerine getirenler olduğu bildirilmiştir. Ayette Allah'ın sevdiği ve yapılmasını istediği emirlerinde ise 'yardımlaşma içinde olanların da sayıldığı görülmektedir². Dolayısıyla yardımlaşma Türk-İslâm toplumlarında önemli bir değer olarak kabul edildiği anlaşılmaktadır.

3.1.4. Hoşgörü

"Hoşgörü, savundukları görüşler ve açığa vurdukları duygular bizimkilerle çelişen kimseleri sabırla karşılama, hoş görme demektir. Bu kavramın Batı dillerindeki karşılığı "tolerans", Arapça ve Osmanlıcadaki karşılığı ise müsamaha'dır" (Kavcar, 1995: 1). Bir kavram olarak hoşgörü; kusura bakmamak, affetmek, farklılıkları anlayışla karşılamak, anlamlarına gelmektedir. Hoşgörü kavramı bu anlamlarının yanında, kişiler arası ilişkilerde aşırılıklardan kaçınarak ılımlı ve yapıcı bir yaklaşım sergilemeyi de çağrıştırmaktadır (Nazıroğlu vd., 2016: 223).

Gündelik yaşam içerisinde bireyler, bazen intikam duygularıyla hareket ederek affedicilikten uzaklaşmaktadırlar. Ancak bu durum hem bireyin kendisine hem de muhatabına zarar vermektedir. Buna karşı affetmek ya da toplum içerisinde bizim gibi olmayanları anlayış göstererek oldukları gibi kabul etmek, kişiler arasında olumlu duyguların ortaya çıkmasını ve gelişmesini sağlayacaktır. Bunun sonucunda toplumsal barışın temelleri atılmış olacaktır (Nazıroğlu vd, 2016: 223). Günümüz dünyasında hoşgörü, insana özgü ve insanı yücelten en önemli erdemlerden bir tanesi olarak kabul edilmektedir. Bu erdemın temelinde anlayışla karşılama ve anlayış gösterme yatmaktadır.

² "(Dünyalık olarak) size her ne verilmişse, bu dünya hayatının geçimliğidir. Allah'ın yanında bulunanlar ise daha hayırlı ve kalıcıdır. Bu mükâfat, inananlar ve Rablerine tevekkül edenler, büyük günahlardan ve çirkin işlerden kaçınanlar, öfkelenedikleri zaman bağışlayanlar, Rablerinin çağrısına cevap verenler ve namazı dosdoğru kılanlar; işleri, aralarında şûra (danışma) ile olanlar, kendilerine verdiğimiz rızıktan Allah yolunda harcayanlar, bir saldırıya uğradıkları zaman, aralarında yardımlaşanlar içindir (Kur'anı Kerim, Şura: 36)

Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür Örgütü (UNESCO) 1995 yılını dünya hoşgörü yılı olarak ilan etmiş olması hoşgörü erdemi için ayrı bir özellik göstermektedir (Kavcar, 1995: 1).

Hoşgörü sahibi olmak, bireylerin bazı özellikleri öğrenmesi ve kazanmasına bağlıdır. Bu değer, bireylerin kendi kimlerini kazanması ile ortaya çıkar. Bireylerin kimliklerini bulmaları ancak düşünce, eylem ve özgür vicdani iradeye sahip olmalarına bağlıdır. Kişilerin bu şekilde bir özgürlüğe kavuşması; dogmalardan, bağnazlıklardan, özgüvensizliklerinden, takıntılardan ve saplantılarından arınmasıyla ve dışsal olarak demokratik bir ortamda yaşam sürmesiyle ilgilidir. Dahası insan, iletişim halinde olduğu bireylerin eleştirilerine açık olmalı ve onlara karşı ılımlı bir tutum içerisinde bulunmalıdır. Dolayısıyla hoşgörü değerinin kazanılacağı ortam, demokratik bir aile, okul ve çevredir. Çünkü demokrasiyle hoşgörü birbirlerinin nedeni ve sonuçlarıdır. Bu bağlamda öğrenciler, demokratik bir toplumda hoşgörüyü kazanırlar ve bunu toplumsal yaşam sürecinde kullanırlar (Başaran, 1995: 55).

Sosyal Bilgiler Öğretim Programında Hoşgörü doğrudan kazandırılacak değer olarak 4. Sınıf düzeyinde, “Birey ve Toplum” öğrenme alanında “Kendimi Tanıyorum” ünitesinde yer almaktadır. 7. Sınıf düzeyinde ise yine “Birey ve Toplum” öğrenme alanı içerisinde “İletişim ve İnsan İlişkileri” ünitesinde hoşgörünün bir boyutu olan “farklılıklara saygı” değerinin dolaylı olarak kazandırılması öngörülmüştür. Edib Ahmed ise eserinde “hoşgörü” değeriyle ilgili şu şekilde bahsetmiştir:

“Aslı güzel olan adamın huyu güzel olur;

Güzel huylu adama gönül bağlanır.

Adamdan adama fark çoktur,

Fakat görünüşte hepsinin borkü vardır” (Arat,1992: 94).

Yazar, insanların görünüşte aynı olsa da aralarında çok büyük fark olduğunu ve bunlar içerisinde ancak hoş mizaca sahip insanlara gönül bağlanabileceğini ifade etmiştir. Çünkü bu kişilerin aslı güzel olduğundan dolayı kişilik yapılarının da iyi olacağını aktarmıştır. İnsanların her ne kadar farklı görünse de aslında benzer olmaları nedeniyle birbirlerine hoşgörüyle yaklaşmalarını dolaylı yoldan aktardığı anlaşılmaktadır.

“İnsan ne kadar akıllı olsa, (yine) bir yanlışlık yapabilir;

Ne kadar hüner sahibi olsa, bir kusuru bulunur;

Bu bir kusurdan dolayı (adamların) başını kesen,

Yaşamak için, dünyada adam bulamaz” (Arat,1992: 95).

Yazar burada insanın doğası gereği yanlış düşmeye meyilli bir varlık olduğunu belirtmiş ve o ne kadar yeteneğe sahip olursa olsun mutlaka kusurunun olabileceğini anlatmıştır. Burada insanların kusurlarına karşı müsamaha göstererek kabul edilmesi gerektiğini ifade ettiği görülmektedir. Bu şekilde muamele edilmez ve herhangi bir hatasından dolayı insan cezalandırılırsa insanın çevresinde kimsenin kalmayacağı uyarısında bulunmuştur. Bu sebeple toplumsal yaşam içerisinde iletişim kurulan bireylerin yaptıkları küçük kusurların hoşgörüyle karşılanmasının önemini anlattığı söylenebilir.

Tarih boyunca Türler hoşgörünün çok dikkat çekici örneklerini vermişlerdir. Türk kültüründe ve edebiyatında farklılıklara gerçek manada hoşgörü ile yaklaşan birçok anlayış örneği mevcuttur. Bunlardan birkaç örnek vermek gerekirse, örneğin Yunus Emre; *“Gelin tanış olalım, işi kolay kılalım; Sevelim sevillelim, Dünya kimseye kalmaz.”* Hoşgörünün zirvesi olarak kabul edilen Mevlana ise; *“Gene gel, gene gel; Ne olursan ol, İster kâfir ol, ister ateşe tap, ister puta; İster yüz kere tövbe etmiş ol; İster yüz kere bozmuş ol tövbeni; Umutsuzluk kapısı değil bu kapı; Nasılsan öyle gel.”* Aynı şekilde yine hoşgörünün mimarlarından olan Hacı Bektaşî Veli de; *“İncinsen de incitme, nefsine ağır geleni kimseye tatbik etme”* diyerek Türk medeniyetinin hoşgörü erdemine bakış açılarını yansıtmışlardır (Kavcar, 1995: 2–3). Sonuç olarak, her dönemde Türk-İslam toplumunda hoşgörünün bir değer olarak kabul edildiği görülmektedir.

3.1.5. Barış

Türk Dil Kurumu (2017) barış kavramını, *“Barışma işi; Savaşın bittiğinin bir antlaşmayla belirtilmesinden sonraki durum, sulh, hazar; Böyle bir antlaşmadan sonra insanlık tarihindeki süreç; Uyum, karşılıklı anlayış ve hoşgörü ile oluşturulan ortam”* şeklinde tanımlamıştır. Tanımdan yola çıkarak barış, her türlü çatışmanın ve kavganın olmaması halidir olarak tanımlanabilir.

Bir değer olarak barış, günümüz insanlığının en çok ihtiyaç duyduğu ve arzuladığı bir durumdur. Bu istek ve ihtiyaç olmasına rağmen günümüzde dünyanın barış dolu bir yer olması neredeyse imkânsız gibi görünmektedir. Toplumlarda dinler, gelenekler, görenekler, mezheplerin ve kültürlerin fikir adamları tarafından barış kavramının içinde hangi değerleri barındırması gerektiğine dair çeşitli düşünceler ileri sürmüşlerdir. Bu bağlamda yapılan değerlendirmelerde barışın iki devlet arasında olabileceği gibi iki toplum arasında da olabileceği ifade edilmiştir. Bunun yanında gündelik hayatın içinde bireyler arasında çıkan çatışmalar sonrasında da barışın yapıldığı görülmektedir. Barış, öğretilebilir bir değer olması nedeniyle eğitimciler bu değerın derslerin kapsamına alınması gerektiğini savunmuşlardır (Aktaş ve Safran, 2013: 145). Barış eğitiminin temel hedefi, öğrencileri gündelik yaşamlarında karşılaşılabileceği sorunlar ve çatışmaları, yaratıcı, yapıcı ve barışçıl bir biçimde çözmenin yollarını öğretmektir. Ayrıca bu eğitim sonucunda öğrencilerde barış kavramına ilişkin düşüncelerini zenginleştirmek, davranış becerilerini ve farklılıklarını artırarak toplumu barışçıl hale getirmektir. Barış eğitiminin kapsamı ise; “uluslararası eğitim”, “insan hakları eğitimi”, “kalkınma eğitimi”, “çevre eğitimi”, “çatışma çözme eğitimi”, “birlikte yaşama eğitimi” ve “cinsiyet eşitliği eğitimi” şeklinde çeşitli konuları kapsayacak biçimde belirlenmiştir (Aslan vd., 2016: 1).

Toplumların geleceği olan çocuklarda barış düşüncesinin, okulun ilk yıllarından başlayarak meydana getirme, ilerletme ve devamlı hale getirmede en önemli görev başta aile olmak üzere okulun, eğitim programların ve öğretmenlerin sorumluluğundadır. Hazırlanan öğretim programındaki barış anlayışının eğitim ortamındaki programlara da yansıtılarak okul öncesinden başlanarak çocuklara barış eğitimi verilmelidir. Hoşgörü sahibi, paylaşımcı, empati kurabilen, problemleri şiddet yoluyla değil de barışçıl bir yolla çözmeye çalışan bireyler yetiştirmenin önemli yöntemlerinden biri, barış kavramını ve barışla ilgili konuları ülkedeki bütün eğitim sistemine yerleştirmekten geçmektedir (Aslan vd., 2016: 1). Eğitim sistemimiz içerisinde “Barış eğitime” katkı sağlayan derslerden biri de doğası gereği Sosyal Bilgiler dersidir. Sosyal Bilgiler dersinde “barış” doğrudan öğretilmesi gereken değer olarak 7. Sınıf düzeyinde “Küresel Bağlantılar” öğrenme alanında “Ülkeler Arası Köprüler” ünitesinde; barışın içerdiği hoşgörü, farklılıklara saygı vb gibi değerler de farklı sınıf düzeylerindeki Sosyal Bilgiler dersinde bir çok öğrenme alanı ve ünitelerde dolaylı olarak kazandırılması amaçlandığı ifade edilebilir. Edib Ahmed ise Atabetü’l Hakayık adlı eserinde barış değerinden bazı dörtlüklerinde doğrudan, bazı dörtlüklerinde ise dolaylı olarak bahsetmiştir:

“Müslümana karşı şefkatli ve merhametli ol,

Kendin için düşündüklerini Müslüman için de düşün;

Sana cefa edene vefa ile mukabele et;

Ne kadar yıkanırsa yıkansın, kan kan ile temizlenmez” (Arat,1992: 94).

Yükneki bu dörtlükte, kişinin kardeşlerine ve diğer insanlara karşı bağışlayıcı olması ve kendisi için düşünmediklerini diğer insanlar için de düşünmemesi gerektiği ifade etmiştir. Bireysel olarak sana yapılan kötü davranışa karşı bile iyilikle yaklaşmanın gerektiğini çünkü kötü bir fiile karşı kötülük yapmanın insanı temizlemeyeceğini anlatmıştır. Ona göre toplumsal barışı sağlamanın bireysel yolu insanın diğer insanlara karşı kötü muamele görmüş olsa dahi hoşgörü ile yaklaşarak hem bireysel hem de toplumsal huzuru bozmamaya çalışılmalıdır. Eserde bireyler arasında barışın nasıl sağlanacağıyla ilgili düşüncesini şu şekilde paylaşmıştır:

“Kötülük yapan adama sen iyilik yap;

Keremin başı budur, bunu iyi bil;

Eğer bir kimseden sana iyilik gelirse,

O adamı çok medhet ve (onun medhini) iste” (Arat,1992: 94).

Yazar, insanın kendisine yapılan bir kötülüğe karşı iyilikle muamele etmesini soyluluğun ve büyüklüğün işareti olarak değerlendirmiştir. İnsanın da bu davranışı sergileyerek barışı hâkim kılması gerektiği anlatmıştır. Ayrıca, insanın iyilik gördüğü bireyi yüceltmesi gerektiğini ve çevresinden de bunu istemesinin doğru olduğunu anlatmıştır. Yazar bu şekilde iyilik yapan insanların sayısının artarak barışın toplumda yaygın hale geleceğini anlatmaya çalıştığını söyleyebiliriz. Yazar konuyla ilgili şöyle devam etmiştir:

“Kusurlu adamın kusurunu affet,

Düşmanlık kökünü kazıp, ortadan kaldır;

Hiddet ve düşmanlık ateşi tutuşarak, alevlenirse,

Yumuşaklık suyunu serp ve o ateşi söndür” (Arat,1992: 94).

Gündelik yaşam içerisinde hata yapan kişilerle karşılaşıldığında onun affedilmesi gerektiğini anlatmıştır. Bu sayede toplum içerisinde oluşabilecek düşmanlık ve çatışma gibi huzursuzluğa neden olacak düşüncelerin yok edilmesinin önemini ifade etmiştir. Bu şekilde davranılmadığı takdirde düşmanlığın toplumda yaygın hale geleceğini, barışın o toplumdan gideceğini anlatmaya çalışmıştır.

3.1.6. Duyarlılık

Türk Dil Kurumu (2017)’a göre duyarlılık, *“Duyarlı olma durumu, duygunluk, duyarlık, hassaslık”* şeklinde tanımlanmıştır. Özçelik (1998) ise duyarlılığı, *"Duyarlık, kelime anlamı itibariyle kendisi ve başkaları hakkında gerçeği olduğu gibi görebilmek, başkalarının duygularını anlayabilmek demektir”* olarak tanımlamıştır. Genel olarak duyarlılık, toplum içinde yaşayan bireyin, toplumda meydana gelen olay ve olgular karşısındaki duygu ve tutumlarını anlatan bir kavram olarak tanımlanabilir.

Toplumsal duyarlılık, insanların içinde yaşadığı toplum ve bireylerle ilgili konularda sorumluluk alması durumudur. Bu durum kişilerin kendilerini gerçekleştirmelerine ve pozitif davranış sergilemelerine olanak sağlar. İnsan sosyal bir varlık olarak toplumda yaşamaktadır ve dolayısıyla çevresine karşı sorumlulukları vardır. Toplum içerisindeki herhangi bir bireye yapılan olumlu veya olumsuz bir davranış, adeta bir halka gibi dalga dalga yayılır. İçinde yaşadığımız dünyaya ve çevreye duyarlılığımız ne kadarsa, bize de olumlu ya da olumsuz bir şekilde dönecektir (Güner, 2007). Sosyal duyarlılıklarla ilgili endişelerin üstesinden gelinmesinde gençler ve özellikle çocuklara verilen eğitim önemli rol oynamaktadır. Çünkü bu iki yaş dönemi, vatandaşlık bilincinin oluşmaya başladığı, toplumsal düzenin anlaşılmasına başlandığı ve toplumun temel değerlerinin öğrenildiği bir çağdır. Bunlar içerisinde özellikle çocukluktan ergenliğe geçiş döneminde çocuklara sosyal konularla ilgili problemlere karşı duyarlılıkları artırılabilir. Bu duyguyu kazanmış ve geliştirmiş bireyler, bu sayede diğer bireyler için endişe duyacaktır. Ayrıca toplumun ve ülkenin daha iyi hale gelmesi için çalışmanın kendisinin bir görevi

olduğunun farkına varacaktır. Okullarda öğrencilerin, toplumda etkili ve duyarlı birer vatandaş olarak yetişmeleri amacıyla, vatandaşlık becerilerini kazandırmak, geliştirmek ve toplumsal problemlerin farkına varmalarını sağlamak gerekmektedir. Son yıllarda ülkemizde eğitimin çeşitli kademelerinde öğrencilerin sosyal duyarlılıklarını geliştirmek ve topluma katılımını sağlamak amacıyla derslerde Duyarlılık değeri verilmektedir (Öcal vd., 2013: 69).

Ülkemizde duyarlılık değerinin verildiği derslerden bir tanesi de Sosyal Bilgiler dersidir. Sosyal bilgiler dersi programı duyarlılık değerinin kazandırılması sürecinde doğası gereği kullanılacak konu bakımından zengin bir içeriğe sahiptir. Sosyal Bilgiler öğretim programında bu değer; 5. Sınıf düzeyinde “Küresel Bağlantılar” öğrenme alanındaki “Hepimizin Dünyası” ünitesinde “Tarihsel Mirasa Duyarlılık” alt boyutuyla; 6. Sınıf düzeyinde “Kültür ve Miras” öğrenme alanındaki “İpek Yolunda Türkler” ünitesinde “Kültürel Mirasa Duyarlılık” alt boyutuyla ve yine aynı sınıf düzeyinde “İnsanlar, Yerler ve Çevreler” öğrenme alanındaki “Yeryüzünde Yaşam” ünitesinde “Doğal Çevreye Karşı Duyarlılık” alt boyutuyla kazandırılması öngörülen değerdir. Yükneki’nin duyarlılık ile ilgili dörtlükleri şöyledir:

“Büyükliğe erişirsen, kendini şaşırma;

Atlas giyersen, bözünü unutma;

Yükseldikçe daha çok yumuşak huylu ol,

Büyüğe ve küçüğe tatlı dil kullan” (Arat,1992: 95).

Yazar bu dörtlükte, kişinin yüksek bir makama erişmesi veya mülk sahibi olması durumunda geldiği yeri unutmaması gerektiğini söylemiştir. Her ne türden olursa olsun insanın yükseldikçe daha yumuşak huylu ve tatlı dilli olması gerektiği anlatmıştır. Yazar dörtlüğün tamamında insanın hangi makamda ya da mevkide olursa olsun geldiği yeri unutmadan diğer insanlara karşı bu konuda duyarlı olması gerektiği ifade etmiştir. Kişinin kendisine ve diğer insanlara karşı hangi konularda duyarlılık göstermesi gerektiği konusundan ise devam eden dörtlükte bahsetmiştir:

“Sözünü düşünerek söyle, acele etme;

Sözünü sakla ki, sonra başını saklamayasın.

Bin kişi dostun olsa, çok görme;

Bir kişi düşman olsa, azımsama” (Arat,1992: 95).

Bu bölümde yazar, insanın ağzından çıkan kelimelerden sorumlu olduğunu ve bu yüzden acele etmeden düşünerek konuşmasının hem kendisi hem de diğer insanlar için uygun olduğunu ifade etmiştir. Ayrıca yazar insanın, hayatın içinde her şeyin değişebilme imkânı olması nedeniyle, dostlarının çokluğundan ve düşmanlarının azlığından övünmemesi gerektiğini anlatmıştır. Dolayısıyla toplumsal yaşamda bireylerin diğer bireylerle iletişimde duyarlı olması gerektiğini söylediği ifade edilebilir. Yukarıdaki bu bölümde bahsettiği fazla dostun olmasından güvenilmemesi gerektiğinin gerekçesini sonraki dördlükte açıklamıştır:

“Dostluk mecaz oldu, hakikat hani;

Binlerce dosttan bir gerçeği bulunmaz;

Birçok insanlar dışardan hakiki dost gibi görünüyorsa da,

İçten vefasızdırlar; bunu bil” (Arat,1992: 96).

Yazar burada, gerçek dostluğun artık bulunamadığını, bu nedenle dostu gibi görünen ancak gerçekte dost olmayan binlerce insanın olduğunu anlatmıştır. Dahası bu binlerce dost gibi görünenler de sadece çıkarları doğrultusunda dost göründüklerini, aslında onların vefasızlık taşıdıklarının farkına varılması gerektiğini ifade etmiştir. Sonuç olarak yazar bu dördlükte toplumda kişiler arası ilişkilerde duyarlı olunması gerektiğini anlattığı söylenebilir. Yazar söz konusu vefasızlığın toplumun genel bir problemi olduğunu da şu şekilde ifade etmiştir:

“Bugün bu dünyada insanlık kötüdür;

Yazık, hani insanlık; nereye gitti?

Vefa gölünün suyu çekildi, kaynakları kurudu;

Cefa doldu-taştı, denizden daha engin” (Arat,1992: 96).

Vefasızlığın ve sahte dostluğun temel nedeninin insani duygularının kaybedilmesine bağlamıştır. İnsani duyguların kaybolmasıyla da toplumda büyük sıkıntıların ortaya çıktığını anlatmıştır. Bu nedenle artık insanlığın kaybolduğu ifade etmiştir. Yükneki hem bireysel hem de toplumsal yaşamda vefa duygusuna karşı duyarlılığın kalmaması nedeniyle toplumlarda büyük problemlerin ortaya çıktığını söylemiştir.

“İslam garip idi, tekrar garip oldu;

İbadet – riya ve abid – mecaz oldu;

Harabat muhiti mamur oldu;

Mescid ise, harap ve halk bi-namaz oldu” (Arat,1992: 96).

Yazar bu dörtlükte, inanca karşı olan duyarlılığın azaldığını değerlendirmiştir. Ona göre, insanların dini yaşamda yapılan ibadetlere gösterişin girmesi hem ibadet hem de ibadet edenin olması gereken samimiyetini kaybetmesine neden olmuştur. Bunun sonucunda eğlence yerleri bayındır hale gelmiş ve halk ibadet etmez olmuştur. Bu nedenle de ibadet yerleri harap olmuştur. İnanca karşı olan bu duyarsızlık sonucunda zaten az olan İslam inancı tamamen azaldığını anlatmıştır. Bu bağlamda yazar insanların inançlarına karşı meydana gelen duyarsızlaşma sonucunda gündelik yaşamda problemlerin ortaya çıkacağını ifade etmiştir. İnanca karşı duyarlılığın azalmasının sonuçlarını açıklamaya diğer dörtlükte devam etmiştir:

“Âlim ameli ve zahid takvayı bıraktı;

Arif raks çıkarıp, hoş sema eder;

Bid’adden men’eden insan kalmadı,

Onun için bu bid’ad her gün artmaktadır” (Arat,1992: 96).

Yazar bu dörtlükte, âlimlerin bildiği şeylerle amel etmekten vazgeçip eğlenceye daldıklarını, kendilerini ibadete adayan zahidlerin ise artık ibadeti önemsemediği, dolayısıyla halkı kötülüklerden men eden kimsenin kalmadığını söyleyerek yanlış inançların her geçen gün arttığını ifade etmiştir. Başka bir dörtlükte ise Edib Ahmed, insanlardaki duyarlılık değerinin kaybolması nedeniyle haram ve helalin artık göz önünde bulundurulmadığından bahsetmiştir:

“Utanma kayboldu; araştırmakla kokusu dahi bulunmaz;

Helal yiyen hani, vücudu (bile) görünmez;

Bugün helalin kendisi nerde, hani,

Kim haramı yerken, haram diye yiyor” (Arat,1992: 97).

Edib Ahmed dizelerde, İslam’ın emirlerine karşı duyarlılığın azaldığı ve bu yüzden; utanmanın ve helal tüketenin artık tamamen kaybolduğunu ifade etmiştir. Ayrıca haramı tüketenlerin haramın ne olduğunu bilmeden tükettiklerini anlatmıştır. Kısacası dörtlükte yazar, inanca karşı ortaya çıkan duyarsızlık nedeniyle artık helal düşüncesinin yok olduğu haramın yaygınlaştığını ifade ederek inanca karşı duyarlılığın öneminden bahsetmiştir. Yükneki başka bir dörtlükte ise insanın helal ve harama karşı olan duyarlılığın azalmasının sonuçlarına değinmiştir:

“Ey mala karşı haris adam, gerçek bil ki, bu mal

Bugün kaygı ve düşünce; yarın ise, yük ve vebaldir;

Malın haram ise, sonu azaptır;

Eğer malın helal ise, (onun da) hesabı sorulur” (Arat,1992: 97).

Yazar mala karşı aşırı hırs besleyen insanlara, tamah ettikleri malın dünya yaşamında kaygı ve huzursuzluğun kaynağı; öldükten sonra ise vebal olduğu uyarısında bulunmuştur. O kazanılan malın inancın emirlerine karşı duyarsız şekilde kazanılan haram mal olması durumunda bu malın sahibine azap getireceğini, helal olsa bile onun da hesabının sorulacağını aktarmıştır. Sonuçta yazar, insanın sahip olduğu inancın emirlerine karşı duyarlı olması gerektiği, olmaması durumunda ise karşısına çıkacak olan sonuçları anlatarak bu değerin insan için önemine değinmiştir.

“Bu dünya lezzeti baki değildir;

Zevk müddeti, yel geçer gibi, geçer;

Genç ihtiyarlar ve yeni eskir;

Kuvvetli çöker ve kuvveti gider” (Arat,1992: 89).

Yükneki, bu dizelerde ise dünyanın geçici olduğunu ve insan için hızlı bir şekilde tükendiğini anlatarak, insanların bu duruma karşı duyarlı olmaları gerektiği ifade etmiştir. Ayrıca dünya üzerindeki her şeyin de insan ömrü gibi geçici olduğunu ve insanların buna karşı da duyarlı bir yaşam sürmeleri gerektiğini anlatmıştır. Bu konuda da insan hayatı için duyarlılık değerinin olmasının önemine değinmiştir. Yazar yukarıdaki dörtlükteki düşüncesini bir başka dörtlükte de farklı bir şekilde konunun önemi nedeniyle yinelemiştir:

“Dünya malı bugün var, yarın yoktur.

Benim dediğin mal başkasının kismetidir.

Her dolan azalır, her tam olan eksilir;

Her mamurluğun sonu harap olmaktır” (Arat,1992: 89).

Yazar yukarıdaki dörtlükte dünyanın geçiciliğinden bahsetmiştir. Bu nedenle insanın elinde bulunan her şeyinde geçici olduğunun düşünerek yaşam sürmeleri gerektiğini ifade etmiştir. Yazar dörtlükte bu konuya karşı duyarlı olması gerektiğini söylemiştir. Bir başka dörtlükte ise yazar dünyadaki her şeyin geçiciliğini şu şekilde örneklendirmiştir:

“Halkına dar gelen ne kadar yer vardı;

Halkı gitti, yalnız (onların) boş yeri kaldı.

Ne kadar âlim, nice feylosof vardı;

Bugün onlar hani, binde biri (bile yok)” (Arat,1992: 89).

Edib Ahmed, tarihte yaşayan ve yaşadığı yerin kendisine dar geldiğini söyleyerek yeni yerleri almaya çalışan ne kadar halk varsa yok olduğunu ve sadece aldıkları toprakların ise bomboş kaldığını anlatarak dünyanın insanlar için geçici bir mekân olduğunu anlatmıştır. Bunu da geçmişte yaşamış nice âlimlerin ve filozofların da ortadan kaybolduklarını ifade ederek pekiştirmiştir. Dolayısıyla yazar, insanın için dünya yaşamının geçici olduğunu ve insanların bu duruma karşı duyarlı olarak yaşam sürmelerinin kendileri için iyi olacağını anlattığı söylenebilir.

3.1.7. Sorumluluk

Sorumluluk; bireyin kendisine, diğer insanlara, çevresine, canlı ya da cansız bütün varlıklara karşı yerine getirmek durumunda olduğu eylemlerdir (Nazıroğlu vd., 2016: 205). Türk Dil Kurumu (2017)’na göre ise sorumluluk: *“Kişinin kendi davranışlarını veya kendi yetki alanına giren herhangi bir olayın sonuçlarını üstlenmesi, sorum, mesuliyettir.”* İnsanların sorumluluk değeri, onların içinde yaşadıkları toplumun kabul ettiği ve benimsediği değerlerle yakından ilgilidir. Kişilerin hangi şartlar altında kendilerini sorumlu hissettikleri, sahip oldukları özgürlükle doğru orantılıdır. Bir bireyin başka bir birey ile olan ilişkisinde, ödev, sorumluluk ve özgürlük kavramlarının birbirleriyle olan ilişkisi önem taşımaktadır (Aydın, 2015:157).

Toplumsal bir canlı olan bireylerin, yaşamları boyunca etkiledikleri insanlar olduğu gibi etkilendikleri insanlar da vardır. Bireyler arasında meydana gelen söz konusu bu etkileşim sonucunda toplum tarafından kabul edilen değerleri kazanmak, toplumun kabul ettiği yönde tutum ve davranış göstermek, toplumsal düzenin işleyişi bakımından önemlidir. Bu açıdan sorumluluk değerini kazanmış ve bu yönde davranış sergileyen bir bireyin göstermiş olduğu tutumunun ve davranışının arkasında bu değer yatmaktadır. Çevresine hiçbir faydası olamayan bir birey, görevini yerine getirmeyen bir memur, ödevlerini ve diğer görevlerini tam zamanında yapmayan bir öğrenci, eğer bu tür davranışlarından rahatsızlık duyuyorsa sorumluluk değerini kazandığı ifade edilebilir.

Buradan, sorumluluklarının bilincinde olan ve yerine getiren bir birey, yaptığı şeylerin daha iyisini yapmaya çalışacaktır (Aktepe, 2015: 1512). Bu bağlamda sorumluluk, günümüz ve gelecek nesillerin, genel bir değerler eğitiminin bir parçası olarak, ilk çocukluktan başlayarak ailede, çevrede, eğitim kurumlarında ve iş hayatında gerçekleştirilmesi gerekmektedir. Söz konusu toplumsal yapılar içerisinde alınan eğitim, toplumda sorumluluğunu bilen bireyler yetişmesini sağlayacaktır (Aydın, 2015:157).

Sosyal Bilgiler Öğretim Programında “sorumluluk” sadece bir değer olarak değil ayrıca öğrenciye kazandırılması hedeflenen bir beceri olarak da geçmektedir. Öğretim programın genel amacı “*Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı olarak vatanını ve milletini seven, haklarını bilen ve kullanan, sorumluluklarını yerine getiren, millî bilince sahip birer vatandaş olarak yetişmeleri*” (MEB, 2017) şeklinde, programın amacının bireyi bir vatandaş olarak sorumluluk sahibi birey olarak yetiştirmek de vardır. Sosyal Bilgiler Öğretim Programında kazandırılması öngörülen bir değer olarak; 5. Sınıf düzeyinde “Birey ve Toplum” öğrenme alanında “Haklarımı Öğreniyorum” ve 6. Sınıf düzeyinde ise “Üretim, Dağıtım ve Tüketim” öğrenme alanında “Ülkemizin Kaynakları” ünitelerinde yer almaktadır. Yükneki, eserinde sorumluluk değerinden bazı dörtlüklerde doğrudan bazılarında ise dolaylı olarak bahsettiği görülmektedir. Ayrıca kimi dörtlükler sorumluluk değerinin yanında başka değerlerde içerdiği için birlikte değerlendirilmiştir.

“Sırrını iyi sakla, kimse bilmesin,

Sözünden kendine pişmanlık gelmesin;

Bütün gizli işlerin aşikâr olup,

Gören ve duyan sana gülmesin” (Arat,1992: 88).

Edib Ahmed, dörtlüğe insanın sırrına sahip çıkması gerektiği, çıkmadığı takdirde ise pişmanlık duyacağı uyarısıyla başlamıştır. Sırrını saklamadığı takdirde toplum tarafından ayıp karşılanacak ne kadar davranışı varsa ortaya çıkacağını ve bunun sonucunda pişmanlık yaşayacağını anlatmıştır. Yazar dörtlükte insanların sır taşıma sorumluluğunu yerine getirmesi gerektiğini, bu sorumluluğu yerine getirmediği takdirde topluma karşı pişmanlıklar yaşayabileceğini ifade ettiği söylenebilir. Yazar sonraki dörtlükte ise insanın sırrını nasıl saklayarak söz konusu sorumluluğu yerine getirmesi gerektiği anlatmıştır:

“En yakın ve inanılır arkadaşına bile, sakın,

Arkadaşın diye inanıp, sırrını söyleme;

Sırrını kendinde sabretmez ve saklamazsa,

Arkadaşında sabreder mi; bunu iyi düşün” (Arat,1992: 88).

Sır saklamanın insan için önemli bir sorumluluk olması nedeniyle yazar, insanın sırrını kendine saklayamayıp arkadaşlarına söylediği durumlarda, arkadaşlarının bunu saklayamayacağını anlatmıştır. Yazar burada öncelikli olarak insanın kendi sırrının sorumluluğunun farkında olması ve böylece hareket etmesi gerektiği aktarmıştır. Sonraki dörtlükte ise Yükneki insanın sorumluluk bilinciyle nasıl yaşam sürmesi gerektiğini kaleme almıştır:

“İyi hareket et, gönüller alarak yaşa;

Kötülükten kendini bir yana çek;

Bir iş yapacaksan, düşünüp-taşınarak

Ve (onun) lüzumlu ve lüzumsuz olduğunu gerçekten bilerek yap” (Arat,1992: 95).

Edib Ahmed bu bölüme insanın kötülükten kendini uzak tutarak, iyi davranış sergileyerek ve gönülleri kazanarak yaşaması gerektiğini anlatarak başlamıştır. Devamında insan yaşamı süresince bir iş yapmaya niyetlendiğinde, o işi düşünerek ve sorumluluğunu bilerek yapmasının doğru davranış olacağını söylemiştir. Sonuç olarak yazar, insan hayatı boyunca yaptığı işlerin farkında olarak, sürecinin ve sonuçlarının sorumluluğunun bilincinde yapılması gerektiğini ifade etmiştir. Yazar diğer bir dörtlükte ise sorumluluk sahibi insanın bir işi nasıl yaptığını açıklamıştır:

“Hangi işe kalkışırsan, onu iyice gözden geçir;

O işin başını ve sonunu düşün,

Sevinç çıkacaksa, öyle ona gönül bağla;

Pişmanlık olacaksa, daha önce sakın” (Arat,1992: 95).

Edib Ahmed'e göre yaptığı işin sorumluluğunu bilen bir insan, hangi işi yaparsa yapsın o işin başını ve sonunu gözden geçirerek ve düşünerek yapacaktır. Bu yolla o işin sonunda kazanç varsa ulaşmak için çalışılmasını ve eğer sonunda pişmanlık varsa önceden önlem alarak hareket edilmesi gerektiğini ifade etmiştir. Sorumlulukla ilgili son dörtlükte ise dünyanın bozulmasının nedenini insanların sorumluluklarının farkında olmamasından kaynaklandığı söylenebilir:

“Dünya düşmanlık, cefa ve eziyetle doldu;

Hani bir vefalı; varsa, ara bakayım.

Sen (kendin) bozüksun, onun için dünya bozuldu;

Niçin bu dünyadan şikâyet ediyorsun” (Arat,1992: 96).

Yükneki, dünyanın yaşamının bozulduğunu ve insanların vefa ve diğer insani duygularını kaybettiklerini ifade etmiştir. Sonrasında ise bu durumun sebebi olarak insanın kendi üzerine düşen sorumlulukları yerine getirmediğinden kaynaklandığını söylemiştir. Bu yüzden insanların sorumluluklarını yerine getirmeden bu durumdan şikâyetçi olmamaları gerektiğini anlatmıştır.

3.1.8. Saygı

Kumbasar (2011)'e göre saygı, *“karşımızdaki insana sırf insan olduğu için değer vermek, belirli nezaket kuralları içerisinde davranmaktır.”* Saygı, temel insani değerlerden biri olarak kabul edilmektedir. Saygının insani değerlerden biri olduğunun göstergesi olarak, hemen hemen herkesin karşısındakinden saygı beklemesi ve karşısındakilere saygı göstermek durumunda olmasıdır. Saygı göstermek, karşımızdakini bir insan olarak görmek, ona insana yakışır bir şekilde davranış göstermektir. Bu açıdan bütün insanlar sadece insan oldukları için saygıyı hak ederler ve bu yüzden herkese saygı gösterilmelidir. Dolayısıyla saygı, insanın değerini kendisine gelebilecek her türlü zararı göze alarak koruyan, diğer bir kişiye duyduğu hissin adı olarak tanımlanabilir (Tepe vd. 2014: 66–67).

Toplumda her birey insan olmanın gerektirdiği değer nispetinde saygıyı hak etmektedir. Bunun yanında sahip olunan yaş, cinsiyet ve makam gibi bazı nitelikler, o özelliklerden dolayı kişiye saygıyı gerektirmektedir. Buna örnek vermek gerekirse, Türk toplumunda yaşlılar her ne olursa olsun saygıyı hak eden insanlar olarak kabul

görmektedir. Bunun da sembolik bir ifadesi olan büyüklerin elini öpme Türklerin ilk çağlardan beri var olan bir geleneğidir. İnsanların birbirlerine saygılı olması toplumun huzuru için zorunludur. Gündelik yaşamda bireyler, hayatı diğer insanlarla paylaşırlar. Bu süreç boyunca bireyler karşılaştıkları insanların düşüncelerine değer verip, birbirlerine karşılıklı saygılı oldukları takdirde toplumda meydana gelebilecek olumsuzlukların önüne geçmiş olurlar (Kumbasar, 2011: 152).

Sosyal bilgiler dersinde kazandırılması öngörülen değerler arasında bulunan saygı değeri bütün sınıf düzeylerinde ancak farklı alt boyutlarıyla kazandırılması hedeflenmiştir. 4. Sınıf düzeyinde “Birey ve Toplum” öğrenme alanında “Kendimi Tanıyorum” ünitesinde “Duygu ve Düşüncelere Saygı” alt boyutuyla, 5. Sınıf düzeyinde “Güç, Yönetim ve Toplum” öğrenme alanında “Bir Ülke Bir Bayrak” ünitesinde ise “Bayrağa ve İstiklal Marşına Saygı” olarak yer almıştır. 6. Sınıf düzeyine gelindiğinde yine “Güç, Yönetim ve Toplum” öğrenme alanında “Demokrasinin Serüveni” ünitesinde “Hak ve Özgürlüklere Saygı”, son olarak 7. Sınıf düzeyinde ise “Birey ve Toplum” öğrenme alanında “İletişim ve İnsan Hakları” ünitesinde “Farklılıklara Saygı” alt boyutuyla kazandırılması hedeflenmiştir. Bu açıdan incelenen eserde ise yazar saygı değerini, ahlaksız bir yaşam sürülen dönemi örnek vererek anlatmaya çalışmıştır:

“Ey ahlaksız, sevinçle dolaş;

Bu senin zamanındır istediğini yap;

İstediğin gibi, müsterih ve kaygusuz yaşa;

Sana hangi yerde ve hangi dille kim mani olur” (Arat,1992: 97).

Yazar dörtlükte, dönemin bozulduğunu, saygı ve sevginin kaybolduğunu bu nedenle de ahlaksızların mutluluk içinde yaşadıkları bir çağın içinde olduklarını anlatmıştır. Sevgisiz, saygısız ve ahlaksız şekilde yaşayanların, sevgi ve saygının olmadığı çevrede yaşadıkları bu hayata kimsenin engel olamayacağını ifade etmiştir. Bu bağlamda bir toplumda sevginin ve saygının yok olduğunda o çevrede ahlaksızlığın hüküm süreceğini değerlendirerek saygı değerinin toplumlar için önemine değinmiştir.

3.1.9. Özgürlük

Günümüzün büyüğü ve çekici sözcüklerinden biridir özgürlük. İnsanı çeken özgürlük kavramını Kant, “*eylemde bulunurken kendimizi ve başkalarını çıkarlarımızı gerçekleştirmek için bir araç olarak görmemek*” şeklinde tanımlamıştır. Onun takipçisi olan Kuçuradi ise özgürlüğü, “*bir etik kişi özelliği olarak özgürlüğü, insan olmanın değerini bilip gözeterek yaşamak*” olarak tanımlamıştır. Bu bağlamda özgür olmak, insanın istediği şeyleri yapmasında engellenmesi demek değil, insan olmanın değerinin bilincinde davranış sergilemektir. Bütün davranışlarının insana ve insanlığa yakışır durumda olmasıdır. Bundan dolayı da insan yaptıklarından ve yapmadıklarından da sorumludurlar (Tepe vd. 2014: 91).

Çocukların gelişim dönemleriyle ilgili çalışma yapan birçok psikolog, onların yaşadığı çevreyi ve dünyayı keşfedebilmesi, kendi becerilerini geliştirebilmesi için özgür bir ortamda büyümenin önemi üzerinde durmuşlardır. Ancak bireysel olarak özgürlük sonsuz haklara sahip olmak anlamına gelmemektedir. Çocuklara daha ilk yaşlardan itibaren kendi özgürlerinin başkalarının özgürlükleriyle sınırlı olduğu öğretilmeli ve arzu ettikleri herhangi bir şeyi istedikleri zamanda yapamayacakları özümsetilmelidir (Kumbasar, 2011: 141). Bu açıdan “Bağımsızlık” değeri, Sosyal Bilgiler Öğretim Programında 4. Sınıf düzeyinde “Yönetim ve Toplum” öğrenme alanında “İnsanlar ve Yönetim” ünitesinde doğrudan kazandırılması öngörülen değer olarak geçmektedir. Edib Ahmed eserinde özgürlükten insanlar için vazgeçilmesi güç olan ve vazgeçilmemesi gereken bir değer olarak bahsetmiştir.

“Halk mallı olan kimseye teveccüh edip,

Hepsi hür olan nefislerini (ona) kul yaparlar;

Malı olmayanı görünce, başlarını çevirip,

Gözlerini yumarak, geçerler” (Arat,1992: 97).

Yazar insanların malı olan kimseye doğru yönelirken kendi özgürlüklerinden vazgeçtiklerini, mal sahibi olmayan kimselere karşı ise yüz çevirdiklerini ifade etmiştir. O dörtlükte, dünya malı uğruna insanın iradesini başkasına teslim edip özgürlüğünden vaz geçmesini eleştirmiştir.

Bu dörtlükte ayrıca kanaatkârlık değerinin de bulunduğunu söylemek yerinde olacaktır. Kanaatkârlık, insanın elinde olanla yetinmesi, çok fazla mala tamah etmemesi olarak tanımlanmıştır (ağırıcı, 2001: 289). Dolayısıyla insanlar elinde olan malla yetinip fazlasını dşnmediklerinde bütün insanlara aynı ölçüde eşit yaklaşacaklardır. Kanaatkrlığın olmadığı bir toplumda varlıklı kimseler el üstünde tutulup, yüceltirken; malı olmayan kimseler ise hor görülecektir. Sonuç olarak, insan kanaatkâr olduğu takdirde, bir birey olarak zgr iradesini ortaya koyacak ve özgürlüğünden taviz vermeyecektir.

3.1.10. Çalışkanlık

Her şeyden önce bireylerin yiyecek, içecek, barınma gibi temel ihtiyaçlarını gidermesi ve hayatını sürdürebilmesi için çalışması gerekmektedir. Bunu yapmadığı takdir de diğer insanlara muhtaç kalır ki, bu da insan onurunu zedeleyici bir davranıştır. İnsanların, bireysel olarak istediğini elde edebilmesi, hedeflerine ulaşabilmesi için çalışması gerekmektedir. İnsan çalışmadığı takdirde ne kendisine ne de topluma bir katkı sağlayamayacaktır. Buna karşı çalışmayı bir değer olarak benimsemiş olan insanlar hedeflerine ulaşabilmek adına her türlü azmi göstereceklerdir. Bu nedenle de hiçbir engelin onları durdurmasına izin vermeyecektir. Bu şekilde kolay kolay pes etmeyen bireyler ayrıca sorumluluk bilincinin de farkındadırlar (Kumbasar, 2011: 111).

Çalışkanlık değeri, hem bireysel hem de toplumsal olarak insanın refah seviyesini artıran bir değerdir. Mustafa Kemal Atatürk'ün konuyla ilgili olarak şu sözü dikkat çekicidir: *“alışmadan, yorulmadan, öğrenmeden rahat yaşamanın yollarını aramayı itiyat haline getirmiş milletler, evvela haysiyetlerini, sonra hürriyetlerini ve daha sonra istikballerini kaybetmeye mahkmdurlar.”* Bir toplumda kalkınmanın olabilmesi için, söz konusu toplumun bireylerinin devletin çıkarlarını düşünüp bu doğrultuda çalışma azmini göstermeleri gerekmektedir. ğretmeninden öğrencisine, amirinden memuruna, işçisinden işverenine bütün herkesin çalıştığı bir toplumun refah seviyesinin artmaması imkânsızdır (Kumbasar, 2011: 112).

Çalışkanlık değeri Sosyal Bilgiler dersinde 5. Sınıf düzeyinde yer alan “retim, Dağıtım ve Tüketim” ğrenme alanında “rettiklerimiz” nitesinde, 6. Sınıf düzeyinde “Bilim, Teknoloji ve Toplum” ğrenme alanında “Elektronik Yüzyıl” nitelerinde doğrudan kazandırılması hedeflenen değer olarak geçmektedir. Bu açıdan incelenen eserde

yazar da alışkanlık değerinden elindekiyle yetinme anlamına gelen kanaatkâr olama, israf etmeme ve iyilik değerleriyle birlikte bahsettiği sôylenabilir.

“Bu dünya malından yiyecek ve giyecek (kadarını) al;

Fazlasını isteme, (fazlası) yüklenilecek vebaldir.

Resul, dünya için, tarladır demiş;

Tarlada alış-abala ve iyilik ek” (Arat,1992: 89).

Edib Ahmed dörtlükte, dünya nimetlerinden insanın ihtiyaı olduğu kadar, aşırıya kaçmadan t ketmesinde bir sakıncanın olmadığını aksi halde aşırısının israf olması nedeniyle vebal olduğunu anlatmıştır. Sonrasında insanoğlu için dünyanın çalışma alanı olduğunu ve bu alanda çalışarak iyilik üretmenin onun yararına olacağını anlatmıştır. Dolayısıyla yazar, dörtlüğün tamamında insanın kanaatkâr bir şekilde çalışmasının gerektiğini ve çalışma sonucunda ise iyilik üretmesi gerektiği aktarmıştır. Yazar diğer dörtlükte ise insanların çalışması sonucunda ileriye dönük büyük beklenti içerisine girmemesi gerektiği aktarmıştır.

“Gel, yine  ğ d m  dinle, fazla emel besleme;

Emelin altında ecel saklıdır;

Ey dost, emel dediğim, uzun düşünmektir;

Düşünceyi uzun etme, (daha) ok amel kıl” (Arat,1992: 93).

Edib Ahmed dörtlükte, insanın çalışmakla mükellef olduğunu, çalışmanın sonucunda ise dünyanın geçici bir yer olması nedeniyle büyük bir beklenti içerisinde olunmaması gerektiğini ifade etmiştir. Sonuç olarak yazar, insanın fazla beklenti içerisinde olmadan, elindekilerle yetinerek çalışmasının önemini anlatmıştır.

3.1.11. Adil Olma

Adalet, Platon’un tanımıyla *“Her kişiye onun olanı, ona ait olanı vermektir.”* Diğer bir ifadeyle, toplum içinde herkesin hak ettiği her ne ise ona sahip olması ya da bireylere hak ettiği ölçüde davranılmasıdır şeklinde tanımlanabilir. Bu sebeptendir ki gündelik yaşam içerisinde karşımıza çıkan şey genel anlamda adaletsizliklerdir veya farklı türden adaletsiz

düşünce ve davranışlardır. Adalet ise tam olarak adaletsiz olan davranış ve düşüncelerin giderilmesi sürecidir. Bu bağlamda adalet olanın değil olması gerekenin ölçüsüdür (Tepe vd. 2014: 43-44).

Adalet, toplumda insanlar arasındaki dengeyi sağlayan bir duygudur. Adaletin hâkim olmadığı bir toplumda birlik ve beraberliğin olması da düşünülemez. Toplumda bireylerin diğer insanların haklarını göz ardı edip bencilce davranış sergilediği bir toplumda kargaşanın çıkması kaçınılmaz olacaktır. Adaletin olabilmesi için devletin yasalar çıkararak hukuk yoluyla adaleti sağlaması yeterli olmayacaktır. Bireylerin adalet duygusunu cezalandırılmamak için değil de gerçekten bir değer olduğu benimsemeleri ve bu doğrultuda davranmaları gerekmektedir. Bütün insanların adalet değerini özümselediği, ilişkilerini de bu yönde geliştirdiği bir toplumda hukuk erkine pek fazla bir iş düşmeyecektir. Bu nedenle adalet duygusu bütün toplumlarda her ferde daha küçük yaşlardan itibaren kazandırılmalıdır (Kumbasar, 2011: 91).

Sosyal Bilgiler Öğretim Programında ise “Adil Olma” değeri, 5. Sınıf düzeyinde “Güç, Yönetim ve Toplum” öğrenme alanında “Bir Ülke Bir Bayrak” ünitesinde ve 7. Sınıf düzeyinde ise yine aynı öğrenme alanında “Yaşayan Demokrasi” ünitesinde doğrudan kazandırılması amaçlanmaktadır. Edib Ahmed eserinde Adalet değerinden genel anlamda herhangi bir bireye hak ettiği muameleyle davranılması şeklinde bahsettiği görülmektedir:

“Ey dost, büyüklerin hakkını gözet,

Lüzumsuz alay ve mücadeleden sakın;

Bu alay büyükleri sana karşı hiddetlendirir,

Küçükleri ise, küstah yapar; bunu hakiki bil” (Arat,1992: 95).

Yazar burada, insanın büyüklerin hakkını gözetilmesi gerektiğini, insanlarla alay ve mücadeleden kaçınılması uyarısında bulunmuştur. Söz konusu alay ve mücadeleye devam edilirse büyüklerin hiddetleneceğini, küçüklerin ise kişiyi ciddiye almayacağını anlatmıştır. Sonuç olarak yazar, toplumsal yaşamda kişiler arası ilişkilerde her bir bireye ait olduğu role göre davranmanın adaletli olacağını aktarmıştır. İnsanlar arasında herhangi bir ayırımın olmadığını ve bu yüzden de herkesin eşit olduğunu ise diğer bir dörtlükte değerlendirmiştir:

“Eğer kibir sahibi: - “ben asilim”- diyorsa,

Ben onun kesin cevabı (hemen) vereyim:

İnsanlar, ana baba bir, kardeşirler:

İyice araştırılırsa, aralarında bir fark yoktur” (Arat,1992: 92).

Yazar dörtlükte, herkesin eşit olduğunu ve eşit doğduğunu, hiç kimsenin üstünlüğe sahip olmadığını, üstün olduğunu iddia edenlerin ise kibir sahibi insanlar olduğu anlatmıştır. Burada yazar adalet değerini, kişiler arası eşitlik anlamında dolaylı olarak anlatmıştır. Ayrıca Edib Ahmed dörtlükte, alçak gönüllü olmanın toplumsal yaşamdaki eşitliğe dayalı adaleti sağlayacağını, kibrin ise eşitsizliklere sebep olarak toplumsal adaletin yok olmasına neden olduğunu aktardığı söylenebilir.

Yazar burada ayrıca Yeni Sosyal Bilgiler öğretim programında (2017) kazandırılması öngörülen ve programa eklenen değerlerden “eşitlik” değerinin öneminden bahsetmiştir. Yazara göre, insanların hepsi dünyaya eşit olarak geldiklerini ifade ederek, insanlar arasındaki eşitliğe değindiği söylenebilir.

Türk İslam toplumunda adalet, başta devlet yönetimi olmak üzere hayatın her alanında hâkim olması gereken bir değer olduğu görülmektedir. Öyle ki Kur'anı Kerimde; *“Şüphesiz Allah, adaleti, iyilik yapmayı, yakınlarla yardım etmeyi emreder; hayâsızlığı, fenalık ve azgınlığı da yasaklar. O, düşünüp tutasınız diye size öğüt veriyor”* (Nahl/90) şeklinde geçmektedir. Ayette Allah'ın Müslümanlara yasakladığı ve emrettiği şeyler sıralanırken “adalet” in de Allah'ın sevdiği ve emrettiği bir davranış şekli olduğu görülmektedir. İslam etkisinde yazılan birçok Türk edebiyatına ait eserde adaletin toplum için önemine değinildiği görülmektedir. Bunlardan biri de ünlü vezir Nizamü'ül-Mülk tarafından devlet yöneticileri için kaleme aldığı “Siyasetname” adlı eserdir. Bu eserde yazar; ‘Ne olduğu belirsiz, soysuzlara ve faziletsizlere görev verilirken, üstün vasıflı ve fazilet sahibi kişileri görmezden gelmek veya niteliksiz bir kişiye birkaç görevi birden verirken, nitelikli olanı kenara atmak liyakatsizliğin ve haksızlığın göstergesidir’ (Nizamü'ül-Mülk, 2009: 238) diyerek, adaletin devlet görevlilerinin atanmasında ve görevlendirmesinde ne kadar önemli olduğunu anlattığı söylenebilir. Sonuç olarak Edib Ahmed eserinde insanların eşit olduklarını ancak büyüklere ve küçüklere karşı hakkıyla

muamele etmesi gerektiğini söyleyerek adaletin gündelik yaşama hâkim olmasının önemine değinmiştir.

3.1.12. Dayanışma

Birlik ve beraberliğin meydana gelmesine ve sürmesine imkân veren “dayanışma” Türk Dil Kurumu (2017)’e göre “*Dayanışmak işi, tesanüt; Bir topluluğu oluşturanların duygu, düşünce ve ortak çıkarlarda birbirlerine karşılıklı bağlanması, tesanüt* ”tür.

Bir değer olarak dayanışmanın en güzel örneklerinden bir tanesini Türk Milletidir. Nitekim Anadolu köylerinde geliştirilen ve günümüzde de devam eden imece dayanışma değerinin en iyi örneklerinden bir tanesidir. İmece usulüyle köylüler, ev yapımı, ürünlerin ekilmesi, dikilmesi ve hasat edilmesi gibi birçok işi birlikte yapmaktadırlar. Türk milletinin dayanışma değerine örnek gösterilebilecek diğer bir uygulama da Kurtuluş Savaşı sürecinde göstermiş olduğu örnektir. Türk milleti bütün gücüyle bu savaş boyunca tek vücut olmuş, ulusal bir dayanışma örneği ortaya koyarak onurunu ve özgürlüğünü kazanmıştır. Tüm toplumlar için hayati bir öneme sahip olan dayanışma değerinin, gelecek nesillere ilk çocukluktan itibaren öğretilmesi gerekmektedir (Kumbasar, 2011: 116–117). Kazandırılması öngörülen değer olarak “dayanışma”, Sosyal Bilgiler dersinde 5. Sınıf düzeyinde “Gruplar, Kurumlar ve Sosyal Örgütler” öğrenme alanında “Toplum İçin Çalışanlar” ünitesinde doğrudan kazandırılması gereken değer olarak yer almaktadır. Edip Ahmed dayanışma değerini, yardımseverlik değeriyle birlikte birbirlerinin tamamlayıcısı olarak şu şekilde anlatmıştır:

“Kerem bir binadır ve hilm onun temelidir.

Yahut hilm bir bahçeye benzer ve kerem kırmızı güldür.

Eğilene destek ver ve kesileni ekle;

Böyle bir adama hür insan kul olur” (Arat,1992: 94).

Dörtlükte Yükneki, büyüklüğü ve ululuğu bir binaya benzetmiş ve bunun temelinin ise insanlara karşı sevgiyle davranmak olduğu ifade etmiş, eğer yumuşak huyluluk bir bahçe ise yardım etmek, dayanışmak ve büyüklüğü onun bir ürünü olan güle benzetmiştir. Ayrıca eserde toplumda yaşayan insanların, düşene destek olması ve eksik olana desek vererek tamamlanması gerektiğini ifade etmiştir. Dayanışmanın ve yardımseverliğin hâkim olduğu bir toplumda insanlar kendi özgürlüklerin vazgeçerek buna katılacaklarını

anlatmıştır. Sonuçta toplumu bir arada tutan bir değer olarak dayanışma, hem bireyler hem de toplumlar için önemli bir değer olduğu söylenebilir.

3.1.13. Sevgi

Bireyler, sahip oldukları değerler nispetinde insan olarak kabul edilir. İnsanlığı çevresindeki canlı ve cansız varlıklar evreninde farklı, benzersiz fakat onun sorumlu bir varlık olarak kabul edilmesinin temelinde ürettiği değerleri vardır. Sevgi de insanlar arasındaki ilişkilerde kabul gören en temel değerlerden bir tanesi olarak kabul edilmektedir (Tepe vd. 2014: 68). İnsanlar için bu derece önemli olan sevgi kavramını Türk Dil Kurumu (2017) *“İnsanı bir şeye veya bir kimseye karşı yakın ilgi ve bağlılık göstermeye yönelten duygu”* şeklinde tanımlamıştır.

İnsan doğası gereği sevebilen bir canlıdır ve bütün bireyler bu olanağı kendisinde barındırır. Sevginin güç, fedakârlık ve çaba istemesinden dolayı bütün insanlarda gerçekleşebileceğini söylemek doğru bir yaklaşım olmayacaktır. İnsanın sevgi değerini kazanabilmesi için egoizmi yenmesi gerekmektedir. Çünkü egoist kişi kendinden başka kimseyi sevmez, onun için kendinden başka kimsenin değeri yoktur. Sevgi ancak bu bencillik duygusunun aşılmasıyla birlikte hak ve sevgi duygusu insanda ortaya çıkabilir (Tepe vd. 2014: 68). Toplumda insanların birbirine sevgi bağı ile bağlı olması o toplumu güçlü kılacaktır. Sevgisizlik ise topluma umutsuzluk, acımasızlık savaş ve huzursuzluk getirebilir. Bu açıdan toplumda sevginin değer olarak kabul edilebilmesi için her türlü bencillikten ve çıkardan arınmış olması gerekmektedir. Çünkü herhangi bir çıkar veya bencilce ortaya çıkmış olan duygu, sevgi olarak kabul edilmemektedir (Kumbasar, 2011: 157).

İnsan için sevgi, iki boyutta değerlendirilebilir. Bunlardan birincisi, bireyin kendi çıkarını düşünmeden, hiçbir beklenti içinde olmadan, bir başkası için bir şeyler yapması anlamına gelen insana karşı olan sevgidir. Bu anlamda seven insan, karşısındaki varlığı sadece insan olduğu için ve insanlığı korumak için sever. Diğer bir boyutta ise sevgi, insanların yaşadığı çevrede ve evrende bütün canlıları ve doğayı sevmesidir. Bu anlamda doğa sevgisi, doğanın tüm canlılar için olduğu kadar insan ve insanlık için önemli kabul edilmektedir. Çünkü insan ancak doğa içinde var olur ve varlığını sürdürebilir. Onun hayatını sürdürmesine imkân veren suyuyla, havasıyla, bitkisi ve içinde barındırdığı diğer

varlıklarıyla doğadır. Bu nedenle de insan için doğayı sevmek insanı sevmek olduğu kadar doğayı korumak da insanı korumaktır (Tepe vd. 2014: 69).

İnsan için hayati bir önem sahip olan “Sevgi” değeri, Sosyal Bilgiler Öğretim Programında 4. Sınıf düzeyinde “İnsanlar, Yerler ve Çevreler” öğrenme alanında “Yaşadığımız Yer” ünitesinde “Doğa Sevgisi” alt boyutuyla yer almaktadır. Sevgi değeriyle ilgili Edib Ahmed eserinde şöyle bir dördlüğe yer vermiştir.

“İnsanların iyilik ve kötülükleri arzu etmekle geçmez,

İyi işin de kötü işin de karşılığı gecikmez;

Ey kötülük yapıp, iyilik uman (kimse),

Diken eken üzüm biçmez” (Arat,1992: 96).

Yükneki dördlükte, insanların hem iyiliği hem de kötülüğün sürekli olarak ortaya konan birer davranış olduğunu ve bu davranışlarının karşılığının mutlaka olacağını ifade etmiştir. Ancak, kötülük yapıp iyilik beklemenin boşuna olduğunu aktarmıştır. İyiliğin, insanlara sevgiyle yaklaşıldığında ortaya çıkacağını söylemiştir. Dolayısıyla toplumda bireyler iyilik umuyorlarsa, diğer bireylere iyilik ve sevgiyle yaklaşmalıdır.

Türkler tarih boyunca gittiği ve yerleştiği coğrafyalarda hoşgörü, sevgi ve saygı değerleriyle birlikte gittikleri görülmektedir. Öyle ki Türklerin Anadolu coğrafyasına yerleşmelerini sadece askeri bir başarıyla açıklamak yanlış bir yaklaşım olacaktır. Bu anlamda Anadolu’da kurulan Türk medeniyetini yalnızca gaziler kurmamıştır. İnandıkları değerler doğrultusunda bütün insanlığı kucaklayan erenlerin ve tasavvuf ehlinin bu konudaki rolleri büyük olmuştur. Anadoluya yerleşen Türkler, bu coğrafyada medreseler, camiler ve tekkeler kurmuşlar ve bu mekânlarda adaleti, sevgiyi, saygıyı, hoşgörüyü, zarafet ve inceliği öğrenmiş ve öğretmişlerdir. Örneğin buralarda yetişmiş olan Saltuk, hem İslam dinin sancaktarlığını yapan bir eren hem de mazlumin yanında olan bir kahraman kimliğiyle tanınmaktadır (Topcu, 2016: 116). Bu doğrultuda sevgi ve saygı değerinin farklı dönemlerde Türk toplumunun vazgeçilmez bir parçası olduğu görülmektedir. Edib Ahmed eserinde de insanlara sevgi ve saygı değeriyle bakarak davranılmasını, bunun sonucunda da bu değerlerin ancak toplumda yaygınlaşabileceğinden bahsetmiştir.

3.2. Atabetü'l Hakayık'ta Yer Alan Diğer Değerler

3.2.1. Sözün Değeri

Doğada var olan neredeyse bütün özellikler insanoğlunda toplanmıştır. Fakat insanoğlunda öyle bir özellik mevcuttur ki onu diğer varlıklardan ayıran niteliklerin başında gelir. Bu özellik insanoğlunun diğerleriyle sözlü iletişim kurabilme yeteneğidir. Bu açıdan söz, yaratıcı tarafından insanoğluna bahşedilen bir nefestir. Söz söylemenin değerinin temelinde yatan neden budur. Bu açıdan âdemoğlunun taşıdığı özellikler arasında söz söyleme becerisi, en değerli becerilerindendir (Okutan, 2015: 113). Edib Ahmed eserinde söz söyleme değeriyle ilgili olarak genellikle insanın konuşurken farkında olarak konuşması gerektiği konusuna değindiği görülmektedir. Yükneki söz söyleme değerinden şu şekilde bahsetmiştir:

“Dinle, bilgili ne diyor;

Edeplerin başı, dili gözetmektir;

Dilini muhafaza altında tut, dışın kırılmasın;

Eğer muhafaza altından çıkarsa, dışını kırar” (Arat,1992: 87).

Yazara göre dile hâkim olmak ahlakın başıdır. Bu yüzden dil hâkimiyetini bırakmamanın insan ahlakı için yararlı olacağını, aksi durumda ise dil nedeniyle problemler yaşayabileceğini ifade etmiştir. Dolayısıyla bireylerin, iletişim durumunda sözün değerinin farkında olarak, dili kullanması gerektiğini söylemiştir. Yazar diğer bir dörtlükte de insanın iletişimde dikkat etmesi gereken konulara değinmiştir:

“Düşünerek konuşan adamın sözü, sözün iyisidir;

Çok gevezelik eden dil, karşı konulmaz bir düşmandır.

Sözünü başı-boş bırakma; dilini sıkı tut;

Dilin başı-boşluğu bir gün başa bela olur” (Arat,1992: 87).

Yükneki dörtlükte, çok ve gereksiz konuşmayı insan için bir düşman olarak tanımlamıştır. Bu nedenle insanın düşünerek anlatmak istediğini, az ve öz bir biçimde ifade etmesinin kendisi için faydalı olacağını söylemiştir. O ayrıca insanın iletişim halindeyken

ne konuştuğunun ve ne kadar konuştuğunun bilincinde, kendi yararına olacak şekilde konuşmasının değerine de değinmiştir. Yazar diğer bir dörtlükte ise sözünün farkında olmadan konuşan kişinin bu özelliği nedeniyle bir gün problem yaşayacağını anlatmış ve uyarmıştır:

“Boş-boğaz adam akıllı olur mu?

Bu boş-boğazlık ve ağız gevşekliği çok başları yedi.

İnsanı dil ile kızdırma; bil ki, ok yarası kapanır,

Fakat dilin açtığı yara kapanmaz” (Arat,1992: 91).

Edib Ahmed burada, insanlarla sözlü iletişim sırasında kullanılan sözcüklere dikkat edilmesi gerektiğini, dikkat edilmemesi durumunda iletişim kurulan insanda kapanmaz yaraya sebep olunabileceğini ifade ettiği görülmektedir. Farkında olmadan söylenen sözlerin birçok insanın hayatına mal olduğunu da söyleyerek, sözün insan hayatında önemli bir değer olduğunu vurgulamıştır. Edib Ahmed sözün değerini bir başka dörtlükte de şu şekilde anlatmıştır:

“Sefih adamın dili kendi başının düşmanıdır;

Birçok adamların kanı dilleri yüzünden döküldü.

Çok konuşanlar arasında pişman olan çoktur,

Dilini muhafaza altında bulunduranlardan pişman olan kim var?” (Arat,1992: 87).

Yükneki’ye göre, zevk ve eğlenceye düşkün olanlarının başını yiyen şey kendi dilidir. Bu nedenle de dilleri kendilerinin düşmanı olmuştur. Lüzumsuz ve fazla konuşanlardan pişman olanların fazla olduğunu, diline hâkim olan insanlardan pişmanlık yaşayanların ise olmadığını belirtmiştir. Sonuç olarak, diline hâkim olamamanın insanın başına problem açan bir şey olduğuna vurgu yapmış ve dilden çıkan kelimelere dikkat edilmesi gerektiğini söylemiştir. Yazar diğer bir dörtlükte de insanın diline neden hâkim olması gerektiğini şöyle ifade etmiştir:

“İnsana ne gelirse, dilinden gelir;

Dili yüzünden kimi iyi, kimi kötü olur;

Dinle ve bu söze inan ki, vücut her sabah

Kalkıp, eğilerek, dile yalvarır” (Arat,1992: 88).

Yazara göre, iyi ya da kötü insanın başına ne gelirse dilini doğru kullanamaması yüzünden gelmektedir. Bu nedenle insanın kendi vücudu bile her sabah kendi diline hâkim olması gerektiğini, aksi takdirde ise hem vicdani hem de ahlaki sorunlar yaşayabileceğini ifade etmiştir. Bu nedenle de dile hâkim olması gerektiğini söylemiştir. Yükneki başka bir dörtlükte de dile nasıl hâkim olunacağını anlatmıştır:

“Dilini sıkı tut, gel, sözünü kısa kes;

Dil korunursa, kendin korunmuş olursun;

Resul: - “İnsanı yüzükoyun ateşe atan dildir”- dedi.

Dilini sıkı tut, yüzünü ateşten kurtar” (Arat,1992: 88).

Edib Ahmed’e gör insanın dilini sıkı tutarak ne söylediğinin ve ne kadar söylediğinin farkına varırsa dilini korumuş olacaktır. Ona göre insanın diline hâkim olması kendi kimliğini korumasıdır. İnsanın dilini sıkı tutarak kendini ateşten kurtarması gerektiğini söylerken, dilin muhafaza altına alınmadığında başına gelecekleri bir hadisi şerifle anlatmaya çalışmıştır. Bu hadisi şerife göre de insanın başına gelen bütün kötülüklerin başında, dile hâkim olamamak vardır.

3.2.2. Tevazu

İnsanın kendisini diğer insanlardan üstün görmemesi şeklinde tanımlanan tevazu ve alçak gönüllülüğü bir değer olarak benimsemiş bireyler, kendini beğenme, başkalarını küçük görme gibi itici tutum ve davranış özelliklerinden arınmışlardır. Onlar sahip olduğu imkânlardan dolayı diğer insanlara karşı kendini üstün görmezler. Sadece toplumsal yaşantılarında değil ayrıca davranışlarından giyim kuşamına kadar gösteriştan uzaktırlar. Bu değere sahip olan insanlar diğer insanların duygu ve düşüncelerini önemserler. Onların tecrübelerinden yararlanmaya ve söylediklerini dinlemeye meyillidirler. Bu nedenledir ki diğer insanlarla iyi iletişim kurarlar (Kumbasar, 2011: 100).

Edib Ahmed toplumsal bir varlık olan bireylerin, kişiler arası ilişkilerinde kendilerini büyük görmeme veya diğer insanlara tepeden bakmama anlamına gelen tevazu

değerinden birçok dörtlükte bahsetmiştir. Dörtlüklerin bazılarında doğrudan bazılarında ise dolaylı olarak tevazudan bahsettiği görülmektedir:

“Sana lüzumlu bir sözüm daha var,

Bana kulak ver, onu (sana) söyleyeyim;

O (söz) şudur: kibri yere çalıp,

Tevazuu sıkı tut ve ona kuvvetle sarıl” (Arat,1992: 92).

Yazar bu dörtlükte tevazu değerinden doğrudan bahsetmiştir. O tevazuunun bireysel ve toplumsal açıdan ihtiyaç olan bir değer olduğuna vurgu yapmıştır. İnsanlar, tevazu ve alçak gönüllülüğün zıddı olan kibri bırakarak bu değeri kişilik özelliği olarak benimsenmesi gerektiğini ifade etmiştir. Yazar bir diğer dörtlükte ise alçak gönüllülük ve karşıtı olan kibri karşılaştırarak açıklamıştır:

“Kibir bütün dillerde yerilen bir huydur;

Huyların iyisi, alçak gönüllülüktür;

Ululuk taslayan ve benim diyen kimseyi

Ne Tanrı ve ne de kul sever” (Arat,1992: 92).

Yükneki; İnsanlara tepeden bakma ve büyüklenme anlamlarına gelen kibrin bütün toplumlarda kabul edilmeyen bir tutum olduğunu söylemiştir. Aynı zamanda ne yaradan tarafından ne de insanlar tarafından onaylanmayan bir davranış biçimi olduğunu anlatmıştır. Başka bir dörtlükte ise tevazu sahibi olmanın inancın bir işareti olduğunu anlatmıştır:

“Kibir libasını giydin ise, derhal çıkar;

Halka karşı göğüs kabarttın ise, dilini derhal düzelt.

Mü’minlik nişanı tevazudur;

Eğer mü’min isen mütevazı“ (Arat,1992: 92).

Edib Ahmet, tevazu sahibi olmanın toplumsal yaşamda önemine vurgu yaparak, insanlara tepeden bakıp büyüklenme anlamına gelen kibre kapılması durumunda, kibrinden hemen vazgeçmesi gerektiğini anlatmıştır. Çünkü ona göre Müslüman olmanın alâmeti tevazu sahibi olmaktır ve bu yüzden ben “müslümanım” diyen herkesin tevazu sahibi olması gerektiğini ifade etmiştir. Yazar başka bir dörtlükte de İslam inancının bu değere bakış açısını ilahi kelâma dayanarak şu şekilde açıklamıştır:

“Tevazu göstereni Tanrı yükseltir,

Kibirli olanı aşağı atar;

Ululuk taslama, sakın, ulu yalnız Tanrıdır,

O “ululuk benimdir, siz üzerinize alınmayın” dedi” (Arat,1992: 92).

Yazar, tevazu sahibi olanları yaratıcının övdüğünü, yücelttiğini aktarırken, kibir sahibi olanları ise yediğini anlatmıştır. İnsanın bir beşer olarak büyüklük ve kibir taslamaması gerektiğini bu niteliğin sadece yaratıcıya ait olan bir özellik olduğunu da ilahi kelâma dayandırarak anlatmıştır. Sonuç olarak Yükneki, insanın kibir sahibi olmasının kötü bir kişilik özelliği olduğundan bahsederken, ona yakışanın ancak tevazu değeri olduğunu ifade etmiştir.

“Ululuk taslaman ve ululuğa doğru el uzatman

Maldan dolayı ise,

Malın faydası nedir ki; kendin çıplak gidersin,

Sepet ve sandığın burada geride kalır” (Arat,1992: 92).

Yazar tevazu ile ilgili olan bu dörtlükte ise, insanın maldan dolayı kibre kapılmaması gerektiğini, sahip olduğu her şeyin ona bir emanet olduğunu söylemiştir. Bu emanet nedeniyle sahip olduğu her şeyin elinden çıkabileceğini ifade ederek maldan dolayı da insanlara tepeden bakmanın yanlış bir tutum olduğunu anlatmıştır. Sonuç olarak kibir kötü bir kişilik özelliği olduğunu ifade etmiştir. İnsanların kendisi ve toplum adına alçak gönüllülüğü benimsemesi gerektiğinin önemini söylemiştir.

3.2.3. Affetmek

Af kavramı olarak "yok etmek, silip süpürmek; fazlalık, artık" gibi anlamlarının yanı sıra, bir ahlak ve hukuk terimi olarak da genellikle yaygın bir şekilde "kötülük ve haksızlık edeni suç veya günah işleyeni bağışlama, cezalandırmaktan vazgeçme" anlamlarına gelecek şekilde kullanılmaktadır. İslam ahlâkı konusunda çalışma yapanlar, affetmeyi İslam üzerine yaşayan insanlar arasında uyulması gereken bir hak ve görev olarak değerlendirmişlerdir. Affetme konusuyla ilgili olarak en çok tartışılan konu, hangi suçların affedilebileceği veya affedilemeyeceği konusudur. Bunun ile ilgili tartışılan konulardan biri de, Allah'ın affının sınırlı ve adaletli olup olmayacağı konusudur (Çağırıcı, 1988: 394).

Dini yaşamın yanında toplumsal yaşamda da affın nasıl uygulanacağı sorusu akla gelmektedir. Affetmek, gündelik yaşamda insanlara ve eğitim kurumlarında öğrencilere karşı kullanılan değerlerden bir tanesidir. Bu değerın amacı bireylerin yapmış oldukları kabul edilemez davranışları ıslah etmektir. Bu açıdan eğitimciler çocukların yanlışlar yaparak doğruya varabileceğinin farkında olmalıdır. Bundan dolayı ortaya çıkan yanlış bir davranış sonrasında öğrencinin kendi hatasını görmesi sağlanmalı ve yapmış olduğu hatayı düzeltmek için çocuğa fırsat verilmeli, cezadan ziyade affetmek tercih edilmelidir (Okutan, 2015: 58–59). Yükneki eserinde, birlik ve beraberlik içinde yaşamının anahtarlarından biri olan affetme değerinden şu şekilde bahsetmiştir:

“Faziletin olursa, nefsim kurtulur;

Eğer adaletini kullanırsan, bu benim için felaket olur.” (Arat,1992: 88).

Yazar burada yaratıcıya seslenerek, kendisinin kurtulmasını ancak yaratıcının ona iyilik yaparak affetmesine bağlı olduğunu anlatmıştır. Kendisine Allah'ın adaletle muamele etmesi durumunda ise felaketinin olacağını çünkü ona layıkıyla bir kul olmadığını anlatmış ve bu nedenle Allah'tan kendisine faziletiyle ve affediciliğiyle muamele etmesini dilemiştir.

“Tanrım, (daima) sana çok hamdederim;

(Daima) Senin rahmetinden hayır umarım” (Arat,1992: 82).

Edib Ahmed, bu dizelerde insanın bir şey isteyecekse sadece Allah'tan istemesi gerektiğini, şükretmesi gerekiyorsa da sadece ona karşı şükretmesinin doğru olduğunu vurgulamıştır. İnsanın aciz bir varlık olarak yaratılması nedeniyle affı, dua ile yalnızca Allah'tan dilemesi ve ona sığınması gerektiğini anlatmıştır. Bu düşüncesini diğer satırlarda ise şu şekilde ifade etmiştir:

“Tanrım, sen bağışlayan Rabbimsin; senin karşında

Ne kadar günahkâr kul isem, beni affet” (Arat,1992: 83).

Edib Ahmed, insanın hata yapmaya ve günah işlemeye meyilli bir doğasının olduğunu, yaratıcının karşısına hata ve günahlarıyla çıkmak istemediğinden dolayı ondan kendisini affetmesini istemiştir. Böylece affetmek değerinin insan için dünya ve ahiret hayatında önemine değinmiştir.

3.2.4. Kanaatkârlık

Sözlük anlamı “payına razı olma” manasında masdar olan kanaat, terim olarak ise “kişinin azla yetinip elindekine razı olması, kendisinin ve sorumluluğu altında bulunanların ihtiyaçlarını asgari ölçüde karşılayabileceği maddi imkânlarla iktifa edip başkalarının elindeki şeylere göz dikmemesi, aşırı kazanma hırsından kurtulması” şeklinde tanımlanmıştır (Çağırıcı, 2001: 289). Türk Dil Kurumu (2017)'na göre kanaat: “Elindekenden hoşnut olma durumu, kanıklık, yeter bulma, yetinme, fazlasını istememe, doyum; Kanma, inanma; Kanış, kanı, inanç, düşünce ”dir.

Kanaatkârlık, tasavvuf ve ahlak kaynaklarında öncelikle ruhi bir erdem olarak ele alındığı görülmektedir. Maverdi'nin kanaatkârlığın üç derecesinden söz ettiği ifade edilir. Bunlardan ilki ve en ileri derecesi olanı, insanların dünya nimetlerinden hayatının devamını sağlayacak kadarıyla yetinmeleri; ikincisi, kullanıp değerlendirebileceği kadarına sahip olup elindekenden fazla olan şeylere ilgi duymamak; sonuncusu ise insanın imkânı ölçüsündeki şeyleri talep edip, gücünün yetmeyeceğini istememesidir. Bu anlamda tasavvuf ehline göre kanaatkârlık, bireylerin mala karşı olan hırsını yenmesidir. Bu da ancak bireylerin yeme, içme, giyinme ve barınma gibi temel ihtiyacını gidermesiyle mümkün olacaktır. Söz konusu ahlak ve adaba dair eserlerde dikkati çeken diğer bir husus da, kanaatin ahlaki bir erdem olmasının yanında bireylerin hem kişiliğini hem de onurunu koruyup geliştirmesini ve huzur içinde yaşamasının bir şartı olduğu da söylenmiştir

(Çağırıcı, 2001: 290). Edib Ahmed eserinde elinde bulunanlarla yetinmeyip, mala karşı hırs sahibi olanların başlarına neler geldiğinden bahsetmiştir:

“Bu dünya arkasından koşmak için;

Hasis maldan ötürü (koşar), sen kendini tut.

Mala bu kadar gönül bağlamak neden;

Bu mal sabah gelirse, akşam yine gider” (Arat,1992: 89).

Yazar eserinde, cimrilerin elinde olanla yetinmeyip mal kazanmak için sürekli koştuğu ve bunun zararlı olduğunu aktarmıştır. İnsan için geçici mala bu kadar bağlanmanın boş bir uğraş olduğunu anlatmıştır. Yükneki, insanın kanaatkârlığı bir değer olarak kabul ettiği zaman geçici ve nafil işlerle ömrünü sürdürmeyeceğini aktarmıştır. Diğer bir dörtlükte ise yazar insanın neden kanaatkâr olması gerektiğini açıklamıştır:

“Mal hırsını gönülden çıkar,

Giyim ve karın tokluğu ile iktifa et;

Fakirlik, yarının azığının yokluğudur,

Mal yokluğuna fakirlik deme” (Arat,1992: 89).

Yükneki dörtlükte, insanın günlük temel ihtiyaçlarını gidermesinin kendisi için yeterli olduğunu ve bu nedenle de mal hırsını aklından çıkarması gerektiğini anlatmıştır. Yazara göre fakirlik malın ve mülkün azlığında değil elindekine şükrederek, yetinmeme yokluğudur. Dolayısıyla insan kanaatkâr olmadığı sürece kendisini hep fakir hissedecek ve verilen ömrü mal peşinde boşuna tüketecektir. Bu açıdan yazara göre kanaatkârlık insan için önemli bir değerdir. Yükneki sonraki bir dörtlükte ise hırsın ve aç gözlülüğün ne anlama geldiği anlatmıştır:

“Harislik de insan için kötü bir huydur,

Harisliğin sonu gam, pişmanlık ve hasrettir;

Zenginlik ve fakirlik Tanrının kismetidir;

Harislik insan için, sadece boş bir zahmettir” (Arat,1992: 93).

Yazara göre mala karşı aşırı hırs, sonu pişmanlık, gam ve keder olması nedeniyle insan için kötü bir tutum ve alışkanlıktır. Ona göre insanların zengin veya yoksul olması Tanrının bir hediyesidir. Bu nedenle insan ne kadar hırs sahibi olursa olsun mal sahibi olmak, iradesi dışında gerçekleştiği için kendini harap etmekten başka bir şey değildir. Sonuç olarak insan ömrünü nafile işlerle geçirmek istemiyorsa hırsı bırakıp elindekiyle yetinerek kanaatkâr olması gerektiğini anlatmıştır. Yükneki başka bir dörtlükte ise mala karşı hırslı insanların başına gelebilecek olanları sıralamıştır:

“Haris dünya malını toplamakla doymaz,

Sahibi ihtiyarladığı halde, harislik ihtiyarlamaz;

Haris adam harisliği ancak ölüp,

Toprak altına girdikten sonra bırakır” (Arat,1992: 93).

Yazar, mala karşı hırslı insanın bu isteğinin kendisinin ihtiyarlamasına rağmen asla bitmeyeceğini ifade etmiştir. Ona göre hırs öyle bir tutum ve davranış halidir ki, insanın ancak öldüğünde bu alışkanlığının bittiğini söylemiştir. Sonuçta Yükneki dörtlükte, insan için bu kadar kötü bir mizaç olan hırsı bırakıp kanaatkâr olmanın gerekliliğini anlatmıştır. Bir sonraki dörtlükte ise yazar, hırs sahibi olanların asla doyamayacağını anlatmıştır:

“Haris mal toplamaktan yorulmak ve usanmak bilmez;

Harislik hastalığının ilacını bilen var mı?

Bir söz vardır: eğer bir kimseye iki vadi dolusu dinar verilirse,

O (muhakkak) üç vadi ister” (Arat,1992: 94).

Yükneki, hırs sahibi olanların tedavisi olmayan bir hastalığa tutulmaları nedeniyle yorulup usanmadan mal toplayarak ömürlerini geçirdiklerini anlatmıştır. Ona göre doymak bilmeyen hırs sahibi insanlar öyle açgözlüdürler ki, ne kadar fazla mala sahip olurlarsa olsunlar hep daha fazlasını isteyeceklerdir. Sonuç olarak yazar, hırs sahibi olmanın insan için kötü bir kişilik olduğunu ve insanın kanaatkâr olması gerektiğini anlatmıştır. Yazar kanaatkârlık değeriyle ilgili son dörtlükte ise mala karşı olan aşırı isteğin nafile bir uğraş olduğunu tekrarlamıştır.

“Ey hırs sahibi, harisliğin ne lüzumu var,

Bana söyleyiver, bu neye yarar?

İster dar, ister geniş olsun, rızkın yazılmıştır;

Harislik bunu daha iyi yapar mı?” (Arat,1992: 93).

Edib Ahmed bu dörtlükte, hırs sahibi olmanın sonucunda, insanların eline hiç bir şey geçmeyeceğini söylemiştir. Ona göre insanın rızkı çok ya da az bir şekilde takdir edilmiştir ve hırsın takdir edileni ne azaltacağı ne artıracığını söylenmiştir. Dolayısıyla yazar, bu dörtlükte mala karşı aşırı derece düşkünlüğün insan için boşa bir uğraş olduğunu, insanın kanaatkâr olarak elindekiyle yetinmeyi öğrenmesi gerektiğini vurgulamıştır.

3.2.5. Cömertlik

Cömertlik, Farsça “civanmerd” kelimesinden türetilerek dilimize geçen bir kelimedir. Bu bağlamda sözcüğün anlamı, israf ve cimrilik durumunun dengelenmesidir (Zengin, 2017: 75). Cömertliği Aristoteles “Cömertlik övülen bir huydur” diye tanımlamıştır. Cömertlik genelde maddiyatla ilgili konularla ilişkilendirilir. Bu anlamda cömertlik, ne har vurup harman savurmaktır ne de cimrilik etmektir. Cömertlik, orta yolu bulmaktır. Cömert olmak, bencilliği yenebilmeyi ve dünyaya kendi penceresi dışından bakabilmeyi gerektiren bir niteliktir. Bencil ve egoist bir insan adil olamayacağı, başkalarına karşı sevgi ve saygı besleyemeyeceği gibi cömert de olamayacaktır. Çünkü başkalarıyla iletişim kurup bir şeyler yapmaya ve dayanışma içerisine girmeye çalıştığında bencillik duygusu buna engel olacaktır. Bu nedenle tüm değerlerde olduğu gibi cömertlik de belli bir olgunluğa kavuşan insanlarda görülecektir (Tepe vd., 2014: 132).

Değer eğitimiyle bireylerin maddi olan eşyalarla ilişkilerinde dengeyi sağlaması adına cömertlik önem arz etmektedir (Zengin, 2017: 81). Bu açıdan toplumların geleceği olan çocuklara değer eğitimi içerisinde cömertlik, ilk yaşlardan itibaren aile, çevre ve eğitim kurumları bağlamında verilmesi hem çocuğun hem de toplumun yararına olacaktır. Edib Ahmed eserinde cömertliği, bu değerın zıddı olan cimrilik üzerinden anlatmıştır. Cimriliği kendisine bir kişilik haline getirmiş insanların özelliklerini şöyle anlatmıştır:

“Hasislik ilaç ile iyileşmez bir hastalıktır;

Hasisin eli vermekten yana çok sıkıdır.

Açgözlü hasisin gönülü toplamakla doymaz,

O malın kuludur ve malı ona hâkimdir” (Arat,1992: 91).

Yazar cimriliğin ilaçla iyileşmeyecek derecede ağır bir hastalık olduğunu ve onun elindekini paylaşma konusunda isteksiz olduğunu anlatmıştır. Ona göre, cimri insan paylaşmadığı gibi toplamakla da doyuma ulaşamaz. Bu nedenle de sahip olduğu malın kölesi haline geldiğini savunmuştur. Sonuç olarak malın kölesi olmamak adına cömertliğin insan için önemli bir değer olduğunu ifade etmiştir. Bir diğer dürtlükte ise doğrudan cömertlikten bahsetmiş ve cömertliği bir değer olarak kabul etmiş insanın özelliklerini şu şekilde aktarmıştır:

“Bu halk arasında en iyi adam, cömert adamdır;

Cömertlik şeref, ikbal ve cemali artırır;

İnsanlar arasında sevmek istersen,

Cömert ol; cömertlik seni sevdirebilir” (Arat,1992: 91).

Edib Ahmed’e göre toplumda kabul gören kişi imkânı dâhilinde cömertlik yapandır. Çünkü ona göre cömertlik insanın şerefini, makamını ve yüz güzelliğini artırdığı iddiasında bulunmuştur. O, ayrıca insanın toplumda kendini sevdirmek istiyorsa, cömertliği bir kişilik haline getirmesinin önemine değinmiştir. Sonuç olarak yazar, hem bireysel hem de toplumsal açıdan cömertliği bir değer olarak benimsemiş bireylerin, toplumda sevilip saygı duyulacağını anlatarak bu değerın önemine değinmiştir. Yükneci diğır dürtlükte tekrardan cimrilik üzerinden cömertlik değırının önemini anlatmıştır:

“Hasis alçak, hain ve malının bekçisidir;

Toplar, (fakat) yemez, içmez ve onu sıkı tutar;

Sağlığında dostuna tuz (bile) tattırmaz;

Ölür, malı kalır ve sonunda düşmanı yer” (Arat,1992: 92).

Yazar, cimrilerin mala asla doymadığını, bu yüzden de tüketmeden sadece biriktirdiğini ve malının bekçiliğini yaparak ömrünü heba ettiğini ifade etmiştir. Cimriler sağlığında biriktirdiği malı kendi yemediği gibi dostlarına da yedirmediklerini ve öldüğünde ise malını düşmanının yediğini anlatarak cimriliğin kötü bir kişilik özelliği olduğunu anlatmıştır. Sonuç olarak, yazara göre bu kadar kötü bir tutum olan cimriliğin aksine cömertlik de insan için o kadar iyi bir değerdir.

Cömertlikten, Selçuklu Devleti'nde uzun bir dönem vezirlik yapmış olan Nizâmü'l-Mülk Siyasetnâme adlı eserinde de bahsetmiştir. Siyasetnamede, sultanlar dünyanın aile reisi olarak geçmektedir. Bu sebeple onun iyiliği de halka karşı göstermiş olduğu cömertlikle bilinebilir. Aynı eserde vezir, insanın iyiliği ve olgunluğu, sorumluluğu altında bulunan aile bireylerine ve diğer insanlara karşı cömertliklerine bakılarak anlaşılabilirliğini ifade etmiştir (Zengin, 2017: 77). Vezir eserinde, “Kişioğlunun himmet ve mürüvveti aile ocağına kıyasla anlaşılır ve dahi sultan cümle hükümdarların kendisinden sorulduğu cihan dedikleri ailenin reisidir. Dolayısıyla onun reisliği, himmeti, mürüvveti, sofrası ve ikramı bu nispette cümle padişahlardan daha fazla ve ala olmalıdır” (Nizâmü'l-Mülk, Siyasetname, 186) şeklinde cömertliğin insana kazandırdıklarını anlatmıştır.

3.2.6. Sabır

Sabır, insanların başına gelen her türden felaket karşısında metanetini koruması, yaşamış olduğu problemlerden şikâyetçi olmadan, sıkıntılara katlanması olarak tanımlanmaktadır. İnsanlar yaşamları sürecinde; deprem, sel gibi doğal afetler, trafik kazaları, hastalıklar ve ölümler gibi iradesinin dışında gelişen olumsuz durumlarla karşılaşmaktadırlar. Böyle durumlarda insanlar hayatlarını devam ettirebilmeleri için sabretmeyi öğrenmeleri gerekmektedir. Çünkü sabır, insanları ayakta tutan gücü onlara veren toplumsal bir değer olarak kabul edilmektedir (Kumbasar, 2011: 144). Edib Ahmet eserinde sabır değerinden iki dörtlükte bahsetmiştir. Öyle ki sabır onun eserin şu şekilde geçmektedir:

“Bela gelirse, ferahı bekleyerek, sabret;

Bela ve zahmeti yok etmeğe çalışarak, ferahı bekle;

Mihnet ateşi söner, nevbeti geçer;

Sabır sahibi sevab kazanmakla kalır” (Arat,1992: 95).

Yükneki, insanın başına bela gelmesi durumunda sabırla beklemesi gerektiğini ifade etmiştir. İnsanın başına gelen bela ve musibetlerin bir gün biteceğini, rahata kavuşacağını ve bunun karşılığını da mutlaka alacağını ifade etmiştir. İnsanın başından geçen musibetlere karşı sabırla mücadele edip geçmesini beklemesi sonucunda mükâfatının olduğunu aktarmıştır. Sonraki dörtlükte ise yazar sabır değerinden dolayı olarak bahsetmiştir:

“Bu dünyanın tadı karışıktır,

Eziyeti daha çok ve tadı azdır;

Ba neredede ise, arısı berâberdir;

Baldan önce arının zehiri tadılır” (Arat,1992: 98).

Yazar dörtlükte, dünyanın eziyetinin çok, rahatının ise az olduğu bir benzetmeyle anlatmıştır. Yazar her şeyin zahmetiyle bir bütün olduğunu ve bu nedenle dünya nimetlerini tatmak isteyenlerin zahmete katlanmadan rahata kavuşamayacağını anlatmıştır. Ona göre, insanlar rahata kavuşmak istiyorlarsa öncelikli olarak başına gelen ne olursa olsun, çalışarak ve sabrederek rahata kavuşmayı beklemesi gerektiğini ifade etmiştir. Yazar, dolayısıyla insanın rahata kavuşması için sabır değerinin hayati önem taşımakta olduğunu anlatmıştır.

3.2.7. Dostluk

Dostluk; sevgi, saygı, fedakârlık ve dayanışma gibi birçok değeri içinde barındıran ve insanları birbirine bağlayan özel bir duygudur. Bireyler sevinçlerini dostlarıyla paylaşarak artırırken; kederlerini ve acılarını dostlarıyla paylaşarak yüklerini hafifletirler. İnsanlar ihtiyaç olması halinde dostlarından herhangi bir konu hakkında bile bilgi alabilirler. İnsanın güvenebileceği, kötü gününde yanında bulunabilen dostlarının varlığıyla kendisini daha iyi hissedeceği düşünülür. Bu bağlamda gerçek dostluk insanlar arasında şartsız, koşulsuz sevgiyi içinde barındıran bir değerdir (Kumbasar, 2011: 101).

İnsanın bireysel olarak bir çevrede yaşayabilmesi için bir topluluğa dâhil olması gereklidir. Öğrenim hayatımız boyunca almış olduğumuz eğitim bizi dostane ilişkiler kurmaya yönlendirebilir. Buna karşı eğitimin etkisini yitirdiği bireylerde kötü duygu, düşünce ve davranışları sonucunda düşmanlık ortaya çıkabilmektedir. Bu açıdan eğitim,

diğer bir boyutuyla bireyi dost ve düşman ayırımı yapabilecek güce ulaştırmalıdır (Zengin, 2017: 101). Yükneki dostluk değerinden dörtlüğünde şöyle bahsetmiştir:

“İnsanın arkadaşı iyi olursa, kendisi de iyi olur;

İnsan arkadaşının iyi olmasından çok hayır görür;

Kötüye yaklaşma, kötü sohbeti

Seni hemen kötü huylu yapar” (Arat,1992: 96).

Yazar burada “Arkadaşını söyle senin kim olduğunu söyleyeyim” düşüncesiyle aynı doğrultuda, bireyin dostu iyi olursa kendisinin de iyi olacağını ve iyi arkadaş sayesinde iyiliklerle meşgul olacağını ifade etmiştir. Buna karşı insanın arkadaşlarının ve dostlarının kötü karakterli olması durumunda ise onu kötü kişilikli bir birey yapacağını ifade etmiştir. Dolayısıyla Edib Ahmed, arkadaşlığın kişinin karakteri üzerinde büyük etkisinin olduğunu söylemiş, dostluk değerinin birey ve toplum için önemine değinmiştir.

Dostluk değerinin öneminden Kutadgu Bilig adlı eserde de bahsedildiği görülmektedir; “Konu-komşu, sevinç ve keder arkadaşı nerede; ben ona her şeyimi vereyim, evimi bile ona terkedeyim. Arkadaş ve dost diye itimat edilecek kim var; ben onu bey yapıp, kendim ona kul olayım” (Yusuf Has Hacib 6585,6586). Yazarın bu beyitlerinde dönemin bozulduğunu, arkadaşlık ve dostluk değerlerinin yok olduğunu anlattığı görülmektedir. Diğer başka beyitlerde ise, “Bugün burada kendime eş diyeyim, kime inanayım veya kimi dost edineyim; Kime gönül vermeli, derdi kime açmalı; ben şimdi gamlıyım, bir az içimi dökeyim” (Yusuf Has Hacib 6580, 6581). Yazar aynı şekilde bu beyitlerde de dostluğun kaybolduğunu ve bu nedenle dertlerini anlatabileceği kimsenin olmamasından yakınarak dostluk değerinin öneminden bahsetmiştir. İki yazar karşılaştırıldığında, Edib Ahmed insanın dostuyla tanındığına değinerek dostluğun önemini anlatırken, Yusuf Has Hacib ise dostluğun yokluğundan çekilen sıkıntıları ifade ederek dostluk ve arkadaşlık değerinin hem birey hem de toplum açısından önemini anlattığı söylenebilir.

4. SONUÇ VE TARTIŞMA

12. yüzyılda Edib Ahmet b. Mahmud Yükeki'nin bir ahlak kitabı olarak kaleme aldığı Atabetü'l Hakayık adlı eser, “Sosyal Bilgiler öğretim programında yer alan değerlerden hangilerini içermektedir?” ana problemiyle başlanılan bu çalışma; nitel araştırma deseninde tasarlanmış ve veri toplamak amacıyla da doküman incelemesi yöntemi kullanılmıştır. Elde edilen veriler betimsel analize tabi tutularak bu bölümde tartışılmıştır. Değerler açısından ele alınan eserin incelenmesi sonucunda hem Sosyal bilgiler öğretim programında bulunan hem de dini ve toplumsal değerler eserde tespit edilmiştir. Edib Ahmed eserinde daha çok bilimsellik, duyarlılık, cömertlik, alçak gönüllülük ve sözün değeri gibi değerlerin yer aldığı görülmektedir.

Bilimsellik; incelenen Atabetü'l Hakayık'ta Sosyal bilgiler öğretim programında yer alan değerden en çok “Bilimsellik” değeri yer almaktadır. Bilimsellik değeri, Schwartz'ın değerler sınıflandırmasında “başarı” değerleri grubunda yer aldığı görülmektedir. Schwartz'ın başarı değer sınıflandırmasında, toplumsal standartları merkeze alan kişisel başarı eğilimi olduğu görülmektedir. Bu değere önem veren bireyler, başarılı olmak, zeki olmak, yetkin olmak gibi özellikleri gösterdiği ifade edilmiştir (Ulusoy ve Dilmaç, 2016: 29). Bu doğrultuda birey zekâsını kullanıp başarılı olmak istiyorsa bilime ve bilimselliğe önem vermesi gerekmektedir. Edib Ahmed Yükeki de eserinde bilimsellik değerinde on iki dörtlükte bahsetmiştir. O eserinde bilimsellik değerinden genel anlamda; bilginin değeri ve gerekliliği ve bu yüzden toplumsal bir varlık olan insanın bilgi peşinde koşması gerektiği, bilginin bireysel ve toplumsal değerinin ancak bilgiler tarafından bilinebileceği ve bilginin insanlığa neler kazandırabileceği gibi konulardan bahsettiği görülmektedir. Ayrıca yazar, bilgili ve bilgisiz insanın karşılaştırılmayacak kadar aralarında fark olduğunu ve bilgisiz insan için bilginin hiçbir değerinin olmadığına değinmiştir. Bunların yanında, bir toplum için bilgi ve bilgeliğin önemine, bilgelere saygı duyulması gerektiğinden de bahsetmiştir. Literatür tarandığında Okutan (2015) tarafından “*Kabusname'nin Değerler Eğitimi Açısından İncelenmesi*” adlı tez çalışmasında da bilimsellik değerinin yer aldığı görülmektedir. İncelenen “Kabusname” adlı eserde de bilimsellik değeriyle ilgili olan bölümlerde; ilimden ve ilmin türlerinden, bilim aşkı ve insanın ilmini nasıl artırabileceğinden, insanın bilgi edindikçe mütevazı olmayı öğrendiğinden, insanın ilmiyle gurura ve kibre kapılmaması gerektiği ve ilim sahiplerinin haddini aşmaması gerektiği gibi öğütler şeklinde yer aldığı görülmüştür. Ayrıca eserde

bilimsellik değerinin geçtiği bölümlerde, ilmi değerler arasında bulunan bilgi vereni sevmek ve ona saygı duymak ve ilme sahip olmak için çalışmanın gerekliliği gibi konulara değinilmiştir. Konuyla ilgili bir diğer çalışma da Birkan (2016) tarafından yapılan, “*Kutadgu Bilig’de Değerler ğretimi*” başlıklı tez çalışmasıdır. Söz konusu çalışmada bilime verilmesi gereken değeri açıklarken, akıllı olmayı saray sahibi olmaya, bilgiyi de sarayın içindeki eşyalara benzetmiş ve bilginin yaşam için önemine vurgu yaptığını aktarmıştır. Ayrıca çalışmada akıllı insanın aklını kullanmasını sağlayan şeyin bilgi olduğu, bilgili insanlara devlet ve toplum tarafından saygı gösterilmesi ve sahip çıkılması gerektiğinden, bilgi nerede olursa olsun değerinin bilinmesi gerektiği gibi konulardan bahsettiğini aktarmıştır.  eserinin bilimselliğe bakışı incelendiğinde konuya aynı şekilde yaklaştıkları görülmektedir. Sonuç olarak ilk Türk İşlam medeniyetine ait eserlerle ilgi çalışmalara bakıldığında bilimselliğin, Türk toplum geleneğinde önemli bir değer olarak kabul edildiği görülmektedir.

Drştlk, Schwartz’ın değerler sınıflandırmasında “iyilikseverlik” grubunda yer aldığı görülmektedir. Bu değeri benimsemiş olan bireyler yardımsever olmak, toplumsal adalet, erdemli olmak, drşt olmak gibi kişilik özelliklerini göstereceği ifade edilmektedir (Ulusoy ve Dilmaç, 2016: 29). Atabetü’l Hakayık’ta Edib Ahmed Yükneki, toplumsal yaşamda adalet duygusunun oluşmasının temelini oluşturan drştlk değerinden dört adet dörtlükte bahsetmiştir. Yazar bu drtlklerde drştlkle ilgili olarak, drştlğn hem toplumsal hem de bireysel kazanımlarından, doğruluğn insan için bir süs olduğundan, bu nedenle insanların lüzumsuz yere konuşmaması ve yalan söylememesi gerektiğinden bahsetmiştir. Ayrıca, yalan söyleyen insanlardan kaçınılması gerektiğini söylemiştir. Drştlğ kişilik haline getiren insanların özelliklerinden bahsettiği görülmektedir. Değerler eğitimiyle ilgili çalışmalar incelendiğinde, Türk-İşlam medeniyetinin hem ilk dönemlerinde hem de sonraki dönemlerde kaleme alınan eserlerde drştlk değerinden bahsedildiği görülmektedir. Örneğin, Kaynak (2012)’ın yılında yapmış olduğu “*Değerler Eğitimi Bağlamında Sevinç okum’un Hikâyelerinin Analizi*” başlıklı tez çalışmasında çağımızda yaşayan Sevinç okum’un hikâyelerini değerler eğitimi bağlamında incelemiştir. İnceleme sonucunda eserde birçok değerin yanında drştlk değerinin de yer aldığını tespit edilmiştir. okum eserinde drştlğn karşıtı olan yalancılığın istenmeyen bir davranış şekli olduğunu ve bu nedenle yalancılıkla hayatlarını geçiren insanların ömürlerini boşuna geçirdiklerini de örneklerle açıklamıştır. Yazar diğer örneklerinde ise doğru söylemeye ve drşt davranmaya yönlendirirken, yalancılıkla ilgili davranış

sergileyenleri eleştirerek onları bu davranışlarına karşı uyarmıştır. Bu doğrultuda dürüstlük değeri Edib Ahmed'in Atabetü'l Hakayık adlı eserinde geçen dürüstlük değeriyle benzerlik gösterdiği ifade edilebilir. Konuyla ilgili yapılan bir diğer çalışma ise Çomaklı (2015)'nın "Mevlana'nın Mesnevi Adlı Eserinde Yer Alan Hikâyelerin Sosyal Bilgiler Dersi Öğretim Programındaki Değerlerin Öğretiminde Kullanımının İncelenmesi" adlı tez çalışmasıdır. Çalışmada, Mevlana'nın dürüstlük değerine bakış açısını ortaya çıkarmıştır. Mevlana'nın eserinde yalan ve hileden uzak durma, yalan söyleyen, riya ve hile ile ilgili olan hikâyelerin dürüstlük değerini içerdiği sonucuna varılmıştır. Söz konusu hikâyelerde; sözünde durmayan ve dürüst olmayan insanların yalanlarının bir gün mutlaka gün yüzüne çıkacağı ifade etmiştir. Bu açıdan eserde geçen hikâyelerde dürüstlüğün önemine vurgu yapılmıştır. Sonuç olarak, ilk Türk-İslam medeniyetinden günümüze kadar geçen süreç içerisinde ele alınan eserlerden anlaşılacağı üzere dürüstlük, Türk toplumunun önemli bir değeri olduğu ifade edilebilir.

Rokeach'ın değerler sınıflandırmasında yardımseverlik değeri "araç değerler" içerisinde yer aldığı görülmektedir. Araç değerleri grubunda, cesaretli, affedici, entelektüel, dürüş ve yardımseverlik bu sınıflandırmanın içinde yer almaktadır (Ulusoy ve Dilmaç, 2016: 26). Toplumda birlik ve beraberliğin oluşmasında önemli bir yeri olan yardımseverlik değerinden Edib Ahmed Yükeki dokuz adet dörtlükte bahsetmiştir. Yardımseverlik değerinin geçtiği dörtlüklerin bazılarında bu değerden doğrudan bazılarında ise yardımseverliğin karşıtı olan cimrilikten bahsederek değerın önemini açıklamaya çalışmıştır. Yazar eserinde yardımseverliğin insanı yücelten bir değer olduğunu söylemiştir. Buna karşı cimriliğin ise insanın tabiatına aykırı bir nitelik olduğunu ve bu niteliği taşıyanların ayıplanması gerektiğini anlattığı görülmektedir. Yardımseverliğin neredeyse bütün toplumlarda kabul gören bir değer ve buna karşı cimriliğin de toplumlarda ayıplanan bir özellik olduğunu aktarmıştır. Yazar ayrıca, yardımseverliği kişilik özellik olarak benimsemiş olan bireylerin yardımı nasıl yapması gerektiğinden de bahsetmiştir. Literatür incelendiğinde değerler eğitimiyle ilgili yapılan birçok çalışmada yardımseverlik değerinin yaklaşık aynı doğrultuda geçtiği görülmektedir. Konuyla ilgili yapılan çalışmalardan biri Çırak (2013) tarafından yapılan "*Cengiz Aytmatov Romanlarının Değerler Eğitime Katkısı*" adlı tez çalışmasıdır. Çalışmada yardımseverliğin; din, dil ve ırk ayrımı yapılmaksızın, yardıma ihtiyacı olan insanlara, özörlölere, yaşlılara ve hastalara olmak üzere maddi manevi desteğın esirgenmemesi gereken bir değer olduğu anlatılmıştır. İncelenen eserlerde ayrıca, toplumsal yaşamda düzenin sağlanması, devam ettirilmesi için

insanların sahip olduğu bilgiyi, yeteneğini ve elinde bulunan mal varlığından başkalarının yararlanmasına izin vermesi gerektiğinden bahsetmiştir. Ne türden olursa olsun yapılan yardımlara karşılık beklenilmemesi ve menfaat güdülmemesi bu değerin uygulama aşamasında önemli olduğuna vurgu yapılmıştır. Son olarak, İncelenen eserlerde yardımseverlik değerin devlet ve toplumdaki varlıklı kişiler tarafından benimsenerek, halktan yardıma muhtaç ve ihtiyaç sahiplerine sahip çıkılmalı ve sevindirilmelidir. Bu bağlamda bu çalışmanın konusu olan Edib Ahmed ‘in “Atabetü’l Hakayık” adlı eseri ve Cengiz Aytmatov’un edebi eserlerinin yardımseverlik değeri bakışlarının benzerlik gösterdiği ifade edilebilir. Sonuç olarak, Türk toplumunun iki farklı döneminde kaleme alınmış olan eserlerde “yardımseverlik” değerin yer alması Türk toplumunun bu değere verdiği önemi göstermektedir.

Toplumsal yaşamda bireyler arası ilişkilerde önemli bir yeri olan “hoşgörü” değeri Edib Ahmed Yükneci, Atabetü’l Hakayık’ta iki dörtlükte bahsetmiştir. Yazar söz konusu bu dörtlüklerde hoşgörüden; insanlar arasında fiziki olarak bir farklılığın olmadığını, aradaki farkın ancak hoşgörü sahibi olmakla ortaya çıktığını, hoşgörüü bir değer olarak kabul eden ve kişilik haline getiren bireylerin toplumlarda sevilen ve kabul gören bireyler olduğu şeklinde bahsetmiştir. Bunlara ek olarak yazar, insanların hoşgörü sahibi olması, insanın tabiatı gereği yanlış yapmaya yatkın varlıklar olması nedeniyle hataya düşebileceklerinden bahsederek onlara karşı, yapılan küçük hatalarda hoşgörü sahibi olunması gerektiğini anlatmıştır. Türk-İşlam toplumunda önemli bir yeri olan hoşgörü değeri, bu medeniyete ait edebi eserlerde örnekleri mevcuttur. Konuyla ilgili, Emer (2014)’in “*Safahat’ta Değerler Eğitimi Unsurları*” başlıklı tez çalışmasında Mehmet Akif’in Safahat adlı eserindeki değeri incelemiştir. Söz konusu çalışmada hoşgörü değeri de tespit etmiştir. Çalışmada Akif’e göre hoşgörü ile insan çoğu gönüllere girdiğinden ve kapanan birçok kapının açıldığından bahsetmiştir. Hoşgörü, bireyler ve toplumlar arasındaki ilişkiyi düzenleyen bir değerdir. Toplumda birlik ve beraberliği sağlamada önemli bir yeri vardır. Ayrıca Mehmet Akif, neslin ışlahı için bu değeri öneme de değinmiştir. Türk-İşlam medeniyetinin iki farklı döneminde yaşamış olan Mehmet Akif ve Edib Ahmed’in hoşgörü değeri bakışları karşılaştırıldığında arada farkın olmadığı anlaşılmaktadır. Mehmet Akif eserinde daha çok hoşgörü değeri toplumsal yönüne değinirken, Edib Ahmed bireysel yönüne vurgu yaptığı görölmektedir. Sonuç olarak hoşgörünün, Türk-İşlam toplumunun geçmişten günümüze kadar yaşatılan önemli bir değer olduğu söylenebilir.

Schwartz'ın değer sınıflandırmasında barış değeri, “evrenselcilik” değeri içerisinde yer almaktadır. Tüm insanlığın ve doğanın iyiliğini gözetmek olarak tanımlanan evrenselcilik değerini benimsemiş olan bireyler erdemli olmak, açık fikirli olmak, çevreyi koruma, iç uyum, dünyaya barış istemek ve güzelliklerle dolu bir dünya düşüncesinde oldukları ifade edilmektedir (Ulusoy ve Dilmaç, 2016: 29). Barış değerinden Edib Ahmed Yükneki Atabetü'l Hakayık'ta  dörtlükte bahsetmiştir. O bu değerin, toplumsal barışı sağlayacağından dolayı, kendisine herhangi bir zarar verene karşı kin tutmaması gerektiğinden bahsetmiştir. Ayrıca yazar, insanların affedici olmasının toplumsal yaşama etkilerinden ve kendine kötülük yapan birine iyilikle karşılık vererek huzurun kaynağı olan barış ortamının sağlanması gerektiğini anlatmıştır. Literatür tarandığında Nitekim omaklı (2015) tarafından yapılan “*Mevlana'nın Mesnevi Adlı Eserinde Yer Alan Hikâyelerin Sosyal Bilgiler Dersi ğretim Programındaki Değerlerin ğretiminde Kullanımının İncelenmesi*” başlıklı tez çalışmasında diğer değerlerin yanı sıra Mevlana'nın “barış” değerine bakışını da değerlendirmiştir. Mevlana, savaş sözcüğünden hatta savaşı ve çatışmayı anımsattığı için barış sözcüğünden dahi rktğ söylemiştir. Mevlana eserinde, insanı güç elde etmeye ve kötülüğü sürükleyen makamlardan bahsederek bunun insan hayatının bir amacı haline geldiğini ve ancak makamın ehemmiyetsiz bir şey olduğundan bahsetmiştir. Bu açıdan dünya malı veya makamı için çatışmanın önemsiz bir şey olduğunu anlatmıştır. Mesnevi ve Atabetü'l Hakayık, barış değeri bağlamında karşılaştırıldığında; Mevlana'nın çatışmaya neden olan dünya malının önemsiz olduğunu ve makam ve mal sevgisini insanın içinden atarak barışı hâkim kılması gerektiğini anlatmıştır. Edib Ahmed ise barış değerini, insan ilişkileri bağlamında ele almış, insanın kendisi için istediği şeyleri diğer insanlar için de isteyerek çatışmadan uzak durulması ve toplumsal barışın sağlanması gerektiğini anlatmıştır. Dolayısıyla barışın, Türk toplumu için önemli bir değer olduğu ifade edilebilir.

Bireylerin toplumsal yaşamdaki olgu ve olaylar karşısında sorumluluk alması olarak tanımlanan “duyarlılık” değerinden Edib Ahmed eserinde on bir dörtlükte bahsetmiştir. Yazar eserinde duyarlılık değeriyle ilgili öncelikli olarak toplumsal yaşamda bireylerin duyarlı olması gerektiği konusuna değinmiştir. Konuyla ilgili olarak insan hangi makam ve mevkide bulunursa bulunsun iletişim kurduğu insanlara karşı yıkıcı bir dil değil yapıcı bir dille hitap etmesi gerektiğini ifade etmiştir. Yazar duyarlılık değeriyle ilgili olarak insanlarda vefa duygusuna karşı olan duyarlılığın azaldığından da bahsetmiştir. Ona göre toplumdaki sahte dostlukların ve çatışmaların kaynağında vefa duygusuna karşı olan

duyarlılığın azalmıştır ve buna bağlı olarak da vefasızlığın yaygınlaşmıştır. Yazar konuyla ilgili olarak insanların inanca karşı duyarlılıklarının azaldığını anlatmıştır. İnanca karşı oluşan duyarsızlığı da yine toplumsal bozulmaların nedenleri arasında göstermiştir. Bunun sonucunda âlimlerin ve âbidlerin inanca karşı olan duyarlılıklarının kaybolması neticesinde ibadetlerine riyanın karıştığını ve aslının bozulduğunu anlatmıştır. Duyarlılıkla ilgili olarak yazar insanların samimiyet duygusuna karşı olan duyarlılıklarını da kaybettiklerini ve bunun sonucunda hem bireysel yaşamda hem de toplumsal yaşamda problemlerin ortaya çıktığını anlatmıştır. Ona göre insanlarda samimiyetin kaybolması insan ilişkilerinden inancıyla ilgili konulara kadar, birçok konunun kendi özünü kaybederek samimiyeysiz ve gösteriş için yapılr hale gelmiştir. Ona göre bu durumun sonucunda toplumda problemler yaşanmaya başlamıştır. Çomaklı (2015)'nın yapmış olduğu “*Mevlana'nın Mesnevi Adlı Eserinde Yer Alan Hikâyelerin Sosyal Bilgiler Dersi Öğretim Programındaki Değerlerin Öğretiminde Kullanımının İncelenmesi*” başlıklı tez çalışmasında duyarlılık değeri yer almaktadır. Çalışma sonucunda Mevlana'nın duyarlılığı kendi üzerinde somutlaştırdığını ifade etmiştir. Mevlana'ya göre duyarlılık, insanın yapılan iyiliklere kaşı vefa duygusunu kaybetmemesi, hangi din ve ırktan olursa olsun insanoğluna karşı duyarlı olma, kalpleri gönül gözü ve tatlı dille kazanma, yetim kalmışlara sahip çıkmak, hayvanları doyurmak ve yoksullara karşı duyarlılığı elden bırakmamak gibi konulara değindiğı görülmektedir. Edib Ahmed'in duyarlılık değerine bakışıyla, Mevlana'nın bu değere bakış açısı topluma, insana ve hatta bütün canlılara karşı olması nedeniyle aynı doğrultuda olduğu ifade edilebilir. Topcu (2016), “*Saltuknâme'nin Değerler Eğitimi Açısından İncelenmesi*” başlıklı tez çalışmasında ise duyarlılık değerinden; insanın canlılara karşı duyarlılığından, insanlara yapılan haksızlığa ve zulme, hatta İslam inancının emirlerine karşı duyarlı olunmasından bahsetmiştir. Bu açıdan Edib Ahmed ve Saltuk Gazi'nin bu değere bakış açıları karşılaştırıldığında her ikisinin de genel anlamda insan ve inanca karşı olan duyarlılığın azaldığında ve bu nedenle de toplumdaki samimiyeysizliğin tükendiğinden bahsettikleri söylenebilir.

Saygı; bireylerin diğeri bireylere sadece insan oldukları için değeri vermeleri olarak tanımlanabilir. Saygıyla bir birlerini tamamlayıcı bir toplumsal değeri olan Sevgi ise, bireyin değeri verdiği ve saygı duyduğu insanlara karşı bağıllık duygusunu taşıması şeklinde ifade edilebilir. Toplumsal ve bireysel yaşamın vazgeçilmezi olan bu iki değeri Edib Ahmed Yükeki iki dörtlükte bahsetmiştir. Ona dünyanın, insanın ve zamanın bozulmasının temelinde, insanların birbirlerine karşı olan sevgi ve saygı değerini

kaybetmeleri yatmaktadır. Buna göre dünyada her şeyin bir karşılığının olduğunu, insanlara karşı sevgi ve saygıyla davranılarak, aynı şekilde karşılık görmesi gerektiğini anlattığı söylenebilir. Literatür tarandığında değerler eğitimi konusunda yapılan çalışmalarda sevgi ve saygı değerinin birçok araştırmada yer aldığı görülmektedir. Bu çalışmalardan Yılmaz (2012)'ın *“Ziya Gökalp'in Şiirlerinin Değerler Eğitimi Açısından İncelenmesi”* başlıklı tez çalışmasında Ziya Gökalp'in şiirlerinde geçen sevgi değerini yorumlamıştır. İncelenen şiirlerinde Ziya Gökalp sevgi ve saygı değeriyle ilgili olarak; vatan sevgisi, millet sevgisi, bayrak sevgisi, aile sevgisi, Türk büyüklerine saygı, kahramanlık ve şehitlere saygı gibi konuların geçtiği görülmektedir. Gökalp'e göre vatan temiz bir yürekle sevilmelidir. Onun şiirlerinin bir başka konusu da millet sevgisidir. Gökalp millet sevgisinden, Türk milletinin dünyanın her yerinde devlet kurabileceğinden ve milletin dininin, dilinin bir olacağın bahsetmektedir. Milliyetçilikle bağdaştırdığı millet sevgisini, Batı ve Doğudan gelen değişikliklere uymak yerine, gelen yeniliklerin bize uymalarının sağlanması gerektiğine değinmiştir. Diğer konu başlıklarını da sevgi ve saygı değeriyle ilişkilendirerek aktarmıştır. Konuyla ilgili bir diğer çalışma ise, Topcu (2016) tarafından yapılan *“Saltuknâme'nin Değerler Eğitimi Açısından İncelenmesi”* yüksek lisans tez çalışmasıdır. Çalışmada eserin yazarı Saltuk Gazi'nin sevgi ve saygıya ne şekilde önem verdiğini ortaya koymuştur. İncelenen eserde saygı ve sevgi değerini içeren davranışların genellikle büyüklerin elini öpmek, sarılmak, gözlerinden öpmek, büyükler adına ziyafet vermek, ikramda bulunmak ve onlara baba şeklinde hitap etmek şeklinde açıklandığı görülür. Çalışmalar karşılaştırıldığında, Edib Ahmed söz konusu değerleri kişiler arası ilişkiler bağlamında ele almıştır. Ziya Gökalp ise bu değerleri vatan ve millet sevgisi olarak incelemiştir. Saltuk Gazi de bu değerlerin işareti olan davranış kalıplarından bahsetmiştir. Sonuç olarak bahsi geçen üç çalışmada da sevgi ve saygı değeri farklı yönleriyle ele alınmıştır.

Özgürlük, bireylerin toplumsal yaşam içerisinde diğer bireylerin haklarına girmeden istediği şekilde davranması olarak tanımlanabilir. Edib Ahmed eserinde özgürlük değerinden iki dördlükte bahsetmiştir. Ona göre özgürlük, insanın geçici dünya malı için ne olursa olsun kendi benliğinden ve kişiliğinden asla taviz vermeden koruması gereken bir değerdir. Literatür tarandığında özgür olmak değeriyle ilgili konular; Güler (2015)'in *“Değerler Eğitimi Açısından Lutfiyye-İ Vehbî”* başlığıyla çalıştığı yüksek lisans tezinde yer almaktadır. Özgürlük değeriyle ilgili Vehbi'nin eserinde her şeyden önce insanın fikrinin özgür olması gerektiğinden bahsettiği görülmüştür. Ona göre fikren özgür

olabilmenin yolu ise derinlemesine çalışarak bilgi sahibi olmaktan geçmektedir. Bu bağlamda her duyduğu haberi bilgi ile karşılaştırarak incelemek sonraki dönemlerde ortaya çıkacak olan çelişkilerin önüne geçecektir. Bu nedenle Vehbi, oğluna fikren özgür olması gerektiğini öğütlemiştir. O ayrıca oğluna aklını heveslerinin ve isteklerinin gölgesinde bırakmaması gerektiğini de söylemiştir. Son olarak Vehbi'ye göre kişinin özgür olması, insanın iç huzurunun oluşmasına yardımcı olur ve bunun sayesinde mutlu bir hayat sürdürür. Bu açıdan özgür bir hayat yaşayan birey, anlamlı ve dolu bir hayat sürecektir. Sonuç olarak Edib Ahmed ve Vehbi'nin eserleri incelendiğinde bireysel ve toplumsal yaşamda özgür olmanın önemine değinilmiştir.

Çalışkanlık, insan için hem bireysel hem de toplumsal refaha ulaşmanın yolu olan bir değer olarak tanımlanabilir. Edib Ahmed insanın büyük bir beklenti içerisinde olmadan çalışma konusunda sorumlu olduğu görüşündedir. O insanın dünya nimetlerinin çalışarak kazanılması gerektiğini ve kazanılan maldan da israf edilmeden tüketilmesi gerektiğini anlatmıştır. Literatür tarandığında çalışkanlık değeriyle ilgili olarak birkaç çalışmanın muhtelif yerlerinde konuya değinildiği görülmektedir. Bu çalışmalardan biri Akkaya (2013) tarafından "*Mevlâna'nın Mensur Eserlerinde Değerler Eğitimi*" başlığıyla yapmış olduğu tez çalışmasıdır. Çalışmada Mevlana'nın mensur eserleri değerler bağlamında incelenmiştir. Söz konusu çalışmanın sonucunda Mevlana'nın diğer değerlerin yanında çalışkanlık değerine bakış açısını da değerlendirmiştir. Mevlana eserlerinde, insanların ellerinde bulunan mallarını çalışarak artırmaları gerektiğini söylemiştir. O, Allah'ın çalışan insanın rızkını fazlasıyla vereceğini ifade etmiş, yeryüzünün halifesi olan âdemoğlunun ancak çalışarak başarılı olabileceğini göstermek amacıyla, toprağı örnek vermiştir. Mevlana'ya göre kuru toprak bile sürülüp ekildiği zaman ürün verdiğine göre insan çalıştığı sürece fazlasıyla üretecektir. Mevlana ayrıca insanların iki gününün eşit olmaması gerektiğini, her gün bir önceki günün üzerine koyarak sermayelerini artıracabileceklerini anlatmıştır. Mevlana'ya göre eldeki mevcut sermaye de ancak çalışarak artırılır veya korunur, çalışılmadığı takdirde ise eldeki sermayede tüketecektir. Ona göre toplumun kalkınması da bireylerin üzerine düşen görevleri yerine getirerek çalışmalarına bağlıdır. Mevlana insanı tanımlarken de, onun sürekli çalışan ve üreten canlı olduğunu belirtmiştir. Ek olarak dünyadaki her şeyin sürekli bir hareket ve değişim içinde olduğunu, ancak insanı diğer varlıklardan ayıran şeyin ise çalışarak üretmesi olduğunu anlatmıştır. Değerler eğitimiyle ilgili bir diğer çalışma ise Kumbasar (2011) tarafından "*Muzaffer İzgü'nün Romanlarının Değerler Eğitimi Açısından İncelenmesi*" başlığıyla hazırlanan yüksek lisans

tezidir. Çalışmada Muzaffer İzgü'nün romanları değerler açısından incelenmiş ve eserlerde geçen değerler çıkarılarak yorumlanmıştır. İzgü eserlerinde insanların hayatta kalmaları için çalışmalarının zorunlu olduğunu söylemiştir. Eserlerinde çalışkanlık değerinden doğrudan bahsetmese de tembellik sonucunda insanın başına gelebilecekleri anlatarak çalışkanlığın önemine değinmiştir. Ayrıca eserlerinde çalışkanlık değerinin yüceltildiğini ve insanın çalışarak her şeye ulaşabileceğini ifade etmiştir. Bu değerın devam etmesi için yaşlı insanlar, gençleri çalışmaya teşvik etmeli ve gençlerin ailelerine yardımcı olmak amacıyla da çalışmaları gerektiğinden romanlarda bahsetmiştir. Gençlik romanlarında ise ders çalışmanın kazançlarından bahsettiği aktarılmıştır. Sonuç olarak Mevlana, Muzaffer İzgü ve Edib Ahmed çalışkanlık değeri üzerinde durmuşlardır.

Türk devlet ve toplum geleneğinde önemli bir değer olarak kabul edilen dayanışma, toplumsal bir varlık olan bireylerin ortak menfaat etrafında birleşmeleri şeklinde tanımlanabilir. Edib Ahmed Atabetü'l Hakayık adlı eserinde dayanışma değerinden doğrudan bir dörtlükte dolaylı olarak da diğer birkaç dörtlükte bahsettiği görülmektedir. Ona göre insanların birliğinin ve beraberliğinin sağlanmasının temelinde bu değer vardır. Bu açıdan dayanışma ve yardımseverliğin hâkim olduğu bir toplumda ayrılık ve farklılıklar ortadan kalkacak, toplumda birlik, beraberlik ve düzen sağlanacaktır. Literatüre bakıldığında ise dayanışma değerinin de yer aldığı çalışmaların olduğu görülmektedir. Bu çalışmalardan bir tanesi, Akbalık (2015)'ın "*Değerler Eğitimi Bağlamında Hacı Bektaş-ı Veli'nin Eserlerinde Yer Alan Eğitsel Unsurlar*" başlıklı tez çalışmasıdır. Söz konusu çalışmada Hacı Bektaş-ı Veli'nin eserlerinde dayanışma değerinin sıklıkla yer aldığı aktarılmıştır. Çalışmada süresince incelenen Hacı Bektaş-ı Veli'nin eserlerin dayanışma değerinin paylaşma ve yardımlaşma değerleriyle birlikte birçok bölümde yer aldığı ifade edilmiştir. Değerler bağlamında incelenen bu eserlerde dayanışma değerinin, toplumda bireylere hizmet etme ve ikramda bulunma alt boyutlarıyla yer aldığı tespit edilmiştir.

Sosyal bilgiler dersinin verildiği Yeni Zelanda, ABD, Avustralya ve Türkiye gibi ülkelerde bu ders içerisinde ortak olarak kazandırılması amaçlanan (Ulusoy ve Dilmaç, 2016: 31) ve kısaca hakkı, hak sahibine teslim etme olarak tanımlanan adil olmadan, Edib Ahmed eserinde doğrudan iki dörtlükte toplumsal bir değer olduğunu vurgulamıştır. Adalet toplumun her alanında olması gereken bir değerdir. Yazar eserinde gündelik yaşam içerisindeki ikili ilişkilerdeki yönüne değinmiştir. Ona göre ikili ilişkilerde adaletin sağlanması, insanların kendinden büyük veya küçük olsun herkesin haklarını gözeterek

davranması gerektiğini ifade etmiştir. Edib Ahmed'in eserinde bahsettiği diğer bir adalet anlayışı da eşitlik alt boyutuyla yer almıştır. Ona göre adalet, makam ve mevki fark etmeksizin herkesin eşit olduğudur. Bu bağlamda adalet, toplumda bireylerin birbirlerinden üstünlüğünün olmaması halidir şeklinde yorumlanabilir. Literatür tarandığında adalet değerinin yer aldığı çalışmalardan bir tanesi Zengin (2017)'in "*Nizâmü'l-Mülk'ün Siyasetnâmesi'nde Değerler Eğitimi*" başlıklı tez çalışmasıdır. Söz konusu çalışmadan Selçuklu devletinde uzun dönem vezirlik yapmış olan Nizâmü'l-Mülk'ün incelenen eserinde yer alan değerler araştırılmıştır. Vezir eserinde adaletle ilgili anlatılanları sadece bir ülke ve yönetim bağlamında değil, sosyal hayatın bütün aşamalarında insan ilişkileri açısından ele almıştır. O aynı ailedeki anne babanın çocuklarına, büyük bir sınıfta öğretmenlik yapan eğitmenin bütün öğrencilere karşı ve bir işverenin personeline veya bir amirinin eli altında çalışan bütün memurlarına kadar hayatın her alanında adil olması gerektiğini vurgulamıştır. Ayrıca Nizâmü'l-Mülk, insanın doğru bilgiye ulaşmadan adaletle muamele etmesinin mümkün olmadığını da belirterek, adalet için bilginin de önemine değinmiştir. Ele alınan iki eserdeki adalet konusu karşılaştırıldığında, temelde aynı doğrultuda oldukları ifade edilebilir. Ancak Edib Ahmed, daha çok bireyler arası adaletten bahsederken, vezir Nizâmü'l-Mülk'ün toplumsal ve devlet yönetimindeki adaletten anlattığı görülmektedir. Konuyla ilgili bir başka çalışma da, Selek (2014)'in "*Osman Yalçın'ın Hayvan Hikâyelerinde Değerler Eğitimi*" başlıklı tez çalışmasıdır. Hayvan hikâyelerinin değerler eğitimi bağlamında incelendiği çalışmada "adalet" değerinden dolayı olarak yer aldığı ifade edilmiştir. Buradaki hikâyelerde adalet değeri genel olarak iki hayvan arasındaki adaleti sağlamak ve adaletin günlük yaşamdaki önemine değinilmiştir. Bu açıdan yaşanan ortamın huzurunun ancak adaletle sağlanabileceğine vurgu yapılmıştır. İncelenen eserlerde, herkesle iyi geçinen ve dost olan, herkese karşı eşit davranan hayvanların, genel olarak yaşadığı bölgelerde veya barınaklarında çok sevildiği üzerinde durularak dolaylı yoldan adalet değerinden bahsedilmiştir. Sonuç olarak yapılan üç çalışmaya bakıldığında "adalet" değerinin farklı yönlerine değinilse de, insanların ve toplumların vazgeçilmez değerlerinden biri olduğu görülmektedir.

İnsanı diğer varlıklardan ayıran özelliklerden biri olan söz söyleme yeteneği, toplumsal bir değer olarak kabul edilir. Edib Ahmed eserinde bu değerden altı dörtlükte bahsetmiştir. Söz konusu değer geçtiği bu dörtlüklerde konuyla ilgili olarak, iletişimde kullanılan kelimelerin önemine vurgu yaparak insanın konuşurken ne konuştuğunun

bilincinde olarak konuşması gerektiğini söylemiştir. İnsan ahlakının dile hâkim olmasıyla başladığı düşüncesindedir. Bu açıdan yazara göre dile hâkim olamayıp, çok ve gereksiz konuşmak insan için bir düşmandır. İnsan muhatabıyla iletişim halindeyken kullandığı kötü bir sözcüğün karşısındaki insanda onarılmaz bir yara açabileceği nedeniyle sözün ne kadar değerli olduğuna vurgu yapmıştır. Dile hâkim olamamanın insanı başını yiyen bir nitelik olduğunu söylemiş ve dile hâkim olmanın önemine sürekli değinmiştir. Ayrıca yazara göre insanın başına gelen birçok şey diline hâkim olamamasından geldiğini ve bu özelliği taşıyan insanların başından problemlerin hiç eksik olmayacağını aktarmıştır. Son olarak Edib Ahmed'e göre neyi ne kadar söylediğinin bilincinde olmak ve buna göre hareket etmek dili korumanın en iyi yoludur. Literatür incelendiğinde söz söyleme değerini de içeren birkaç çalışmanın olduğu görülmektedir. Bu çalışmalardan biri de, Topcu (2016)'nın *“Saltuknâme'nin Değerler Eğitimi Açısından İncelenmesi”* başlıklı tez çalışmasıdır. Çalışma sonucunda, söz söyleme değerinin ne kadar önemli olduğunu Saltuk Gazi de eserinde vurgulamıştır. Saltuk Gazi'ye göre toplumu ve bireyleri harekete geçirmek; özellikle diğer dinlerin ve toplumların mensuplarını etkileyebilmek amacıyla, samimi, cana yakın, hoşsohbet bir yaklaşım içerisinde olunmalıdır. Bireylerin kendisine düşmanlık davranışı sergileyenlere karşı sabır göstermesi, yaşadığı problemlere karşı şikâyetçi olmak yerine fedakârlık yapması üstlendiği misyonun gerektirdiği değerlerdendir. Nitekim bunu Saltuk Gazi benimsemiş ve binlerce insanı harekete geçirerek Müslüman olmasına neden olmuştur. Bu bağlamda eserinde insanın diğer insanlara karşı hoş sohbeti benimsemesi gerektiğini öğütlediği aktarılmıştır.

Schwartz'ın, dinsel töre veya kültür, düşüncelere saygı veya bağlılık olarak tanımladığı değerler içerisinde bulunan (Ulusoy ve Dilmaç, 2016: 26) ve Alçak gönüllülük olarak bilinen tevazu, insanın kendini diğer insanlardan üstün görmeme, onlarla eşit olduğunu kabul etme ve buna göre davranış sergilemesi olarak tanımlanabilir. Yazar eserinde tevazu değerinden beş dörtlükte bahsetmiştir. Yükneki'ye göre tevazu toplumun ihtiyacı olan temel değerlerden bir tanesidir. Bu açıdan eserinde insanların kibri bırakarak tevazu sahibi olmalarını tavsiye etmiştir. Tevazuunun zıddı olan kibrin hem insanlar hem de yaratıcı tarafından sevilmediğini, buna karşı tevazu değerini bir kişilik haline getirmiş insanların toplumda, yaratıcı nazarında sevgi ve saygı gördüklerini söylemiştir. Bu düşüncesi tevazu değerinin inancın insanlarda olmasını istediği bir tutum olduğunu iddia etmiş ve bu değerın İslam inancının şiarı olduğunu belirtmiştir. O, İslam inancının tevazu sahiplerini yücelttiğini ve kibir sahibi olanları ise yerdüğünü ifade ederek tevazu değerinin

hem insan hem toplumun inancından kaynaklı bir değer olduğu vurgusunu yapmıştır. Alçak gönüllülük, Birkan (2016)'ın "*Kutadgu Bilig'de Değerler Öğretimi*" başlıklı çalışmasında mütevazılık değeri alt başlığıyla ele alındığı görülmektedir. İncelenen eserin müellifi Yusuf Has Hacib'in siyasetname türünde olan eserinde, devlet yöneticilerinin, uzun bir dönem devleti düzen içinde yönetebilmeleri için kendilerini büyük görmemeleri gerektiğini öğütlemiştir. Ona göre halkın devlet yöneticilerini sevmesi, devlet yöneticisinin kendini büyük görmeyerek alçak gönüllü olmasına bağlıdır. Bu sayede halkın sevgisini kazanan yönetici, uzun müddet bu görevini sürdürmeye devam edecektir. Bunlara ek olarak Yusuf Has Hacib alçak gönüllülüğü, huzuru elde tutan bir değer olarak yorumlamış ve mutlu olmanın yolunun alçak gönüllü ve mütevazı olmaktan geçtiğini ifade etmiştir. Yazar eserinde alçak gönüllülüğün zıddı olan kendini büyük görmeyi tedavisi olmayan bir hastalığa benzetmiştir. Toplumunda devlet yöneticilerinden bireylere kadar herkesin alçak gönüllü olarak bu hastalıktan korunması gerektiği ifade etmiştir. Bu değer de yer aldığı bir diğer çalışma da, Güler (2015) tarafından "*Değerler Eğitimi Açısından Lutfiyye-İ Vehbî*" yapılan yüksek lisans tez çalışmasıdır. Çalışmada Lutfiyye-İ Vehbî'nin oğluna, bulunduğu herhangi bir yerde gidip başköşeye oturmaması gerektiği başköşeye talip olanların değerinin olmayacağını belirterek, ona alçakgönüllü olması gerektiğini öğütlediği aktarılmıştır. Vehbi, oğlun sadece toplum önünde değil tek başına kaldığı zamanlarda da alçakgönüllü olması gerektiğini öğütleyerek bu değeri kişilik haline getirmesini istemiştir. Ayrıca Vehbi eserinde, insanın yemesinden giyimine hayatın her alanında gösteriş ve büyüklükten uzak alçak gönüllü olması gerektiğini anlattığı söylenmektedir.

Affetmek, basit anlamda suç işleyeni cezalandırmadan vazgeçme şeklinde tanımlanmıştır. Atabetü'l Hakayık'ta yazar üç beyitte affetmek değerinden bahsetmiştir. Yazar öncelikli olarak affedicinin yüce Allah olduğuna değinmiştir. İnsanlar için de istenecek ve af dilenecek tek makamın da yaratıcı olduğunu anlatmıştır. Ayrıca yazar eserinde insanın doğası gereği hata yapmaya meyilli bir yapısı olduğunu ve günlük yaşam içerisinde hata yapan insanları cezalandırmak yerine affetmenin toplumun birlik ve beraberliği açısından ihtiyaç olduğunu söylediği ifade edilebilir. Literatür tarandığında "Affetmek" değerinin yer aldığı çalışmaların olduğu görülmektedir. Örneğin, Akkaya (2013) tarafından yapılan "*Mevlâna'nın Mensur Eserlerinde Değerler Eğitimi*" başlıklı tez çalışmasında Mevlana'nın mensur eserleri değerler eğitimi bağlamında incelenmiştir. Bu bağlamda incelenen iki eserinde Affetmek değerinin olduğu görülmüştür. Söz konusu eserlerden Mecalis-i Seb'a'da affetmek değerini, Allah'ın kendisine şirk koşanlar dışında,

bütün günahları affedeceğini Hz. Vahşi örneğiyle açıklamıştır. Mevlana ayrıca eserinde bir günah işlendiğinde hemen arkasından tövbe edilirse affedileceğini Ensar'dan Salebe'nin hikâyesine dayandırarak anlatmıştır. Aynı çalışmada incelenen diğer bir eser de Mevlana'nın Mektubat adlı mensur eseridir. Bu eserde “affetmek” değerinden Leyla ile Mecnun'un hikâyesini örnek göstererek anlatmıştır. Söz konusu hikâyede Mecnun'un Leyla'ya karşı beslediği sevgiye ve bu sevginin artmasına tövbe etmediğinden bahsedilmiş ve bu durum Mecnun'un sevgisinin ilahi aşka dönüşmesine neden olmuştur. Bu bağlamda Mevlana; insana karşı olan aşkın, affedilmesiyle birlikte ilahi aşka dönüştüğü anlatılarak affedilme değerinin önemine değinilmiştir. Her iki eserde de yegâne affedicinin Allah olduğundan bahsedilmiştir.

Kanaatkârlık, insanın kendi payına düşene razı olması anlamına geldiği ifade edilebilir. Edib Ahmed Atabetü'l Hakayık'ta altı dörtlükte bahsettiği bu değer, ona göre insanların kendi elindeki imkânlarıyla yetinip, hırsı bırakmasıdır. Kanaatkârlığı bir değer olarak benimsememiş olan bireylerin kendini hep fakir hissedeceğini ve bu yüzden de hırsla kapılacağını söylemiştir. Hırs ise ona göre, öyle bir kişilik özelliğidir ki insan için kötü bir tutum olmanın yanında, insanı ömrünün sonuna kadar bırakmayacaktır. Ayrıca hırsın tedavisi olmayan bir hastalık olduğunu ifade etmiştir. İnsan için bu derece kötü sonuçlar ortaya çıkarabilecek bir tutum olan hırsı yok etmenin çaresinin ise kanaatkârlığı bir değer olarak kabul edip kişilik haline getirmek olduğunu söylemiştir. Sonuç olarak birey hırsla kapılmayıp rahat ve huzurlu bir yaşam sürmek istiyorsa, hırsı bırakıp kanaatkârlığı özümsemesi gerektiğini söylenmiştir. Literatür incelendiğinde “Kanaatkârlık” değerini de içeren birkaç çalışmanın da olduğu görülmektedir. Bu çalışmalardan biri Zengin (2017) tarafından yapılan “*Nizâmü'l-Mülk'ün Siyasetnâmesi'nde Değerler Eğitimi*” başlığıyla yapmış olduğu çalışmadır. Çalışmada Nizâmü'l-Mülk'ün Siyasetnâme adlı eseri değer eğitimi bağlamında incelenmiştir. Bu çalışmada diğer toplumsal değerlerin yanında “Kanaatkârlık” değerinin de yer aldığı tespit edilmiştir. Söz konusu eserde Nizâmü'l-Mülk'ün kanaatkârlığı, ‘kişinin geçimini sağlayacak kadarıyla yetinmesi ve rıza göstermesi’ olarak tanımladığı ifade edilmiştir. Eserde insanın gücünü aşan şeylerde kendisini zorlamaması ve elindekine rıza göstermesi gerektiği söylenmiştir. Nizâmü'l-Mülk'e devlet bürokrasisinde çalışan memurlardan elindekiyle yetinmeyenlere görev verilmesine karşı gelmiştir. Ayrıca uzun ömür arzu edenlerin de aynı şekilde elindekiyle yetinmeyerek sürekli mal biriktirmeye çalışmaları, onları toplum içerisinde huzursuzluğa sebep olan kişiler şeklinde nitelendirmiştir. Son olarak Siyasetname 'de bireyin kazandığı

kanaatkârlık değerinin, toplumda insan ilişkilerinin bir düzen içerisinde olmasını sağlayacağını ifade etmiştir. Kanaatkârlıkla ilgili bir diğer çalışmada, Güler (2015) tarafından “*Değerler Eğitimi Açısından Lutfiyye-İ Vehbî*” yapılan yüksek lisans tez çalışmasıdır. İncelenen eserlerde Vehbi, oğluna utanacak hale düşmekten ve açgözlü olmaktan sakınması gerektiğini, tok gözlü ve kanaatkâr olmasını öğütleyerek söz konusu değere değinmiştir. Vehbi’ye göre, insan için önemli olanın, kendisine verilmiş olan rızka rıza göstermesidir. İnsan verilene rıza gösterdiği sürece kimse onun rızkına engel olamayacaktır. Bu açıdan oğluna verdiği öğütler doğrultusunda kanaatkârlık değerinin önemine değinmiştir.

Cimrilik ve israfın dengede olması hali olan cömertlikten ise Edib Ahmed eserinde üç dörtlükte bahsetmiştir. Yazar cimriliği de hırs gibi ilacı olmayan bir hastalık olarak tanımlamıştır. O cimriliği kendine bir tutum olarak benimseyen insanın malının kölesi haline geleceğini ve bu nedenle cimrilikten uzak durularak cömertliğin davranış olarak benimsenmesi gerektiğini anlatmıştır. Ayrıca cömertliğin toplum ve bireyler tarafından kabul edilen bir değer olduğunu söylemiştir. Bu nedenle de cömertliği bir değer olarak kabul etmiş olan insanların toplumda sevilen ve sayılan bireyler olduğunu söylemiştir. Cömertlik değeri, Birkan (2016)’ın “*Kutadgu Bilig’de Değerler Öğretimi*” başlıklı tez çalışmasında “cömert olmak değeri” alt başlığıyla incelenmiştir. Söz konusu eserde cömertliğin devlet yöneticilerinin tarafından benimsenen bir değer olması gerektiğinin vurgulandığı ifade edilmektedir. Bu açıdan Yusuf Has Hacib’e göre yöneticiler, ‘devlet hazinesinden ülkeyi zarara uğratmayacak miktarda malı, fakir halka dağıtmalıdır’ diyerek, onların cömert olması gerektiğini ve bu şekilde halka eti ekmeği yetecek şekilde sunan devlet yöneticilerinin sürekli cömert olarak hatırlanacağını ifade etmiştir. Yusuf Has Hacib cömertlik değerini, karşılaşılan bütün zorluklara direnilerek, gerektiğin de canında da vazgeçerek, halkın hak ettiğini halka teslim etmek olarak değerlendirmiştir.

Dostluk, içerisinde sevgi, saygı, sorumluluk ve dayanışma gibi birçok değeri barındıran bu değerden yazar Atabetü’l Hakayık’ta bir tane dörtlükte bahsetmiştir. Ona göre insanın dostu kimse kendisi de odur. Yani insanın dost ve arkadaş çevresi kendi benliğini ve kişiliğini yansıtan bir aynadır. Bu açıdan iyi insanlarla dost olmak insanı iyiliğe götürürken kötü insanlarla dost olmak da kötülüğe sürükleyecektir. Yazar iyi dostlara sahip insanların hem dünyasını hem de ahiretinin kurtulacağını söyleyerek, dostluğun insan için önemine vurgu yapmıştır. Toplumsal bir değer olarak “dostluk”,

Zengin (2017) tarafından yapılan “*Nizâmü’l-Mülk’ün Siyasetnâmesi’nde Değerler Eğitimi*” başlıklı çalışmasında da yer aldığı görülmektedir. İncelenen Siyasetname adlı eserde bu değer, genel olarak aynı soydan, aynı dinden ve aynı mezhepten olanlar için kullanıldığı görülmüştür. Dostluk değerinin incelenen eserde bu şekilde geçmesinin sebebi muhtemelen, aynı değerleri paylaşan bireyler arasında sadakat ve uhuvvet gibi duyguların daha kolay olmasından kaynaklıdır. Uzlaşma kültüründen uzak, ortak payda sahibi olamayan ve aynı değerler etrafında birleşmesi mümkün olamayan bireylerin dostluk bağıyla bağlı kalamayacakları söylenmiştir. Eserde düşman kavramı, dostluk kavramının zıddı olarak yer aldığı söylenmektedir. Ayrıca siyasetnamede insan için en iyi dostun ilim olduğu ve ilim ile insan arasındaki ilişkinin nasıl olması gerektiği üzerine vurgu yapılmıştır. Akkaya (2013) tarafından yapılan “*Mevlâna’nın Mensur Eserlerinde Değerler Eğitimi*” başlıklı tez çalışmasında ise Mevlana’nın dostluk değerine bakışını incelemiştir. Mevlana’ya göre dostluk, insanların birbirlerine karşı vefalı olmaları gerektiğini vurgulamanın yanında, düşmanlık ve dostluk kavramlarına karşı orta yolda olması gerektiğini tavsiye ettiği görülmüştür. Dostluğun şartlarını ise, dostu için mücadele etmek ve kendini gerekirse dost uğruna feda etmek olarak açıkladığı ifade edilmiştir. Ayrıca Mevlana, dostun önemli olduğunu, her dost ve ustadan öğrenilmesi gereken bir şeylerin olacağını yanı sıra insan ne ekerse onun karşılığını alacağını ve dost olursa dost kazanacağını ifade etmiştir. İncelenen eserlerde dostluk aynı anlamda kullanılsa da Nizâmü’l-Mülk’ün bu değer oluşması için aynı din, aynı millet ve aynı mezhepten olunması gerektiğini ifade ettiği görülmektedir. Edib Ahmed ve Mevlana ise dostluk değerini insanlar arası ilişkilerde meydana gelen bir değer olarak yorumladıkları görülmektedir.

Sonuç olarak, çalışmanın konusunu teşkil eden Edib Ahmed Yükneki’nin “Atabetü’l Hakayık” adlı eseri incelenmiş ve eserde yer alan değerler tespit edilerek yorumlanmıştır. Eser, ahlak öğretilerini topluma öğretmek amacıyla yazılmış olması nedeniyle birçok değeri içinde barındırdığı görülmüştür. Değerler açısından incelenen eser, farklı disiplinlerce, çeşitli konulardaki araştırmalara katkı sağlayabilecek nitelikte olduğu ifade edilebilir.

Öneriler: Atabetü’l Hakayık’ta bulunan beyit ve dörtlükler Sosyal bilgiler öğretim programında kazandırılması amaçlanan değerlerden on dört değer olduğu tespit

edilmiştir. Tespit edilen bu dörtlükler Sosyal bilgiler dersinde farklı sınıf seviyesinde değer eğitiminde, söz konusu değerleri kazandırılması sürecinde kaynak olarak kullanılabilir.

- İncelenen eserde duyarlılık, sorumluluk, cömertlik ve sözün değeri gibi toplumsal değerlerle ilgili dörtlük ve beyitlerin fazla olması nedeniyle ayrı bir çalışma yapılarak, değer ğretim sürecinde kullanılabilecek eser meydana getirilebilir.

- Çalışmada toplumsal ve dini değerlerden yedi değerin geçtiği dörtlük ve beyitler tespit edilerek yorumlanmıştır. Bu değerler de değer ğretimi sürecinde kullanılabilir.

- Bir ahlak kitabı özelliği taşıyan Atabetü’l Hakayık ve Edib Ahmed Yükneki alt düzey öğrencilere tanıtılarak, onların yazar ve bu eserinden faydalanmaları sağlanabilir.

- Bu eser sahip olduğu değerler açısından bakıldığında Eğitim Fakültelerinde Türkçe ve Türk Dili Edebiyatı ğretmenliği bölümlerinde de kullanılabilir.

5. KAYNAKLAR

- Acun, İ., Yücel, C., Önder A., ve Tarman B. (2013). Değerler: Kim Ne Kadar Değer Veriyor? Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi. 6(1), 191–206.
- Akbaba-Altun, S. (2003). Eğitim Yönetimi ve Değerler, Değerler Eğitimi Dergisi.1(1), 7–18.
- Akbalık, H. (2015). Değerler Eğitimi Bağlamında Hacı Bektâş-ı Veli'nin Eserlerinde Yer Alan Eğitsel Unsurlar Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Türkçe Eğitimi Ana Bilim Dalı Türkçe Eğitimi Bilim Dalı, Erzurum.
- Akbaş O. (2008). Değer Eğitimi Akımlarına Genel Bir Bakış, Değerler Eğitimi Dergisi. 6(16), 9–27.
- Akkaya S. (2013). Mevlâna'nın Mensur Eserlerinde Değerler Eğitimi, Yüksek Lisans Tezi, İnönü Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü İlköğretim Ana Bilim Dalı Sınıf Öğretmenliği Bilim Dalı, Malatya.
- Aktaş Ö. ve Safran M. (2013), Evrensel Bir Değer Olarak Barış ve Barış Eğitiminin Tarihçesi, Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi, 17 (2)131–150.
- Aktepe V. (2015). 5.Sınıf Öğrencilerinin Sorumluluk Değerinin Geliştirilmesine Yönelik Bir Performans Görevi Uygulaması, K. Ü. Kastamonu Eğitim Dergisi, 23(4), 1511–1534.
- Aladağ S. (2009). İlköğretim Sosyal Bilgiler Öğretiminde Değer Eğitimi Yaklaşımlarının Öğrencilerin Sorumluluk Değerini Kazanma Düzeyine Etkisi, Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü İlköğretim Ana Bilim Dalı Sınıf Öğretmenliği Bilim Dalı, Ankara.
- Aladağ S. (2015). Sosyal Bilgilerde Demokrasi Eğitimi ve Etkili Vatandaş Yetiştirme Açısında Değerler Eğitimi, Değerler Eğitimi (Ed: Mevlüt Gündüz), 1. Baskı, Ankara: Maya Akademi Yayınları.
- Arat R. R. (1992). Atabetü'l Hakayık (Edib Ahmed b. Mahmud Yükneki), 2. Baskı, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

- Aslan C., Kepenekci K., Karagül S. & Güldenoğlu D. (2016), Çocuk Ve Gençlik Edebiyatında Barış Eğitimi, Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi.
- Aslan, M. (2009). Değerler Eğitiminde Kahramanlardan Yararlanma, Yüksek Lisans Tezi, Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İlköğretim Ana Bilim Dalı Sosyal Bilgiler Bilim Dalı, Tokat.
- Aydın, İ. (2015). Demokratik Değerler, Okulda Demokrasi ve Sorumluluk Eğitimi. Ankara Üniversitesi Basımevi, 155–167.
- Baş, T. ve Akturan U. (2013). Nitel Araştırma Yöntemleri (Nvivo ile Nitel Veri Analizi, Örneklem, Analiz, Yorum), 2. Baskı, Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Başaran, İ. E. (1995). Hoşgörü ve Eğitim Toplantısı, Unesco Türkiye Milli Komisyonu Ve Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Ortak Yayın No:2 (Ed: İnayet Pehlivan), Ankara, 47–57.
- Bilgili A.S. (2008). Geçmişten Günümüze Sosyal Bilgiler ve Sosyal Bilimler, Sosyal Bilgilerin Temelleri (Ed. Ali Sinan Bilgili), 1. Baskı, Ankara: Pegem Akademi Yayıncılık.
- Birkan G. Z. (2016). Kutadgu Bilig’de Değerler Öğretimi. Yüksek Lisans Tezi, İnönü Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Temel Eğitim Bölümü Sınıf Eğitimi Anabilim Dalı, Malatya.
- Bozkırlı, K. Ç. (2015). Kutadgu Bilig’deki Eğitsel Öğelerin Tespiti ve Bu Öğelere Yönelik Türkçe Öğretmeni Adaylarının Görüşlerinin İncelenmesi. Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Türkçe Eğitimi Ana Bilim Dalı, Erzurum.
- Bulut S. (2011). Atasözlerinin Değerler Eğitimindeki Yeri. Yüksek Lisans Tezi, Karadeniz Teknik Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Türkçe Eğitimi Anabilim Dalı Türkçe Eğitimi Bilim Dalı, Trabzon.
- Büyüköztürk, Ş., Çakmak, E. K., Akgün, Ö. E., Karadeniz, Ş. ve Demirel F. (2012). Bilimsel Araştırma Yöntemleri, 12. Baskı, Ankara: Pegem Akademi Yayınları.

- Can, Ö. (2008). Dördüncü Ve Besinci Sınıf Öğretmenlerinin Sosyal Bilgiler Dersinde Değerler Eğitimi Uygulamalarına İlişkin Görüşleri. Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Eğitim Bilimleri Anabilim Dalı, Eğitim Programları ve Öğretim Bilim Dalı, Ankara.
- Cevizci A. (1999). Paradigma Felsefe Sözlüğü, 3. Basım, İstanbul: Paradigma Yayıncılık.
- Çağırıcı, M. (1988). Af. Diyanet İslam Ansiklopedisi, İstanbul, 1, 394.
- Çağırıcı, M. (2001). Kanaatkârlık. Diyanet İslam Ansiklopedisi, İstanbul, 24, 289–290.
- Çalışkan, A. (2016) İlköğretim 100 Temel Eser İçerisinde Yer Alan Dünya Edebiyatına Ait Eserlerin Değerler Eğitimi Açısından İncelenmesi. Yüksek Lisans Tezi, Necmettin Erbakan Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Türkçe Eğitimi Ana Bilim Dalı Türkçe Eğitimi Bilim Dalı Konya.
- Çırak, E.(2013). Cengiz Aytmatov Romanlarının Değerler Eğitimine Katkısı. Yüksek Lisans Tezi, Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türkçe Eğitimi Anabilim Dalı, Uşak.
- Çomaklı K. (2015). Mevlana'nın Mesnevi Adlı Eserinde Yer Alan Hikâyelerin Sosyal Bilgiler Dersi Öğretim Programındaki Değerlerin Öğretiminde Kullanımının İncelenmesi. Yüksek lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü İlköğretim Ana Bilim Dalı Sosyal Bilgiler Eğitimi Bilim Dalı, Erzurum.
- Demirtaş, T. (2012). Değerler Eğitiminde Edebi Ürünlerden Yararlanma: Nasreddin Hoca Fıkraları. Sakarya Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Türkçe Eğitimi Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, Sakarya.
- Dılmaç, B. (2012). İnsanca Değerler Eğitimi, 2. Baskı, Ankara: Pegem Akademi Yayıncılık.
- Ekşi, H. (2003). Temel İnsanî Değerlerin Kazandırılmasında Bir Yaklaşım: Karakter Eğitimi Programları, Değerler Eğitimi Dergisi, 1(1), 79–96.
- Emer, A. M. (2014). Safahat'ta Değerler Eğitimi Unsurları. Yüksek Lisans Tezi, Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili Ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Ankara.

- Ercilasun, A. B. (2004). Başlangıçtan Yirminci Yüzyıla Türk Dili Tarihi, 1. Baskı, Ankara: Akçağ Yayıncılık.
- Erdem, A. R. (2003). Üniversite kültüründe önemli bir unsur: Değerler, Değerler Eğitimi Dergisi, 1(4), 55–72.
- Erdoğan, M. (2009). Yapılandırmacı Yaklaşımına Göre Tasarlanmış Sosyal Bilgiler Sınıfına İlişkin Öğrenci Görüşlerinin İncelenmesi. Yüksek Lisans Tezi, Beykent Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Yönetimi Anabilim Dalı Eğitim Yönetimi Ve Denetimi Bilim Dalı, İstanbul.
- Ertürk. S. (2013). Eğitimde Program Geliştirme, 6. Baskı, Ankara: Edge Akademi Yayıncılık.
- Gülensoy, T. (1991) Atebetü'l-Hakayık. Diyanet İslam Ansiklopedisi, 4, 50–51.
- Gülensoy, T. (1994). “Edib Ahmed Yükneki”, Diyanet İslam Ansiklopedisi, 10, 421–422.
- Güler, M. İ. (2015). Değerler Eğitimi Açısından Lutfiyye-İ Vehbî. Yüksek Lisans Tez Atatürk Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Türkçe Eğitimi Ana Bilim Dalı, Erzurum.
- Güner Y. (2007), Toplumsal Duyarlılık, Milliyet Blog Kişisel Gelişim, 20 Kasım 2017 tarihi saat: 01.36’da <http://blog.milliyet.com.tr/toplumsal-duyarlilik/Blog/?BlogNo=25952> sayfasından alınmıştır.
- Işıkoğlu, N. (2005). Eğitimde Nitel Araştırma Eğitim Araştırmalar, Denizli, 20, 158–165
- İşcan C. D. (2007). İlköğretim Düzeyinde Değerler Eğitimi Programının Etkililiği. Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Eğitim Bilimleri Anabilim Dalı Eğitim Programları ve Öğretim Bilim Dalı Doktora Tezi, Ankara.
- Kan, Ç. (2010). Sosyal Bilgiler Dersi Ve Değerler Eğitimi, Milli Eğitim, 187, 138–145.
- Karaca, S. (2017). Ortaokullarda Görev Yapan Sosyal Bilgiler Öğretmenlerinin Sosyal Bilgiler Öğretiminde Karşılaştıkları Sorunlar Ve Çözüm Önerileri (Çorum İli Örneği), Amasya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İlköğretim Anabilim Dalı Sosyal Bilgiler Eğitimi, Amasya.

- Karataş, Z. (2015). Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri, Manevi Temelli Sosyal Hizmet Araştırmaları Dergisi, 1 (1), 62-80.
- Karatekin, N., Ekşi, H., Durmuş, A., Otrar M., Durmuş H. I. ve Yıldırım, P. K. (2012). PERESE Değerler Eğitimi Öğretmen Kitabı Yardımseverlik, (Ed: Neriman Karatekin), 3. Baskı, Ankara: Nobel Yayınları.
- Katılmış, A., Ekşi H. Ve Öztürk, C. (2010). Sosyal Bilgiler Dersi Kazanımlarıyla Bütünleştirilmiş Bilimsellik Odaklı Karakter Eğitimi Programının Etkililiği, Sosyal Bilgiler Eğitimi Araştırmaları Dergisi, 1, 50–87.
- Kavcar, C. (1995). Hoşgörü Ve Eğitim Toplantısı, Unesco Türkiye Milli Komisyonu Ve Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Ortak Yayın No:2 (Ed: İnayet PEHLİVAN), Ankara, 1–8.
- Kaya, İ. (2011). Sosyal Bilgiler Öğretmenlerinin Beden Dili Hareketlerinin Öğrencilerin Sosyal Bilgiler Dersine İlişkin Tutumlarına Etkisi. Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü İlköğretim Ana Bilim Dalı Sosyal Bilgiler Öğretmenliği Bilim Dalı, İstanbul.
- Kaynak, L. (2012). Değerler Eğitimi Bağlamında Sevinç Çokum'un Hikâyelerinin Analizi, Yüksek Lisans Tezi, Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Ortaöğretim Sosyal Alanlar Eğitimi Ana Bilim Dalı Türk Dili ve Edebiyatı Öğretmenliği Programı, Antalya.
- Keçe, M. ve Merey, Z. (2011). İlköğretim Sosyal Bilgiler Kazanımlarının Sosyal Bilimler Disiplinlerine Ve Disiplinlerarası Anlayışa Uygunluğunun Belirlenmesi, Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Eğitim Fakültesi Dergisi, Aralık 2011, VIII (I)110-139.
- Keskin, Y. (2016). Değer Eğitimi Yaklaşımları, (Ed. Mustafa Köylü), Teoriden Pratiğe Değerler Eğitimi, 1. Baskı, Ankara: Nobel Yayınları.
- Keskin, Y. (2016). Değerlere Genel Bir Bakış Açısı: Tanımı, Özellikleri, İşlevi ve Sınıflandırılması, (Ed. Mustafa Köylü), Teoriden Pratiğe Değerler Eğitimi, 1. Baskı, Ankara: Nobel Yayınları.

- Kılıçoğlu, G. (2012). Sosyal Bilgilerin Tanımı, Dünyada ve Ülkemizde Gelişimi ve Önemi, Sosyal Bilgiler Öğretimi (Edt: Mustafa Safran), 2. Baskı, Ankara: Pegem Akademi Yayıncılık.
- Kumbasar, E. (2011). Muzaffer İzgü'nün Romanlarının Değerler Eğitimi Açısından İncelenmesi. Yüksek Lisans Tezi, Karadeniz Teknik Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Türkçe Eğitimi Anabilim Dalı, Trabzon.
- Kurtdede, F. N. (2013). Sosyal Bilgiler Dersinde Değerler Eğitimi: Nitel Bir Araştırma, The Journal of Academic Social Science Studies, 6 (3), 361–388.
- Millî Eğitim Bakanlığı .(2005). Sosyal Bilgiler Dersi Öğretim Programı (İlkokul ve Ortaokul 4, 5, 6 ve 7. Sınıflar), Ankara.
- Millî Eğitim Bakanlığı .(2017). Sosyal Bilgiler Dersi Öğretim Programı (İlkokul ve Ortaokul 4, 5, 6 ve 7. Sınıflar), Ankara.
- Nazıroğlu, B., Gün, A., Kılıç, A.İ., Kaya, F., (2016). Temel Ahlaki Değerler, Teoriden Pratiğe Değerler Eğitimi, (Ed.: Mustafa Köylü), 1. Baskı, 181–258, Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- Okutan S. (2015). Kabusname'nin Değerler Eğitimi Açısından İncelenmesi, Yüksek Lisans Tezi, Mevlana Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türkçe Eğitimi Anabilim Dalı, Konya.
- Öcal A., Demirkaya H. & Altınok A. (2013), İlköğretim Öğrencilerine Yönelik Sosyal Duyarlılık Ölçeğinin Geliştirilmesi, Pegem Eğitim ve Öğretim Dergisi, 3 (1), 67–76.
- Özçelik O. (1998). Duyarlılık Eğitimi, Yönetim, 31, 18–27.
- Özensel, E. (2003). Sosyolojik Bir Olgu Olarak Değer, Değerler Eğitimi Dergisi, 1/(3), 217–239.
- Palo, G. (2013). Bilginin Toplumsallaşması Ve Sosyal Epistemoloji, Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Sosyal Bilimler Dergisi Journal of Social Sciences, 51, 75–84.

- Saygılı, G. (2015). Değerlerin Tanımı, Özellikleri ve Sınıflandırılması, Değerler Eğitimi (Ed: Mevlüt Gündüz), 1. Baskı, Ankara: Maya Akademi Yayıncılık.
- Selek, M. (2014). Osman Yalçın'ın Hayvan Hikâyelerinde Değerler Eğitimi. Yüksek Lisans Tezi, Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü İlköğretim Anabilim Dalı, Burdur.
- Şahin K, H. (2010). İlköğretim Okullarında Sosyal Bilgiler Dersini Yürüten 4. ve 5. Sınıf Öğretmenlerinin Sosyal Bilgiler Dersi Öğretim Programında Yer Alan Değerlerin Kazandırılmasına İlişkin Görüşleri. Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü İlköğretim Anabilim Dalı Sınıf Öğretmenliği Bilim Dalı, Ankara.
- Tahiroğlu, M. & Çetin, T. (2015). Değerler Öğretiminde Kullanılan Yöntemler, Değerler Eğitimi (Ed: Mevlüt Gündüz), 1. Baskı, Ankara: Maya Akademi.
- Tepe, H., Bayrak, M, Yavral M, Şişman, S., ve Tüzün, M. (2014). Değerler Eğitimi için Bir Kılavuz Denemesi (Ed.: Nermin Yavral), Uluslararası Şeffaflık Derneği, İstanbul.
- Topcu, F. (2016). Saltuknâme'nin Değerler Eğitimi Açısından İncelenmesi. Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Orta Öğretim Sosyal Alanlar Eğitimi Ana Bilim Dalı, Ankara.
- Turgut Y. (2012). Verilerin Kaydedilmesi, Analizi, Yorumlanması: Nicel Ve Nitel, (Ed. Abdurrahman Tanrıöğen), Bilimsel Araştırma Yöntemleri, Ankara: Anı Yayıncılık, Sayfa: 193–248.
- Türk Dil Kurumu. (2017). <http://www.tdk.gov.tr>
- Türk, İ. (2009). Değerler Eğitiminde Saygı. Yüksek Lisans Tezi, Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İlköğretim Ana Bilim Dalı Sosyal Bilgiler Bilim Dalı, Tokat.
- Uçak, N. Ö. (2010). Bilgi: Çok Yüzlü Bir Kavram, Türk Kütüphaneciliği 24(4), 705–722.
- Ulusoy, K. ve Dilmaç, B. (2016). Değerler Eğitimi, 4. Baskı, Ankara: Pegem Akademi.

- Uysal, S. (2007). Yüknek'in Neresi Olduğu Ve Edib Ahmed'in Mezârı Hakkında, Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic 2 (4).
- Vagıfkızı G. (2013). Etno-Kulturoloji Değerler Kodeksi Olarak: Edip Ahmet Yükneki'nin Atebetü'l-Hakâyık Eseri, Türk Dünyası Bilgeler Zirvesi: Gönül Sultanları Buluşması Mayıs, Eskişehir.
- Yaman, E. (2016). Değerler Eğitimi (Eğitimde Yeni Ufuklar), 4. Baskı, Ankara: Akçağ Yayınları.
- Yazıcı K. (2006). Değerler Eğitimine Genel Bir Bakış, TÜBAR-XIX, 499–520.
- Yel S. ve Aladağ S. (2012). Sosyal Bilgilerde Değerlerin Öğretimi, Sosyal Bilgiler Öğretimi (Ed: Mustafa Safran), 2. Baskı, Ankara: Pegem Akademi Yayıncılık.
- Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (1999). Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri, Genişletilmiş 9. Baskı, Seçkin Yayıncılık.
- Yıldız, A. (2012). Ahlaki Gelişim, Gelişim Psikolojisi (Ed. Hatice Ergin ve Armağan Yıldız), 3. Baskı, Nobel Yayınları.
- Yıldız, S. (2016). Sosyal Bilgiler 5. Sınıf Öğretim Programında Yer Alan Gözlem Becerisinin Kazandırılmasına İlişkin Sosyal Bilgiler Öğretmen Görüşleri (Tokat Merkez İlçe Örneği). Yüksek Lisans Tezi, Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Sosyal Bilgiler Eğitimi Anabilim Dalı, Tokat.
- Yılmaz, E. (2012). Ziya Gökalp'ın Şiirlerinin Değerler Eğitimi Açısından İncelenmesi. Yüksek Lisans Tezi Karadeniz Teknik Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Türkçe Eğitimi Anabilim Dalı Türkçe Eğitimi Programı, Trabzon.
- Yılmaz, S. (2014). Türk Mitolojisinde Bilgelik Kavramı, Türk Dünyası Bilgeler Zirvesi: Gönül Sultanları Buluşması, Türk Dünyası Kültür Başkenti Ajansı (TDKB), Mayıs, Eskişehir, 26–28.
- Yiğittir, S. & Kaymakcı, S. (2012). Sosyal Bilgiler Dersi Öğretim Programı Uygulama Kılavuzu'nda Yer Alan Etkinliklerin Değer Eğitimi Yaklaşımları Açısından

İncelenmesi, Ahi Evran Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi (KEFAD), Kırşehir, 13 (2), 49–73.

Yusuf Has Hacıp. (2000). Günümüz Türkçesiyle Kutadu Bilig Uyarlaması. (Çev. F. Silahtaroglu), 2. Baskı, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.

Zengin, G. (2017). Nizâmü'l-Mülk'ün Siyasetnâmesi'nde Değerler Eğitimi, Yüksek Lisans Tezi Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı Din Eğitimi Bilim Dalı, İstanbul.

6. EKLER

EK 1.

TANRININ MEDHİ HAKKINDA

“İlahi öküş hamd ayur sen sanga
Sening rahmetingdin umar men onga

Senamu ayugay seza bu tilim
Unarça ayayınıyarı bir manga

Sening barlıkingka tanıkluk birür
Cemad canvar uçgan yügürge nenge

Sening birlikingke delil arkagan
Bulur neng içre deliller minge
...” (Arat, 1992: 41).

“Eşit emdi kaç söz habib fazlındın
Ukuş huş yitirip sözümni anga

Ol ol halk talusı kişi kutlığı
Törütmişte yok bil anga tuş tenge

Resuller örüng yüz bu ol yüzke köz
Ya olar kızıl eng bu engke minge

Aning ögisindin tatır bu tilim
Aning medhi şeker şehd anga
...”(Arat, 1992: 42–43).

PEYGAMBRİN MEDHİ HAKKINDA

DÖRT SAHABENİN MEDHİ HAKKINDA

“Yıme dört işinge ıdur men selam
Olardın usanmak kaçan ol manga

Atık birle faruk üçünç zi’n-nureyn
Ali törtilençi ol ersing tonga

Kim ederse bu dört işke bed i’tikad
Tutar erse ming la’n ıdur men anga
...” (Arat, 1992: 43-44).

BÜYÜK EMİR MUHAMMED DAD İSPEHSALAR BEY’İN MEDHİ HAKKINDA

“Aya til törüt medh ötüngil kanı
Men artut kılayın şahımka anı

Şahım medhi birle bezeyin kitab
Okıglı kişining sevinsün canı

Ögü bilmez erke ögüt öğretür
Aning birr u cudi bedi ihsanı
...”(Arat, 1992: 44–45).

KİTABIN YAILMASI HAKKINDA

“Dad ispehsalar beg üçün bu kitip
Çıkardım ajunda atı kalsu tip

Kitabımnı körgen eşitgen kişi
Şahımnı du’a birle yâd kılsu tip

Anıng vuddı birle köngüller tolup
Anıng yâdı birle ajun tolsu tip
...”(Arat, 1992: 46).

DİLİN MUHAFAZASI HAKKINDA

“Eşitgil biliglig negü tip ayur
Edebler başı til küdezmek tiyür
Tiling bekte tutgıl tişing sınmasun

Sanıp sözlegen er sözi söz sagı
Öküş yangşagan til unulmaz yağı
Sözüng boşlag ıdma yığa tut diling
Yeter başka bir kün bu til boşlagı
...” (Arat, 1992: 50–51).

CÖMERTLİĞİN MEDHİ VE HASİSLİĞİN ZEMMİ HAKKINDA

“Aya dost biliglig izin izlegil
Kalı sözleng söz bilip sözlegil
Akı erni öggil öger örse sen
Bahılka katıg ya okun kezlegil

BİLGİNİN FAYDASI VE BİLGİSİZLİĞİN ZARARI HAKKINDA

“Biligdin urur men sözümke ula
Biligligke ya dost özüngni ula
Bilig birle bulnur sa’det yolu
Bilig bil sa’adet yolını bula

Bahalıg dinar ol biliglig kişi
Bu cahil biligsiz bahasız bişi
Biliglig biligsiz kaçan teng bulur
Biliglig tişi er cahil er tişi
...”(Arat, 1992: 47).

DÜNYANIN DÖNEKLİĞİ HAKKINDA

“Bu ajun rıbat ol tüşüp köçgölüg
Rıbatka tüşügli tüşer keçgölüg
Öng arkış uzadı kopup yol tutup
Öngi kopmış arkış nece kiçgölüg

Bu dünya songında yügürmek nece
Hasis nengdin ötrü tip özüng küçe
Nelük malka munça köngül bamakıng
Bu mal kelse erte barur baz kiçe
...”(Arat,1992:54–55).

Kamug til akı er senasın ayur
Akılık kamug ayb kirini yuyur
Akıl bol sanga söz sökünç kelmesün
Sökünç kелgü yolını akılık tıyur
...” (Arat, 1992: 58).

TEVAZU VE KİBİR HAKKINDA

“Yana bir kereglig sözüm her sanga
Ayayın men anı kulak tut manga
Ol ol kim tekebbürni yirdin salıp
Tevazu’nı berk tut yapuş ked anga

HARİSLİK HAKKINDA

“Yime pendim al kel uzatma emel
Emel asrasında busuglı ecel
Emel timişim dost uzun sanmak ol
Uzun sanma sakınç öküş kıl amel

Ayur sen kedim ton şerab aş kerek
Telim mal öküş kul-kara baş kerek
Eger yıgđıng erse umürlük tavar
Burun başka bōrkni keder baş kerek
...” (Arat, 1992: 64).

Tekebbür kamug tilke yirlür kılık
Kılıklarda edgü kılık kodkılık
Ol er kim ulugsındı men men tidi
Anı ne halayık sever ne halik
...”(Arat,1992:61–62).

KEREM, HİLM VE DİĞER

İYİLİKLER HAKKINDA

“Kōki kōrklüg ernalı huyı kōrğlüg ol
Bu kōrklüg kılıkka kōngül örglüg ol
Bir erdin bir erke tevafüt telim
Velikin kōrerke tōzü bōrğlüg ol

“Bütün kılıkı fı’lin öte irtetil
Kerem kimde erse anı er tigil
Yimişsiz yıgaç teg keremsiz kişı
Yimişsiz yıgaçnı kesip örtegil
” (Arat, 1992: 66).

ZAMANE BOZUKLUĞU HAKKINDA

“Mecaz boldı dostluk hakikat kanı
Minger dostta biri bulunmaz kōni
Öküşrek kişining içi gadr erür
Kōni dostung erse taşı bil munı”

Bu kün bu ajunda kişilik isiz
Kanı kanca bardı kişilik isiz
Vefa kōli saglup kurup yulları
Cefa toldı taşı tengizdin ediz
...” (Arat, 1992: 71–72).

KİTAP SAHİBİNİN ÖZRÜ HAKKINDA

Bitidim kitabnı meva’iz mesel
Okısa tatır til yimiş teg asel
Kim erse bu sözke adınlar sözün
Teng ese tenggedi dürüska bedel

Edib ahmed atım edeb pend sözüm
Sözüm munda kalur barur bu özüm
“Kelür küz keçer yaz barur bu umür
Teketür umürni bu yazım küzüm
...” (Arat, 1992: 77–78).

EDİB AHMED HAKKINDA

(müellifi meçhul)

“Toga körmez erdi edibning közi
Tükedi bu on tört bab içre sözi
Yagan bolsa yüglüg özesinde zer
Aning tuşı bolgay bu söznüng azı”
” (Arat, 1992: 79).

EDİB AHMED HAKKINDA

(Emir Seyfeddin)

“Edibler edibi fazıllar başı
Güherdin söz aymış öğün söz bışı
Ugan rahmet itsün bu sa’at anga
Yarın kopasa bolsun yaranlar işi”
...” (Arat, 1992: 79).

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler

Adı Soyadı : Abdurrahman ERTÜRK

Doğum Yeri ve Tarihi : Kahramanmaraş / 07.07.1988

Eğitim Durumu

Lisans Öğrenimi : Adnan Menderes Üniversitesi / Eğitim Fakültesi / Sosyal Bilgiler Öğretmenliği

Lisansüstü Öğrenimi : Adnan Menderes Üniversitesi / Sosyal Bilimler Enstitüsü / Sosyal Bilgiler Eğitimi ABD / Yüksek Lisans (Devam ediyor)

Bildiği Yabancı Diller : İngilizce (Yökdil: 65.00)

İş Deneyimi

Memur (2007–2009) Kahramanmaraş İl Müftülüğü / Kahramanmaraş

Memur (2009–2011) Ardahan İl Müftülüğü / Ardahan

Memur (2011- Halen) Köşk İlçe Müftülüğü

İletişim

E-posta Adresi : aerturk46@gmail.com / a.erturk@diyanet.gov.tr

Tarih : 07.12.2017